माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०७८

(कक्षा ९ र १०)

(ऐच्छिक विषय)

(भाग २)

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी भक्तपुर

प्रकाशक : नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

© सर्वाधिकार : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

वि.सं. २०७९

मुद्रण :

प्राक्कथन

पाठ्यक्रम सिकाइ शिक्षणको मूल आधार हो । पाठ्यक्रममा समावेश हुने विषयवस्तु र तिनको अभ्यासको स्तरले शिक्षाको समग्र गुणस्तरलाई प्रभाव पार्दछ । पाठ्यक्रमले प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा प्रस्फुटन गराई व्यक्तित्व विकास गर्न सक्नुपर्छ । यसै गरी राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान्, स्वाभिमानी, नैतिकवान्, जिम्मेवार, श्रमलाई सम्मान गर्ने, उद्यमशील र सिपयुक्त नागरिक विकासमा पाठ्यक्रमले सहयोग गर्नु पर्दछ । पाठ्यक्रम कार्यान्वयनपछि उत्पादित जनशक्तिले सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्नुका साथै राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्दै राष्ट्रिय सम्पदा र पर्यावरणको संरक्षण गर्न सक्नुपर्छ । यस पाठ्यक्रमबाट विद्यार्थीमा शान्ति, समानता तथा सामाजिक न्यायप्रति प्रतिबद्ध भई सहिष्णुता तथा सदाचार जस्ता आचरण विकासमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसबाट सूचना प्रविधिको प्रयोग, वैज्ञानिक अवधारणाको आत्मसात्, खोज तथा अनुसन्धान क्षमताको विकास र जीवनोपयोगी सिप प्राप्तिका माध्यमले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतायुक्त जनशक्ति तयार गर्नुका साथै आफ्नो भाषा, संस्कृति, कलाप्रतिको अनुरागसहितको पहिचानमा गौरवको अनुभूति गर्ने नागरिक विकासमा योगदान हुने अपेक्षा गरिएको छ । यी पक्षहरूलाई दृष्टिगत गर्दै राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गनिर्देशअनुसार कक्षा ९ र १० का लागि यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो ।

पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा सम्बद्ध विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागिता जुटाइएको थियो । माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) का विभिन्न विषयका पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा सहभागी शिक्षाविद्, प्राध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षासम्बद्ध सङ्घसंस्था र सरोकारावालाहरू, पाठ्यक्रम मस्यौदा कार्यदल तथा सम्बन्धित विषय समितिका सदस्यहरूलगायतका सुझावलाई समेटी यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । पाठ्यक्रममा विद्यार्थीका सक्षमता, अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र तथा क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र सिकाइ उपलब्धि आकलन प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यस कार्यमा पाठ्यक्रम मस्यौदा कार्यदल तथा सम्बन्धित विषय समितिका सदस्यहरूलगायत उल्लिखित सरोकारवालाहरू तथा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका सम्बन्धित कर्मचारीहरूको योगदान रहेको छ । पाठ्यक्रम विकासमा आवश्यक नीतिगत मार्गदर्शन प्रदान गर्नुका साथै पाठ्यक्रमलाई अन्तिम रूप दिने कार्यमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कनबाट गठित विभिन्न प्राविधिक समितिहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्र पाठ्यक्रम विकासमा योगदान गर्ने सबैप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछ ।

यो पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सम्बद्ध सबै पक्षको योगदान अपेक्षित छ । पाठ्यक्रम सुधारको कार्य निरन्तर चल्ने प्रक्रिया भएकाले भविष्यमा यसलाई अझ प्रभावकारी बनाउन शिक्षक, अभिभावक तथा समस्त बुद्धिजीवीहरूलगायत सम्बद्ध सबैबाट पाठ्यक्रम विकास केन्द्र रचनात्मक सुझावको अपेक्षा गर्दछ ।

वि.सं. २०७९

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

विषय सूची

क्र.स.	विषयवस्तु	पृष्ठसङ्ख्या
खण्ड क: परिचय खण्ड		
	१. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ र १०) पाठ्यक्रम २०७८: परिचय तथा संरचना	१
खण्ड ख: माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ९ र १०), २०७८ : ऐच्छिक विषयका पाठ्यक्रम		१४
	१. पर्यटन व्यबसाय	१४
	२. Photography	२१
	३. शिक्षा	३२
	४. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा	४४
	५. पुष्प खेती	५२
	६. रेशम खेती र मौरीपालन	६०
	७. सङ्गीत शिक्षा	७२
	८. होटल व्यबस्थापन	७९
	९. जडिबुटी खेती	८५
	१०. कार्यालय सञ्चालन र लेखा	९२
	११. लेखा परिक्षण	१०५
	१२. बागवानी	११४
	१३. वित्त तथा बैङ्किङ	१२२
	१४. गृह विज्ञान	१३१
	१५. बुढ्यौली शिक्षा	१४०
	१६. विज्ञान	१४७

खण्ड क

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ र १०) पाठ्यक्रम २०७८ : परिचय तथा संरचना

१. परिचय

पाठ्यक्रमको विकास, परिमार्जन तथा अद्यावधिक गर्ने कार्य निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । परिवर्तित सन्दर्भ, अध्ययन अनुसन्धानका प्रतिवेदन, शिक्षक, प्राध्यापक, विद्यार्थी, बुद्धिजीविलगायत विभिन्न सरोकारवालाबाट प्राप्त सुझाव तथा प्रतिक्रिया, विभिन्न सङ्घसंस्था र पेसासँग आबद्ध सङ्घसङ्गठनका सुझाव, सूचना तथा सञ्चारका माध्यम र नागरिक समाजबाट पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा समावेशी बनाउन प्राप्त सकारात्मक सल्लाहका आधारमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ तयार भई नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको छ । यस प्रारूपले निर्देश गरेको विद्यालय तहको पाठ्यक्रम संरचना एवम् पाठ्यक्रम विकासका मार्गदर्शक सिद्धान्त, ज्ञानको विस्तार तथा सिर्जना, सेवा क्षेत्रमा बढेको प्रतिस्पर्धा तथा राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनले पाठ्यक्रम परिमार्जनको आवश्यकता औँल्याएका छन् । नेपालमा विद्यालय शिक्षालाई सामाजिक न्यायमा आधारित समृद्ध राष्ट्र निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्ने माध्यमका रूपमा विकास गर्नुपर्ने दृष्टिकोण रहेको छ । विद्यालय शिक्षाको उल्लिखित सन्दर्भ तथा दृष्टिकोणमा आधारित भई कक्षा ९ र १० का लागि पाठ्यक्रम संरचना तथा सो संरचनाअनुसारका विषयगत पाठ्यक्रमहरू विकास गरिएको छ ।

विद्यालयको शिक्षालाई आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहमा बाँडिएको छ । माध्यमिक शिक्षाले विद्यार्थीहरूमा ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविक जीवनबिच सम्बन्ध स्थापित गर्ने, सिद्धान्त र व्यवहारको समन्वय गर्ने तथा स्वपरावर्तित हुँदै ज्ञान, सिप र क्षमतालाई अद्यावधिक गर्ने सक्षमता विकास गराउनुपर्छ । यस तहको शिक्षाले अधिकार, स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने, आफ्नो कर्तव्यप्रति सचेत हुने, स्वस्थ जीवन शैलीको अभ्यास गर्ने, तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने, वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक हुने नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्नुपर्छ । विद्यार्थीहरूमा नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्ने, सामाजिक सद्भावप्रति संवेदनशील हुने, पर्यावरणीय सन्तुलनप्रति संवेदनशील हुने, द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्दै दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने, आधुनिक ज्ञान, सिप, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने, स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास गर्ने सक्षमताको विकास यस तहको शिक्षाका अपेक्षा हुन् । त्यसै गरी राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने, समाज स्वीकार्य आचरण र कार्य संस्कृतिको अवलम्बन गर्ने, सहिष्णुभाव राख्ने, सिर्जनशील, कल्पनाशील, उद्यमशील एवम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने, समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्नेलगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी, देशभक्त, परिवर्तनमुखी, चिन्तनशील एवम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने सक्षम नागरिक तयार गर्नु यस तहको शिक्षाको कार्यदिशा हो । यसका लागि कक्षा ९ र १० को पाठ्यक्रम संरचनालाई पुनः संरचित गर्न राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्‌बाट अन्तिम रूप दिई र नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ लाई आधार मानी माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का विभिन्न विषयका पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो ।

यो पाठ्यक्रमको पहिलो खण्डमा माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ र १०) पाठ्यक्रम २०७६ को परिचय तथा संरचना समावेश गरिएको छ । यसमा शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत सक्षमता तथा पाठ्यक्रमको समग्र संरचना समावेश गरिएको छ । दोस्रो खण्डमा भाग २ अन्तर्गतका ऐच्छिक विषयका पाठ्यक्रम समावेश गरिएको छ । यसले विषयगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइका लागि आवश्यक विधि/प्रविधि तथा मूल्याङ्कनका पक्षलाई पनि मार्गनिर्देश गरेको छ । पाठ्यक्रमको क्रमागत स्तरीकरण गर्न एवम् अघिल्ला र पछिल्ला तहका पाठ्यक्रमबिचको तहगत सङ्गति कायम गर्ने गरी यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ ।

२. शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य

विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यहरू निम्नानुसार हुने छन् :

१. प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा प्रस्फुटन गरी व्यक्तित्व विकास गर्ने

२. राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान्, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका मूल्य मान्यताप्रति प्रतिबद्ध, स्वाभिमानी, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतालाई सम्मान गर्ने, चरित्रवान्, नैतिकवान् एवम् जिम्मेवार नागरिक तयार गर्ने

३. श्रमप्रति सम्मान एवम् सकारात्मक सोच भएका, रोजगार तथा स्वरोजगारउन्मुख, उत्पादनमुखी, उद्यमशील र सिपयुक्त नागरिक तयार गर्ने

४. व्यक्तिको सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्दै सामाजिक सद्भाव तथा सहिष्णुता र राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्न सहयोग पुऱ्याउने

५. प्राकृतिक तथा राष्ट्रिय सम्पदा र पर्यावरणको संरक्षण, संवर्धन र सदुपयोग गर्दै दिगो विकासमा योगदान गर्ने सचेत नागरिक तयार गर्ने

६. प्रत्येक व्यक्तिमा शान्ति, मानव अधिकार, समानता, समावेशिता र सामाजिक न्यायका मान्यताअनुरूपको आचरण विकास गरी समतामूलक, समावेशी, न्यायपूर्ण र समाजवादउन्मुख राष्ट्र निर्माणमा मदत गर्ने

७. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी, आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रयोग गर्न सक्ने विश्वपरिवेश सुहाउँदो दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने

८. वैज्ञानिक अवधारणा, तथ्य, सिप, सिद्धान्त तथा प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने वैज्ञानिक सुझबुझ भएका तथा अनुसन्धानमुखी जनशक्ति तयार गर्ने

९. रचनात्मक तथा समालोचनात्मक चिन्तन गर्ने, जीवनोपयोगी सिप भएका सहिष्णु र भाषिक सक्षमतामा निपुण नागरिक तयार गर्ने

१०. नेपाली मौलिक कला, संस्कृति, सौन्दर्य, आदर्श तथा वैशिष्ट्यहरूको संरक्षण, संवर्धन र विस्तारतर्फ अभिप्रेरित भएका नेपालको इतिहास, भूगोलको ज्ञान भएको, नेपाली पहिचान र जीवनशैलीप्रति गौरव गर्ने नागरिक तयार गर्ने

११. जलवायु परिवर्तन तथा प्राकृतिक एवम् मानव सिर्जित प्रकोपप्रति सचेत रही सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण तथा विपत् व्यवस्थापन गर्न सक्षम नागरिक तयार गर्ने

१२. सामाजिक न्यायमा आधारित समृद्ध राष्ट्र निर्माणका निम्ति आवश्यक मानव संसाधनको विकास गर्ने

३. विद्यालय शिक्षाको तहगत संरचना र उमेर

नेपालको विद्यालय शिक्षा आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहको रहेको छ । एक वर्ष अवधिको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षापछि कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म गरी जम्मा आठ वर्षको आधारभूत शिक्षा कायम गरिएको छ भने कक्षा ९ देखि १२ सम्मको चार वर्ष अवधिको माध्यमिक शिक्षा कायम गरिएको छ । माध्यमिक शिक्षा साधारण, परम्परागत र प्राविधिक तथा व्यावसायिक गरी तीन प्रकारको हुने छ । माध्यमिक शिक्षाको प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फ थप एक वर्ष अवधिको व्यावहारिक अभ्यास समेटिने छ । बालमनोविज्ञान, सिकारुको उमेर तथा सिकाइ क्षमतास्तरका आधारमा विद्यालय शिक्षाको तहगत र कक्षागत खाका देहायबमोजिम हुने छ :

विद्यालयको तह	**कक्षा**	**उमेर समूह**	**सिकाइ क्षमतास्तर**
प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	४ वर्ष	
आधारभूत	कक्षा १- ३	५ देखि ७ वर्षसम्म	तह १
	कक्षा ४ - ५	८ देखि ९ वर्षसम्म	तह २
	कक्षा ६ - ८	१० देखि १२ वर्षसम्म	तह ३
माध्यमिक	कक्षा ९ - १०	१३ देखि १४ वर्षसम्म	तह ४
	कक्षा ११ - १२	१५ देखि १६ वर्षसम्म	तह ५

द्रष्टव्य

१. माध्यमिक तहको प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारतर्फ व्यावहारिक अभ्याससहित एक वर्षको अवधि थप हुने छ ।

२. उल्लिखित तालिकामा निर्दिष्ट उमेर समूहले सम्बन्धित वर्षको उमेर पूरा भएको जनाउने छ ।

४. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) का सक्षमता

माध्यमिक शिक्षाले विद्यार्थीमा ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविक जीवनबिच सम्बन्ध स्थापित गर्ने, सिद्धान्त र व्यवहारको समन्वय गर्ने, स्वपरावर्तित हुँदै ज्ञान, सिप र क्षमतालाई अद्यावधिक गर्ने सक्षमताको विकास गर्ने छ । त्यसै गरी विद्यार्थीमा अधिकार, स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने, स्वस्थ जीवनको अभ्यास गर्ने, तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने, वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक हुने सक्षमताको विकास यस तहको शिक्षाले गर्ने छ । विद्यार्थीमा नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्ने, सामाजिक सद्भावप्रति संवेदनशील हुने, पर्यावरणीय सन्तुलनप्रति संवेदनशील हुने, द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्दै दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने सक्षमताको विकास पनि यस तहको शिक्षाबाट अपेक्षित छन् । यस तहको शिक्षाबाट आधुनिक ज्ञान, सिप, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने, स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास गर्ने, राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने, समाज स्वीकार्य आचरण र कार्य संस्कृतिको अवलम्बन गर्ने, सहिष्णुभाव राख्ने सक्षमता भएको नागरिक तयार गर्ने अपेक्षा रहेको छ । त्यस्तै, सिर्जनशील, कल्पनाशील, उद्यमशील एवम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने, समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्नेलगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी, देशभक्त, परिवर्तनमुखी, चिन्तनशील एवम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने सक्षमतासहितको नागरिक तयार गर्नु माध्यमिक शिक्षाको लक्ष रहेको छ । यसर्थ माध्यमिक तहका विद्यार्थीमा विकास गर्ने अपेक्षा गरिएका सक्षमता निम्नानुसार रहेका छन् :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लागि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन
२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परिचित भई विविधता, सद्भाव र सहअस्तित्वलाई आत्मसात् गर्दै सभ्य, सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह
३. दैनिक क्रियाकलापका साथै प्राज्ञिक क्षेत्रमा आत्मविश्वासका साथ उपयुक्त, सिर्जनात्मक र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक सिपको प्रयोग
४. प्रभावकारी सिकाइ, रचनात्मक र विश्लेषणात्मक सोच तथा सामाजिक सम्पर्क र सञ्चारबाट विचारहरूको आदान प्रदान
५. व्यक्तिगत विकास र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि सिकाइप्रति सकारात्मक सोचको विकास तथा स्वअध्ययन एवम् ज्ञान र सिपको खोजी गर्ने बानीको विकास
६. व्यावहारिक गणितीय ज्ञान तथा सिपको बोध तथा प्रयोग र समस्या समाधानमा गणितीय अवधारणा, सिद्धान्त तथा तार्किक सिपको प्रयोग
७. व्यावहारिक वैज्ञानिक ज्ञान, तथ्य, सिद्धान्त र प्रविधिको समुचित प्रयोग
८. वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक प्रक्रियागत सिपहरू हासिल गरी आधुनिक प्रविधिहरूको दैनिक जीवनमा प्रयोग
९. जीवनजगत् र व्यवहारसँगको तादात्म्य बोध गरी जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को प्रयोग गर्दै समाजसापेक्ष व्यवहार प्रदर्शन
१०. स्वास्थ्यप्रतिको सचेततासहित वातावरण संरक्षण र संवर्धन तथा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा सक्रिय सहभागिता
११. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको कारण र असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन
१२. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारमा आत्मविश्वाससाथ तयारी
१३. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेसागत र व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास र प्रयोग
१५. उच्च तहमा अध्ययनको आधार विकास

५. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०) का सक्षमताहरू

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१०) का सक्षमताहरू निम्नानुसार हुने छन् :

१. मानवीय मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक संस्कार अवलम्बन गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताको प्रवर्धनका लगि सचेत नागरिकको जिम्मेवारी वहन
२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग परिचित भई विविधता, सद्भाव र सहअस्तित्वलाई आत्मसात् गर्दै सभ्य, सुसंस्कृत र समतामूलक समाज निर्माणका लागि भूमिका निर्वाह
३. दैनिक क्रियाकलापमा आत्मविश्वासका साथ उपयुक्त र सान्दर्भिक रूपमा भाषिक सिपको प्रयोग
४. प्रभावकारी सिकाइ, रचनात्मक र विश्लेषणात्मक सोच तथा सामाजिक सम्पर्क र सञ्चारबाट विचारहरूको आदान प्रदान
५. गणितीय समस्या समाधानमा गणितीय अवधारणा, सिद्धान्त तथा तार्किक सिपको प्रयोग
६. जीवनजगत् र व्यवहारसँगको तादात्म्य बोध गरी जीवनोपयोगी सिप (Life skills) को प्रयोग गर्दै समाज सापेक्ष व्यवहार
७. स्वास्थ्यप्रतिको सचेततासहित वातावरण संरक्षण र संवर्धन तथा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा सक्रिय सहभागिता
८. प्राकृतिक तथा सामाजिक घटनाको विश्लेषण, तिनको असर बोध तथा सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शन
९. वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक प्रक्रियागत सिपहरू हासिल गरी आधुनिक प्रविधिहरूको दैनिक जीवनमा प्रयोग
१०. श्रमप्रति सम्मान गर्दै कामको संसारको तयारी
११. प्राविधिक ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति तथा पेसागत र व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास र प्रयोग

६. विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना

विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा पाठ्यक्रमको मुख्य लक्ष्य बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्नु र उनीहरूलाई सिकाइप्रति प्रेरित गरी सिकाइका लागि आधारशिला खडा गर्नु हुने छ । प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रम ४ वर्षका बालबालिकाको उमेरगत विकासात्मक पक्षलाई ध्यान दिई एकीकृत सिद्धान्तअनुसार विकास गरिने छ । यसमा उमेरअनुसारका शारीरिक, संवेगात्मक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक, बौद्धिक तथा मानसिक, स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा तथा वातावरण र सिर्जनात्मक सिपहरू विकास गराउनाका साथै मौखिक भाषिक सिप, पूर्वसङ्ख्या वा पूर्वगणितीय सिपलगायतका सिप विकास गराइन्छ । यस तहमा औपचारिकरूपमा पढाइ र लेखाइका सिप तथा क्रियाकलाप भने उमेरमा दृष्टिले समावेश गरिनु हुन्न ।

(ख) आधारभूत शिक्षा

(अ) आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-३) मा एकीकृत स्वरूपको पाठ्यक्रम हुने छ । सिकाइका क्षेत्रहरू (Themes) पहिचान गरी विषय र सिकाइका क्षेत्रका आधारमा बहुविषयात्मक (Multidisciplinary) तथा अन्तरविषयगत (Interdisciplinary) ढाँचामा पाठ्यक्रम आधारित गरिने छ । यसअनुसार एकीकृत विषयक्षेत्रहरूले समेट्न नसकेका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई समेट्ने गरी विषयगत सिकाइ क्षेत्रहरूसमेत रहन सक्ने छन् । भाषागत विषयसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रहरू पठनपाठन सम्बन्धित भाषामा नै गर्नुपर्ने छ । यस तहमा बालबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् । यस्तो पाठ्यक्रम क्रियाकलापमुखी हुने छ । यसले विद्यार्थीहरूमा विषयवस्तुको ज्ञानका साथै विभिन्न किसिमका व्यवहारकुशल सिप विकासमा जोड दिने छ । यस तहमा बालबालिकाहरूले आफ्नो मातृभाषामा सिक्ने अवसर प्राप्त गर्ने छन् । आधारभूत तह (कक्षा १-३) मा भाषा, गणित, विज्ञान, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा, सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला, मातृभाषा तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू रहे पनि एकीकृत सिद्वान्तअनुसार नेपाली, गणित, अङ्ग्रेजी, हाम्रो सेरोफेरो र मातृभाषा/स्थानीय विषयक्षेत्रमा उल्लिखित सबै विषयलाई समावेश गरिएको छ ।

(आ) आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ४-५) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि, सामाजिक अध्ययन तथा मानवमूल्य शिक्षा, स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सिर्जनात्मक कला, मातृभाषा तथा स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू प्रदान गरिने छ । दैनिक जीवनका लागि आवश्यक अन्तरवैयक्तिक सिपहरू, स्वसचेतना सिपहरू, समालोचनात्मक तथा सिर्जनात्मक सोचाइका सिपहरू, निर्णय गर्ने सिपहरू, सूचना प्रविधिसम्बन्धी सिपहरू र नागरिक चेतनासम्बन्धी सिपहरू एकीकृत गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ ।

(इ) आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८)

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थीहरूलाई भाषा, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि, सामाजिक, वातावरण, जनसङ्ख्या , मानवमूल्य, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा र स्थानीय विषयका सिकाइ क्षेत्रहरू नै प्रदान गरिने छ । स्थानीय आवश्यकतामा आधारित अध्ययनअन्तर्गत विद्यार्थीहरूलाई मातृभाषा वा स्थानीय कला, संस्कृति, सिप, संस्कृत भाषा जस्ता विषयवस्तु समावेश गर्न सकिने छ । दैनिक जीवनका लागि आवश्यक अन्तरवैयक्तिक सिपहरू, स्वसचेतना सिपहरू, समालोचनात्मक तथा सिर्जनात्मक सोचाइका सिपहरू, निर्णय गर्ने सिपहरू, सूचना प्रविधिसम्बन्धी सिपहरू र नागरिक चेतनासम्बन्धी सिपहरू एकीकृत गरी पाठ्यक्रम विकास गरिने छ । कक्षा ६-८ मा संस्कृत/गुरुकुल/वेद विद्याश्रम शिक्षाका लागि भने विषय संरचनामा केही भिन्नता हुने छ ।

(ख) माध्यमिक शिक्षा

विद्यालय शिक्षामा कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक शिक्षा कायम गरिएको छ । माध्यमिक शिक्षालाई साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक र परम्परागत गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ । गुरुकुल, गोन्पा विहार, मदर्सा, मुन्धुमलगायतका परम्परागत शिक्षा पद्धतिलाई पनि माध्यमिक शिक्षामा समेटिएको छ । माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम संरचना एकलपथको हुने छ । कक्षा ९ र १० को साधारण धारतर्फ प्रत्येक कक्षामा नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि र सामाजिक अध्ययन गरी पाँचओटा अनिवार्य विषयहरू र दुईओटा ऐच्छिक विषयहरू रहने छन् । यसै गरी कक्षा ११ र १२ को साधारण शिक्षातर्फ अनिवार्य विषयका रूपमा अङ्ग्रेजी र नेपाली र सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षालाई समावेश गरिएको छ भने कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा ऐच्छिक विषय तीन तीनओटा समावेश गरिएको छ । माध्यमिक शिक्षा कक्षा ९ -१० को पाठ्यक्रम संरचना निम्नानुसार हुने छ :

(अ) साधारण शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०)

क्र. स.	**विषय**	**पाठ्य घण्टा** (Credit hour)	**वार्षिक कार्यघण्टा**
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४.	विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	सामाजिक अध्ययन	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
जम्मा		**३२**	**१०२४**

(आ) परम्परागत शिक्षा : संस्कृत/वेद विद्याश्रम/गुरुकुल शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०)

क्र.स.	**विषय**	**पाठ्यघण्टा** (Credit hour)	**वार्षिक कार्यघण्टा**
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी/संस्कृत रचना	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४.	वेद वा नीतिशास्त्र वा विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य :

१. वेद भन्नाले शुक्लयजुर्वेद वा सामवेद वा ऋग्वेद वा अथर्ववेदमध्ये कुनै एक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ ।

२. ऐच्छिक प्रथम विषयमा कर्मकाण्ड, फलित ज्योतिष, योग शिक्षा, वास्तुशास्त्र, आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा र ऐच्छिक गणित विषयमध्ये एक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ ।

३. ऐच्छिक द्वितीय पत्रमा संस्कृतका शास्त्रीय विषयमध्ये कुनै एक विषय छनोट गर्नुपर्ने छ । तर विज्ञान तथा प्रविधि विषयको सट्टामा वेद विषयको छनोट गरेमा ऐच्छिक द्वितीयमा वेद विषय छनोट गर्न पाइने छैन ।

(इ) परम्परागत शिक्षा: गोन्पा/मदर्सा

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९- १०)

क्र.स.	**विषय**	**पाठ्यघण्टा** (Credit hour)	**वार्षिक कार्यघण्टा**
१.	नेपाली	५	१६०
२.	अङ्ग्रेजी	५	१६०
३.	गणित	५	१६०
४.	विज्ञान तथा प्रविधि	५	१६०
५.	सामाजिक अध्ययन	४	१२८
६.	ऐच्छिक प्रथम	४	१२८
७.	ऐच्छिक द्वितीय	४	१२८
	जम्मा	**३२**	**१०२४**

द्रष्टव्य

१. सामाजिक अध्ययन विषयलाई सम्बन्धित परम्परागत शिक्षा विषयको विषयवस्तुलाई समेत अनुकूलन गरी सम्बन्धित भाषामा नै पठनपाठन गर्न सकिने छ ।

२. गोन्पा शिक्षाको ऐच्छिक विषयको रूपमा साधारण शिक्षाका ऐच्छिक विषयका अतिरिक्त भोट भाषा र बौद्ध शिक्षा पठनपाठन गर्न सकिने छ ।

३. मदर्सा शिक्षाको ऐच्छिक विषयका रूपमा साधारण शिक्षाको ऐच्छिक विषयका अतिरिक्त अरेबिक भाषा साहित्य र व्याकरण, उर्दू भाषा साहित्य र व्याकरण एवम् दिनियात विषय पठनपाठन गर्न सकिने छ ।

४. मदर्सातर्फ अङ्ग्रेजी विषयका सट्टामा अरबी साहित्य र विज्ञान तथा प्रविधि विषयका सट्टामा सिरत र इस्लामी विषय पठनपाठन गराउन सकिने छ ।

६. कक्षा ९ र १० मा पठनपाठन हुने अनिवार्य विषय, ऐच्छिक विषयको छनोटका लागि विषयगत समूह तथा विषयको कोड

(क) अनिवार्य विषय

(अ) साधारणतर्फ

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१	नेपाली [Nep. 001]	नेपाली [Nep. 002]
२	English [Eng. 003]	English [Eng. 004]
३	गणित [Mat. 005]	गणित [Mat. 006]
४	विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 007]	विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 008]
५	सामाजिक अध्ययन [Sol. 009]	सामाजिक अध्ययन [Sol. 010]

(आ) परम्परागत शिक्षा : संस्कृत/वेद विद्याश्रम/गुरुकुल शिक्षा

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१	नेपाली [Nep. 001]	नेपाली [Nep. 002]
२	English [Eng. 003] वा संस्कृत रचना [Saw. 011]	English [Eng. 004] वा संस्कृत रचना [Saw. 012]
३	गणित [Mat. 005]	गणित [Mat. 006]
४	शुक्लयजुर्वेद [Suk. 301] वा सामवेद [Sam. 303] वा ऋगवेद [Rig. 305] वा अथर्ववेद [Ath. 307] वा नीतिशास्त्र [Nit. 403] वा विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 007]	शुक्लयजुर्वेद [Suk. 302] वा सामवेद [Sam. 304] वा ऋगवेद [Rig. 306] वा अथर्ववेद [Ath. 308] वा नीतिशास्त्र [Nit. 404] वा विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 008]
५	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण [Slb. 013]	संस्कृत भाषा तथा व्याकरण [Slb. 014]

(इ) परम्परागत शिक्षा: गोन्पा

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१	नेपाली [Nep. 001]	नेपाली [Nep. 002]
२	English [Eng. 003]	English [Eng. 004]
३	गणित [Mat. 005]	गणित [Mat. 006]
४	विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 007]	विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 008]
५	सामाजिक अध्ययन [Sol. 009]	सामाजिक अध्ययन [Sol. 010]

(ई) परम्परागत शिक्षा: मदर्सा

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१	नेपाली [Nep. 001]	नेपाली [Nep. 002]
२	English [Eng. 003] वा अरेबिक भाषा [Arl. 015]	English [Eng. 004] अरेबिक भाषा [Arl. 016]
३	गणित [Mat. 005]	गणित [Mat. 006]
४	विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 007] वा सिरत र इस्लामी [Sri. 017]	विज्ञान तथा प्रविधि [Sct. 008] वा सिरत र इस्लामी [Sri. 018]
५	सामाजिक अध्ययन [Sol. 009]	सामाजिक अध्ययन [Sol. 010]

(ख) ऐच्छिक विषय

(अ) साधारणतर्फ : ऐच्छिक पहिलो समूह

क्र.स.	कक्षा ९ का ऐच्छिक विषय र कोड	कक्षा १० का ऐच्छिक विषय र कोड
१.	गणित [Mat. 101]	गणित [Mat. 102]
२.	अर्थशास्त्र [Eco. 103]	अर्थशास्त्र [Eco. 104]
३.	भूगोल [Geo. 105]	भूगोल [Geo. 106]
४	इतिहास [His. 107]	इतिहास [His. 108]
५.	नागरिक शास्त्र [Cie. 109]	नागरिक शास्त्र [Cie. 110]
६	जनसङ्ख्या अध्ययन [Pos. 111]	जनसङ्ख्या अध्ययन [Pos. 112]
७	समाजशास्त्र [Soc. 113]	समाजशास्त्र [Soc. 114]
८	वातावरण विज्ञान [Ens. 115]	वातावरण विज्ञान [Ens. 116]
९	नेपाली [Nep. 117]	नेपाली [Nep. 118]
१०	अङ्ग्रेजी [Eng. 119]	अङ्ग्रेजी [Eng. 120]
११	मैथिली [Mai. 121]	मैथिली [Mai. 122]
१२	नेवारी [New. 123]	नेवारी [New. 124]
१३	अवधी [Awa. 125]	भोजपुरी [Awa. 126]
१४	भोटभाषा [Bhb. 127]	भोटभाषा [Bhb. 128]
१५	पाली [Pal. 129]	पाली [Pal. 130]
१६	फ्रेन्च [Fre. 131]	फ्रेन्च [Fre. 132]
१७	रसियन [Rus. 133]	रसियन [Rus. 134]
१८	उर्दू [Urd. 135]	उर्दू [Urd. 136]
१९	अरेबिक [Are. 137]	अरेबिक [Are. 138]
२०	जापानिज [Jap. 139]	जापानिज [Jap. 140]
२१	ग्रामीण विकास [Rud. 141]	ग्रामीण विकास [Rud. 142]
२२	सामान्य कानुन [Gel. 143]	सामान्य कानुन [Gel. 144]
२३	मानव मूल्य शिक्षा [Hve. 145]	मानव मूल्य शिक्षा [Hve. 146]
२४	सहकारी शिक्षा [Coe. 147]	सहकारी शिक्षा [Coe. 148]
२५	वाणिज्य गणित [Bum. 149]	वाणिज्य गणित [Bum. 150]
२६	बजारशास्त्र [Mar. 151]	बजारशास्त्र [Mar. 152]
२७	चिनियाँ [Chi. 153]	चिनियाँ [Chi. 154]
२८	जर्मन[Jar. 155]	जर्मन[Jar. 156]
२९	कोरियन[Kor. 157]	कोरियन[Kor. 158]
३०	बङ्गाली [Ban. 159]	बङ्गाली[Ban. 160]
३१	ल्याटिन [Lat. 161]	ल्याटिन [Lat. 162]
३२	तिब्बती [Tib. 163]	तिब्बती [Tib. 164]
३३	ग्रिक [Gri. 165]	ग्रिक [Gri. 166]
३४	स्पेनिस [Spa. 167]	स्पेनिस [Spa. 168]
३५	मलाया [Mal. 169]	मलाया [Mal. 170]
३६	हिब्रू [Hib. 171]	हिब्रू [Hib. 172]
३७	हिन्दी [Hin. 173]	हिन्दी [Hin. 174]
३८	संस्कृत [San. 175]	संस्कृत [San. 176]
३९	पर्सियन [Par. 177]	पर्सियन [Par. 178]
४०	प्राकृतिक चिकित्सा [Nes.179]	प्राकृतिक चिकित्सा [Nes. 180]

४१	आयुर्वेद [Aur. 181]	आयुर्वेद [Aur. 182]

(आ) साधारणतर्फ : ऐच्छिक दोस्रो समूह

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	कम्प्युटर विज्ञान [Cos. 201]	कम्प्युटर विज्ञान [Cos. 202]
२.	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा [Hpe. 203]	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा [Hpe. 204]
३.	विज्ञान [Sci. 205]	विज्ञान [Sci. 206]
४.	कार्यालय सञ्चालन र लेखा [Oma. 207]	कार्यालय सञ्चालन र लेखा [Oma. 208]
५.	कृषि [Agr. 209]	कृषि [Agr. 210]
६.	लेखापरीक्षण [Aud. 211]	लेखापरीक्षण [Aud. 212]
७.	प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा [Ecd. 213]	प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा [Ecd. 214]
८.	शिक्षा [Edu. 215]	शिक्षा [Edu. 216]
९.	वास्तुशास्त्र [Bas. 217]	वास्तुशास्त्र [Bas. 218]
१०.	छविकला [Pho. 219]	छविकला [Pho. 220]
११.	दृश्यकला [Via. 221]	दृश्यकला [Via. 222]
१२.	सङ्गीत [Muc. 223]	सङ्गीत [Muc. 224]
१३.	सिलाइबुनाइ [Nit. 225]	सिलाइबुनाइ [Nit. 226]
१४.	हस्तकला [Hra. 227]	हस्तकला [Hra. 228]
१५.	बेतबास शिल्पकला [Beb. 229]	बेतबास शिल्पकला [Beb. 230]
१६.	पत्रकारिता [Jar. 231]	पत्रकारिता [Jar. 232]
१७.	केशकला [Had. 233]	केशकला [Had. 234]
१८.	बागवानी [Her. 235]	बागवानी [Her. 236]
१९.	पुष्पखेती [Flw. 237]	पुष्पखेती [Flw. 238]
२०.	फलफूल खेती [Fru. 239]	फलफूल खेती [Fru. 240]
२१.	रेसम खेती र मौरीपालन [Sep. 241]	रेसम खेती र मौरीपालन [Sep. 242]
२२.	पशुपालन [Liv. 243]	पशुपालन [Liv. 244]
२३.	तरकारी खेती [Veg. 245]	तरकारी खेती [Veg. 245]
२४.	सौन्दर्य शास्त्र [Beu. 247]	सौन्दर्य शास्त्र [Beu. 248]
२५	योग शिक्षा [Yog. 249]	योग शिक्षा [Yog. 250]
२६	माछापालन [Fis. 251]	माछापालन [Fis. 252]
२७.	बुद्धयौली शिक्षा [Ger. 253]	बुद्धयौली शिक्षा [Ger. 254]
२८	पन्छीपालन [Pol. 255]	पन्छीपालन [Pol. 256]
२९.	जडीबुटी खेती [Jad. 257]	जडीबुटी खेती [Jad. 258]
३०.	गृह विज्ञान [Hos. 259]	गृह विज्ञान [Hos. 260]
३१.	खाद्य विज्ञान [Fos. 261]	खाद्य विज्ञान [Fos. 262]
३२	वित्त तथा बैङ्किङ [Fib. 263]	वित्त तथा बैङ्किङ [Fib. 264]
३३.	होटेल व्यवस्थापन [Hom. 265]	होटेल व्यवस्थापन [Hom. 266]
३४	पर्यटन व्यवसाय [Tou. 267]	पर्यटन व्यवसाय [Tou. 268]
३५.	ज्योतिष [jyo. 269]	ज्योतिष [jyo. 270]
३६	संस्कृत साहित्य [Sal. 271]	संस्कृत साहित्य [Sal. 272]
३७	कर्मकाण्ड [Kar. 273]	कर्मकाण्ड [Kar. 274]

(इ) संस्कृततर्फ : ऐच्छिक पहिलो समूह

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	शुक्लयजुर्वेद [Suk. 301]	शुक्लयजुर्वेद [Suk. 302]
२.	सामवेद [Sam. 303]	सामवेद [Sam. 304]
३.	ऋगवेद [Rig. 305]	ऋगवेद [Rig. 306]
४.	अथर्ववेद [Ath. 307]	अथर्ववेद [Ath. 308]
५.	व्याकरण [Byk. 309]	व्याकरण [Byk. 310]
६.	न्याय [Nya. 311]	न्याय [Nya. 312]
७.	दर्शनशास्त्र [Phi. 313]	दर्शनशास्त्र [Phi. 314]
८.	इतिहास पुराण [Hip. 315]	इतिहास पुराण [Hip. 316]
९.	ज्योतिष [jyo. 269]	ज्योतिष [jyo. 270]
१०	संस्कृत साहित्य [Sal. 271]	संस्कृत साहित्य [Sal. 272]

(ई) संस्कृततर्फ : ऐच्छिक दोस्रो समूह

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	फलित ज्योतिष [Faj. 401]	फलित ज्योतिष [Faj. 402]
२.	नीतिशास्त्र [Nit. 403]	नीतिशास्त्र [Nit. 404]
३.	प्राकृतिक चिकित्सा [Nes.179]	प्राकृतिक चिकित्सा [Nes. 180]
४.	आर्युवेद [Aur. 181]	आर्युवेद [Aur. 182]
५.	वास्तुशास्त्र [Bas. 217]	वास्तुशास्त्र [Bas. 218]
६.	योग शिक्षा [Yog. 249]	योग शिक्षा [Yog. 250]
७.	कर्मकाण्ड [Kar. 273]	कर्मकाण्ड [Kar. 274]

(उ) गुरुकुल/वेद विद्याश्रमतर्फ : ऐच्छिक पहिलो समूह

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	व्याकरण [Byk. 309]	व्याकरण [Byk. 310]
२.	ज्योतिष [jyo. 269]	ज्योतिष [jyo. 270]
३.	न्याय [Nya. 311]	न्याय [Nya. 312]
४.	दर्शनशास्त्र [Phi. 313]	दर्शनशास्त्र [Phi. 314]
५.	संस्कृत साहित्य [Sal. 271]	संस्कृत साहित्य [Sal. 272]
६.	इतिहास पुराण [Hip. 315]	इतिहास पुराण [Hip. 316]

(ऊ) गुरुकुल/वेद विद्याश्रमतर्फ : ऐच्छिक दोस्रो समूह

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	फलित ज्योतिष [Faj. 401]	फलित ज्योतिष [Faj. 402]
२.	नीतिशास्त्र [Nit. 403]	नीतिशास्त्र [Nit. 404]
३.	प्राकृतिक चिकित्सा [Nes.179]	प्राकृतिक चिकित्सा [Nes. 180]
४.	आयुर्वेद [Aur. 181]	आयुर्वेद [Aur. 182]
५.	वास्तुशास्त्र [Bas. 217]	वास्तुशास्त्र [Bas. 218]
६.	योग शिक्षा [Yog. 249]	योग शिक्षा [Yog. 250]
७.	कर्मकाण्ड [Kar. 273]	कर्मकाण्ड [Kar. 274]

(ऋ) गोन्पातर्फ : ऐच्छिक दोस्रो समूह

गोन्पातर्फ साधारण धारतर्फका ऐच्छिक दोस्रो समूहका विषयका अतिरिक्त निम्नलिखित विषयको अध्ययन गर्न सकिने छ :

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	बौद्ध शिक्षा [Bus. 501]	भोट भाषा [Faj. 502]

(ए) मदर्सातर्फ : ऐच्छिक पहिलो समूह

मदर्सातर्फ साधारण धारतर्फका ऐच्छिक पहिलो समूहका विषयका अतिरिक्त निम्नलिखित विषयको अध्ययन गर्न सकिने छ :

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	अरेबिक भाषा, साहित्य र व्याकरण [all. 601]	अरेबिक भाषा, साहित्य र व्याकरण [all. 602]
२	उर्दु भाषा, साहित्य र व्याकरण [Ull. 603]	उर्दु भाषा, साहित्य र व्याकरण [Ull. 604]

(ऐ) मदर्सातर्फ : ऐच्छिक दोस्रो समूह

मदर्सातर्फ साधारण धारतर्फका ऐच्छिक दोस्रो समूहका विषयका अतिरिक्त निम्नलिखित विषयको अध्ययन गर्न सकिने छ :

सि. नं.	कक्षा ९ का विषय र कोड	कक्षा १० का विषय र कोड
१.	दिनियात [Din. 701]	दिनियात [Din. 702]

७. पठनपाठनको समयावधि

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका लागि एक शैक्षिक सत्रमा वार्षिक जम्मा ५७६ घण्टा दैनिक सिप सिकाइ क्रियाकलाप र विषयगत सिप सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन हुने छ । यसै गरी वार्षिक २५६ घण्टासम्म मनोरञ्जन, बाह्य खेल र आराम गर्ने तथा खाजा खाने समय हुने छ । उक्त समयले बालबालिकाले प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा बिताउने पूरा अवधिलाई बुझाउँछ ।

२. विद्यालय शिक्षाको सबै कक्षाका लागि एक शैक्षिक वर्षमा कम्तीमा २०५ दिन पठनपाठन सञ्चालन हुने छ ।

३. कक्षा १ देखि ३ सम्म जम्मा २६ पाठ्यघण्टा अर्थात् वार्षिक ८३२ कार्यघण्टाको पठनपाठन गर्नुपर्ने छ ।

४. कक्षा ४ देखि १० सम्म जम्मा ३२ पाठ्यघण्टा अर्थात् वार्षिक १०२४ कार्यघण्टा र कक्षा ११ र १२ मा कम्तीमा २७ पाठ्यघण्टा अर्थात् ८६४ कार्यघण्टादेखि बढीमा ३२ पाठ्यघण्टा अर्थात् १०२४ कार्यघण्टा पठनपाठन गर्नुपर्ने छ ।

५. पठनपाठन सञ्चालनका लागि खर्च भएको ३२ घण्टाको समयावधिलाई सामान्यतया १ पाठ्यघण्टा मानिने छ ।

६. सामान्यतया प्रतिदिन प्रतिविषय एक घण्टाको एक पिरियड हुने छ । तर तोकिएको पाठ्यघण्टा (Credit hour) नघट्ने गरी विद्यालयले विषयको आवश्यकताअनुसार साप्ताहिक कार्यतालिकाको समयावधि निर्धारण गरी कक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।

८. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

१. माध्यमिक शिक्षामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा विद्यार्थीकेन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाउनुपर्ने छ । विद्यार्थीको सहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना कार्य, क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, खोजमूलक अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षण पद्धतिलाई शिक्षण सिकाइका विधिका रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइलाई केन्दबिन्दु मानी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता भएका, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ । साधारण, गुरुकुल, गोन्पा (गुम्बा) तथा विहार र मदर्सा शिक्षाका पठनपाठनमा आवश्यकताअनुसार कम्प्युटर प्रविधिको पनि उपयोग गर्न सकिने छ । यसका लागि शिक्षकले सहजकर्ता, उत्प्रेरक, प्रवर्धक र खोजकर्ताका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।

२. विद्यार्थीको सिकाइलाई केन्द्रबिन्दु मानी सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सहभागितामा योजना निर्माण, परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, क्षेत्र भ्रमण, समस्या समाधान, आविष्कारमुखी अध्ययन, प्रवर्तनमुखी शिक्षण पद्धतिलाई सिकाइ सहजीकरण विधिका रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ ।

३. सिकाइ प्रक्रिया सैद्धान्तिक पक्षमा भन्दा बढी गरेर सिक्ने अवसर प्रदान गर्ने क्रियाकलापमा आधारित हुनुपर्ने छ ।

४. शिक्षकले सहजकर्ता, उत्प्रेरक, प्रवर्धक र खोजकर्ताका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।

५. पठनपाठनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई उपलब्ध साधन, स्रोत र आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्नुपर्ने छ ।

६. सबै प्रकारका सिकाइ आवश्यकता र चाहना भएका (अपाङ्गता भएका, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

९.. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यालय तहमा विद्यार्थी उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक वा शिक्षणसिकाइकै क्रममा गरिने निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया अवलम्बन गरी सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गरिनुका साथै आवधिक वा निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अवलम्बन गरी विद्यार्थीको सिकाइस्तर निर्धारण गर्नुपर्छ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन : आन्तरिक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक पटक सिकाइ अवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ । विद्यालय तहको आन्तरिक मूल्याङ्कनमा कक्षागत सिकाइ सहजीकरणको अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, कार्य प्रस्तुतीकरण, अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक तथा त्रैमासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ । यस्तो मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्दै सिकाइ उपलब्धिको तथ्यगत अभिलेख (Evidence based Record) राखी सिकाइ अवस्था यकिन गरी सुधारात्मक तथा उपचारात्मक सिकाइबाट सुधार गर्ने पक्षमा जोड दिइने छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ ।

आन्तरिक मूल्याङ्कनको नतिजालाई अभिलेखीकरण गरी विषयगत पाठ्यक्रममा तोकिएअनुसार निश्चित भार आन्तरिक मूल्याङ्कनका रूपमा आवधिक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिने छ ।

(ख) आवधिक मूल्याङ्कन : माध्यमिक तहमा निम्नानुसार आवधिक मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ :

(अ) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा आन्तरिक मूल्याङ्कनको र अन्तिम/बाह्य परीक्षाको नतिजाका आधारमा तोकिएको भार समावेश गरी विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरिने छ ।

(आ) आन्तरिक मूल्याङ्कनका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त निम्नअनुसार तोकिएअनुसारको भारको मूल्याङ्कन आवधिक मूल्याङ्कनमा समावेश गरिने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनका तरिकामा विषयगत विविधता हुन सक्ने भए पनि निम्नलिखित पक्षको मूल्याङ्कन सबै विषयमा समावेश हुने छ :

- **कक्षा सहभागिताको मूल्याङ्कन :** विद्यार्थीको नियमितता (उपस्थिति) र कक्षा क्रियाकलापमा सहभागिताको अभिलेखका आधारमा गरिएको मूल्याङ्कन ।
- **त्रैमासिक परीक्षाहरूका अङ्कका आधारमा प्राप्त अङ्क :** पहिलो त्रैमासिक अवधिभरमा पठनपाठन भएका विषयवस्तुबाट पहिलो परीक्षा सञ्चालन गरिने छ भने पहिलो र दोस्रो त्रैमासिक अवधिभरमा पठनपाठन भएका विषयवस्तुबाट दोस्रो त्रैमासिक परीक्षा सञ्चालन गरिने छ ।
- **प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन**
- **विषयगत पाठ्यक्रममा तोकिएअनुसारका अन्य आधारहरू**

(इ) प्रयोगात्मक, सैद्धान्तिक तथा अन्य पक्षको मूल्याङ्कनको भार, विधि तथा साधन सम्बन्धित विषयको पाठ्यक्रममा उल्लेख भएअनुसार हुनुपर्ने छ । सैद्धान्तिक पक्षको मूल्याङ्कनका लागि विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरिने छ ।

(ई) परीक्षामा विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूलाई केही खास खास विषयहरूमा अरू साधारण विद्यार्थीहरूलाई दिइने प्रश्नभन्दा अलग प्रश्नबाट वा अन्य उपयुक्त तरिकाबाट मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि परीक्षाको समय थप गर्न सकिने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा शिक्षकले अपाङ्गता भएका र विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्दा अक्षराङ्कन पद्धतिलाई उपयोग गर्नुपर्छ ।

१०. शिक्षाको माध्यम

माध्यमिक शिक्षा कक्षा ९ र १० मा शिक्षणको माध्यम भाषा सामान्यतया नेपाली भाषा हुने छ । तर देहायको अवस्थामा विद्यालयमा शिक्षाको माध्यम देहायबमोजिम हुने छ :

(क) भाषा विषय अध्ययन गराउँदा शिक्षाको माध्यम सोही भाषा हुने छ ।

(ख) सामाजिक अध्ययन र मानवमूल्य शिक्षा वा चारित्रिक शिक्षालगायत नेपाली कला, संस्कृति र मौलिक पहिचानमूलक विषयवस्तुहरूबाहेक अन्य विषयहरूमा पठनपाठनका लागि माध्यम भाषा अङ्ग्रेजी पनि प्रयोग गर्न सकिने छ ।

(ग) शास्त्रीय विषयहरूको पाठ्यसामग्री र पठनपाठनको माध्यम सम्बन्धित भाषा हुने छ । धार्मिक प्रकृतिका विषयहरूको पठनपाठन सम्बन्धित धार्मिक ग्रन्थ लेखिएको भाषामा नै गर्न सकिने छ ।

(घ) गैरनेपाली नागरिकले नेपालका विद्यालयमा अध्ययन गर्दा नेपाली विषयको सट्टा अन्य कुनै भाषाको विषय अध्ययन गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउन सकिने छ ।

११. पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कनका आधार निम्नानुसार हुने छन् :

(क) विद्यार्थीको उपलब्धि स्तर

(ख) शिक्षकको कार्य सम्पादन स्तर

(ग) पठन पाठनमा उपयोग गरिएको समय

(घ) विद्यार्थीको वैयक्तिक तथा सामाजिक व्यवहार र प्रभाव

(ङ) अभिभावक तथा समाजको सिकाइप्रतिको अपेक्षा र प्रतिक्रिया

(च) सरोकारवालाको विद्यालयप्रतिको धारणा

उपर्युक्त पक्षमा समेतका आधारमा प्रत्येक पाँच वर्षमा पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन गरिने छ । यसो गर्दा व्यक्ति, परिवार र समाजमा परेको प्रभाव समेतलाई हेरिने छ ।

१२. पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योजना

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ का सिद्धान्त तथा मार्गदर्शनमा आधारित भई विकास गरिएका विद्यालय तहका पाठ्यक्रमहरू निम्नअनुसार परीक्षण तथा कार्यान्वयन हुनेछन् :

पाठ्यक्रम परीक्षण तथा कार्यान्वयन योजना

कक्षा	शैक्षिक वर्ष २०७६	शैक्षिक वर्ष २०७७	शैक्षिक वर्ष २०७८	शैक्षिक वर्ष २०७९	शैक्षिक वर्ष २०८०
१	परीक्षण	कार्यान्वयन			
२		परीक्षण	कार्यान्वयन		
३		परीक्षण	कार्यान्वयन		
४			परीक्षण	कार्यान्वयन	
५				परीक्षण	कार्यान्वयन
६		परीक्षण	कार्यान्वयन		
७			परीक्षण	कार्यान्वयन	
८					कार्यान्वयन
९			परीक्षण	कार्यान्वयन	
१०					कार्यान्वयन
११		कार्यान्वयन			
१२			कार्यान्वयन		

खण्ड ख

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ९ र १०), २०७८ : ऐच्छिक विषयका पाठ्यक्रम

यस खण्डमा भाग २ अन्तर्गतका ऐच्छिक विषयका विषयगत पाठ्यक्रम समावेश गरिएको छ । प्रत्येक विषयगत पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यअन्तर्गतका सम्भाव्य क्रियाकलापका उदाहरण, क्षेत्र वा एकाइगत कार्यघण्टा, विद्यार्थी मूल्याङ्कन विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छ ।

१. पर्यटन व्यवसाय

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
पर्यटन व्यवसाय

कक्षा ९ र १० — विषय कोडः **Tou. 267** (कक्षा ९)
Tou. 268 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टाः ४ — बार्षिक कार्यघण्टाः १२८

१. परिचय

पर्यटन व्यवसाय आफैँमा बृहत्, गतिशील र विकासमुखी क्षेत्र हो । यसले पर्यटन र पर्यटकहरूका लागि आवश्यक पर्ने सबै वस्तु र सेवा उत्पादन तथा व्यवस्थापनका लागि गरिने सम्पूर्ण व्यावसायिक क्रियाकलापलाई समेट्छ । समग्र पर्यटन क्षेत्रको सहजीकरण, सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि जनशक्ति तयार गर्नु पर्यटन शिक्षाको उद्देश्य हो । सुरुमा व्यावसायिक तालिमका रूपमा सुरु भएको पर्यटन शिक्षालाई हाल साधारण औपचारिक शिक्षाको प्रमुख विधाका रूपमा समेत ग्रहण गर्न थालिएको छ । आजको विश्वमा पर्यटन क्षेत्रले प्रमुख आर्थिक आधार ओगटेको र नेपाल सरकारका नीति तथा योजनाहरूमा पनि यसलाई महत्त्व दिइएको अवस्थामा पर्यटन शिक्षालाई माध्यमिक तहमा छुट्टै विशिष्ट विषयका रूपमा अध्ययन गर्नु आजको आवश्यकता हो । जीवन तथा समाजका लागि प्राकृतिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय पक्ष र ऐतिहासिक धरोहरहरूको संरक्षण, संवर्धन, प्रवर्धन र विकासका लागि पर्यटन शिक्षाको अध्ययन आवश्यक छ । बालबालिकाहरूमा पर्यटनसम्बन्धीको ज्ञानले प्राकृतिक प्रहत्त र मानव निर्मित धरोहरको उचित व्यवस्थापनबाट कुनै पनि देशको आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटनको प्रवर्धन गरी देशको आर्थिक विकास गर्न सकिन्छ ।

साधारण तथा व्यावसायिक दुवै सिपलाई विकास गर्ने उद्देश्यले कक्षा ९ र १० का लागि विकास गरिएको यो पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूलाई पर्यटन शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न क्रियाकलापहरू, पर्यटन क्षेत्रका प्रवृत्तिहरू एवम् पर्यटन क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहरूको सम्बोधन गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी र संलग्न हुने प्रेरणा जगाउन सहयोग गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । यस पाठ्यक्रममा मूलत: पर्यटनसँग सम्बन्धित आधारभूत पक्ष र क्षेत्रहरू , पर्यटकीय वस्तु तथा भौतिक पूर्वाधार, पर्यटकीय सूचना, अतिथि सत्कार व्यवसाय, पर्यटन र समाज, पर्यटन र वातावरण, पर्यटन र स्वास्थ्य, विश्व पर्यटन, पर्यटनका लागि जनसाधन, ग्राहक सेवा, दिगो पर्यटन, पर्यटकीय प्रवृत्ति जस्ता विषयहरू समेटिएका छन् ।

पर्यटन व्यवसायको सैद्धान्तिक, व्यावहारिक र प्रयोगात्मक ज्ञानका मूलभूत पक्षमा जोड दिएको यस पाठ्यक्रमका लागि साप्ताहिक ४ पाठ्यघण्टा र वार्षिक कुल १२८ कार्यघण्टा छुट्याइएको छ, साथै समाविष्ठ विषयवस्तुहरूलाई ९६ कार्यघण्टाको सैद्धान्तिक तथा ३२ कार्यघण्टाको व्यावहारिक अभ्यास हुने गरि समावेश गरिएको छ । सिकाइ प्रक्रियालाई सहज बनाउन यस पाठ्यक्रममा विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी तहगत सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, सिकाइ उपलब्धि एवम् अगिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टता र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया र विद्यार्थीको निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया समेत उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२.तहगत सक्षमताहरू

माध्यमिक तहमा पर्यटन व्यवसाय विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. पर्यटन शिक्षा र पर्यटन व्यवसायको अवधारणा, महत्त्व र आवश्यकता, अवसर र चुनौतीहरूको विश्लेषण

२. स्थानीय समुदाय, समाज, देश र विश्वको पर्यटन स्थितिको पहिचान र विश्लेषण
३. पर्यटक र पर्यटन, पर्यटन र समाज, यात्री, पर्यटनका प्रकार, दिगो पर्यटन तथा पर्यटकीय प्रवृत्तिको व्याख्या
४. पर्यटन व्यवसाय, अतिथि सत्कार व्यवसाय, ग्राहक सेवाका लागि मानव संशाधन र दिगो विकासको बोध
५ .पर्यटनको विकासमा संलग्न संस्थाहरू, तिनीहरूको अन्तर सम्बन्ध र भूमिकाको वर्णन
६. वातावरण पर्यटनमा वातावरण संरक्षणको आवश्यकता, व्यक्तिगत सरसफाइ, प्राथमिक उपचार, सरुवा रोग र फोहोर व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयवस्तुको व्याख्या

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ९

कक्षा ९ को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन :

१. पर्यटनको परिचय
- १.१ पर्यटनको परिचय र परिभाषा दिन
- १.२ पर्यटनका विशेषता र महत्त्वहरू उल्लेख गर्न
- १.३ यात्री, पर्यटक र दिवा पर्यटक सम्बन्धमा व्याख्खा गर्न
- १.४ पर्यटनका अङ्ग र प्रकारहरूको विश्लेषण गर्न
- १.५ पर्यटन र स्थानीय समुदायबिचको अन्तरसम्बन्धको पहिचान गर्न र सान्दर्भिकताको वर्णन गर्न

२. नेपालमा पर्यटन
- २.१ नेपालमा पर्यटनको ऐतिहासिक विकासक्रमको व्याख्या गर्न
- २.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र यसको विविध पक्षसित पर्यटनको अन्तरसम्बन्ध वर्णन गर्न
- २.३ नेपालका प्रमूख पर्यटकीय आकर्षण र क्रियाकलापहरूको बारेमा वर्णन गर्न

३. पर्यटकीय वस्तु तथा भौतिक पुर्वाधार
- ३.१ पर्यटकीय वस्तु र पर्यटन पूर्वाधारहरूको पहिचान गर्न
- ३.२ पर्यटन पुर्वाधारहरूको महत्त्व दर्शाउन

४. पर्यटन व्यवसाय
- ४.२ पर्यटन व्यवसायको परिचय दिन
- ४.२ पर्यटन व्यवसाय र स्वामित्वको प्रकार उल्लेख गर्न
- ४.३ पर्यटन व्यवसाय र रोजगारीको अन्तरसम्बन्ध विश्लेषण गर्न
- ४.४ पर्यटन व्यवसायका सरोकारवालाहरूको पहिचान र भूमिका स्पष्ट गर्न
- ४.५ पर्यटन व्यवसायमा संलग्न सङ्घसंस्थाहरूको परिचय र भूमिका उल्लेख गर्न

५. पर्यटकीय सूचना
- ५.१ पर्यटन व्यवसाय र पर्यटकीय सूचनाहरूका बारेमा वर्णन गर्न
- ५.२पर्यटकीय सूचनाको वितरण र यसका माध्यमहरूको व्याख्या गर्न ।

६. अतिथि सत्कार व्यवसायको परिचय
- ६.१ अतिथि सत्कार व्यवसायहरूको परिचय दिन
- ६.२ अतिथि सत्कार व्यवसायका लागि आवश्यक सेवा र सुविधाहरूका बारेमा व्याख्या गर्न

७. पर्यटन र समाज
- ७.१ पर्यटनले समाज र संस्कृतिमा पार्ने सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावहरूको सूची बनाउन
- ७.२ पर्यटन क्षेत्रले पार्न सक्ने सकारात्मक र नकारात्मक आर्थिक प्रभावहरूको विश्लेषण गर्न
- ७.३ आर्थिक विकासमा पर्यटनको भूमिका बारेमा व्याख्या गर्न
- ७.४ पर्यटनले पार्न सक्ने नकारात्मक प्रभावहरूको निराकरणका उपायहरूको व्याख्या गर्न

कक्षा १०

कक्षा १०अन्तमा विद्यार्थी निम्नलिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुने छन् :

१. विश्व पर्यटन
- १.१ विश्वका प्रमूख पर्यटकीय गन्तव्यहरूको सूची बनाउन
- १.२ विश्वका प्रमुख स्थापित पर्यटकीय क्षेत्रहरूका भौगोलिक विशेषता र प्रकृति वर्णन गर्न

२. पर्यटन र वातावरण
- २.१पर्यटन र वातावरण शिक्षाको सम्बन्ध व्याख्या गर्न

२.२ वातावरणीय सचेतना, व्यक्तिगत सरसफाइ, वातावरणीय असर, वातावरण संरक्षण, वातावरण संरक्षणका उपायहरू र फोहोर व्यवस्थापनसम्बन्धी व्याख्या गर्न

३. पर्यटन र स्वास्थ्य

३.१ पर्यटन र स्वास्थ्यको अवधारणा व्याख्या गर्न

३.२ प्राथमिक उपचार र सरुवा रोग तथा यसवाट बच्ने उपायहरूबारे वर्णन गर्न

३.२ पर्यटनसँग सम्बन्धित स्वास्थ्य समस्याहरूको पहिचान र समाधानका उपायहरू उल्लेख गर्न

४. पर्यटनका लागि जनसाधन

४.१ पर्यटनका लागि जनसाधनको अवधारणा, महत्त्व र आवश्यकताको व्याख्या गर्न

४.२ पर्यटनका लागि जनसाधनको आवश्यक सिपहरूको पहिचान गर्न र सूची बनाउन

४.३ पर्यटनमा जनसाधन सिर्जनाका प्रमुख क्षेत्रहरूको विश्लेषण गर्न

५. ग्राहक सेवा

५.१ ग्राहक सेवाको अवधारणको परिचय दिन

५.२ ग्राहक सेवाको आवश्यकता र महत्त्व वर्णन गर्न

५.३ ग्राहक सेवाका लागि आवश्यक सिप र ज्ञान हासिल गर्न

५.४ ग्राहक सेवाका लागि जनसाधान व्यवस्थापन प्रक्रियाको व्याख्या गर्न

६. दिगो पर्यटन

६.१ दिगो पर्यटनको अवधारणा स्पष्ट पार्न

६.२ दिगो पर्यटनको आवश्यकता र महत्त्वको वर्णन गर्न

६.३ साहसिक पर्यटनको परिचय, महत्त्व र यसका प्रकारको व्याख्या गर्न

६.४ जिम्मेवार पर्यटन र यसको सरोकारवालहरूको भूमिका विश्लेषण गर्न

७.पर्यटकीय प्रवृत्ति

७.१ नेपालर विश्वका पर्यटन प्रवृत्ति (Tourism trends) बारे वर्णन गर्न

७.२ नेपालका प्रमूख पर्यटन चुनौतीहरूको व्याख्या गर्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा-९				कक्षा -१०			
क्र.सं	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	क्र.सं	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	पर्यटनको परिचय	१.१ पर्यटनको परिचय र परिभाषा १.२ पर्यटनका प्रकार (क) अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन (ख) आन्तरिक पर्यटन १.३ पर्यटकको परिभाषा र यसका प्रकार- यात्री- पर्यटक तथा दिवा पर्यटक (excursionist) १.४ आधुनिक पर्यटनको सङ्क्षिप्त विकासक्रम १.५पर्यटनका अङ्गहरू- (क) आकर्षण (गन्तव्य) (ख) पहुँच (यातायातका साधन) (ग) आवास व्यवस्था (भोजन तथा विश्राम सुविधा) (घ) अतिरिक्त सेवा सुविधाहरू तथा जनचेतना	१६	१.	विश्व पर्यटन	१.१ विश्व पर्यटन (UNWTO) को परिचय १.२ विश्व पर्यटनको वर्तमान प्रवृत्ति १.३पर्यटनमा गन्तव्यको परिचय र यसका प्रकारहरू १.४ विश्व पर्यटनका नवीनतम चुनौतीहरू	१४
२.	नेपालमा पर्यटन	२.१ नेपालमा पर्यटनको विकासक्रम २.२ नेपालका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षण र गन्तव्यहरू २.३ नेपालका प्रमुख पर्यटकीय क्रियाकलापहरू- (क) साहसिक पर्यटन (ख) मनोरञ्जन पर्यटन (ग) धार्मिक तथा सांस्कृतिक पर्यटन	१६	२	पर्यटन र वातावरण	२.१ पर्यटन र वातावरणको अवधारणा २.२ पर्यटन र वातावरणबिच अन्तरसम्बन्ध र सचेतना २.३ व्यक्तिगत सरसफाइ २.४ वातावरण शिक्षाका माध्यमहरू २.५ पर्यटनले वातावरणमा पार्ने असरहरू	१४

		२.५ नेपालको पर्यटन विकासमा संलग्न प्रमुख सङ्घसंस्थाहरू- (क) संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय (ख) नेपाल पर्यटन बोर्ड (ग) होटल एसोसियसन नेपाल (घ) नेपाल ट्राभल तथा टुर एजेन्ट एसोसियसन (ङ) नेपाल ट्रेकिङ एजेन्ट एसोसियसन (च) नेपाल राफ्टिङ एजेन्ट एसोसियसन (छ) नेपाल पर्वतारोहण सङ्घ (ज) नागरिक उड्डयन प्राधिकरण				२.६ वातावरण संरक्षणका उपायहरू २.७ फोहोर व्यवस्थापन	
३.	पर्यटकीय साधनस्रोत तथा भौतिक पूर्वाधार	३.१ पर्यटकीय साधनस्रोत तथा पर्यटन वस्तुको परिचय ३.२ स्थानीय तहका पर्यटकीय वस्तुहरूको पहिचान ३.३ प्रमुख पर्यटकीय पूर्वाधारहरू- (क) नेपाल वायुसेवा निगम (ख) यातायात (ग) आवास तथा भोजन व्यवस्था (घ) सञ्चार सुविधा (ङ) अन्य-पथप्रदर्शक, दोभाषे, सुरक्षा तथा आतिथ्य सेवा	१०	३	पर्यटन र स्वास्थ्य	३.१ पर्यटन र स्वास्थ्यको अन्तरसम्बन्ध ३.२ स्वास्थ्य सचेतना र प्राथमिक उपचार ३.३ पर्यटनसँग सम्बन्धित प्रमुख स्वास्थ्य समस्याहरू ३.४ लेक लाग्नु तथा यसको रोकथाम र उपचार ३.५ सरुवा रोगहरू (STD, HIVAIDS, Covid–19)	१२
४.	पर्यटन व्यवसाय	४.१ पर्यटन व्यवसायको परिचय ४.२ पर्यटन व्यवसायका प्रकार- क) यात्रा व्यवसाय (ख) आवास तथा भोजन व्यवसाय (ग) मनोरञ्जन व्यवसाय ४.३ पर्यटन व्यवसाय र रोजगारी ४.४ स्थानीय स्तरका पर्यटन व्यवसायहरू ४.५ ट्राभल एजेन्सी, ट्रेकिङ, एअरलाइन्स, होटल	१४	४	पर्यटनका लागि जनसाधन	४.१ पर्यटनका लागि मानव स्रोतको अवधारणा र महत्त्व ४.२ पर्यटनका लागि मानवस्रोतको आवश्यकता, गाइड र गाइडको महत्त्व ४.३ मानव स्रोतको लागि आवश्यक सिपहरू ४.४ मानव स्रोतका प्रकार: दक्ष, अर्ध दक्ष र अदक्ष ४.४ पर्यटनमा मानवस्रोत सिर्जनाका प्रमुख क्षेत्रहरू	१४
५.	पर्यटकीय सूचना	५.१ पर्यटन सुचनाको परिचय र महत्त्व ५.२ पर्यटनमा आवश्यक सूचनाहरूको स्रोत- (क) अनौपचारिक सूचना (ख) औपचारिक सूचना ५.३ पर्यटकलाई आवश्यक पर्ने प्रमुख सूचनाहरू: भिसा, पासपोर्ट, स्वास्थ्यसम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था, भन्सार, मुद्रा, गाइड नक्सा ५.४ पर्यटन सूचना वितरणका माध्यमहरू	१२	५	ग्राहक सेवा	५.१ ग्राहक सेवाको अवधारणा र परिभाषा ५.२ पर्यटकको पहिचान ५.३ पर्यटकीय व्यवहार ५.४ ग्राहक सेवाका लागि कार्यक्षेत्रमा आवश्यक सिप तथा गुणहरू	१५
६.	अतिथि सत्कार व्यवसायको परिचय	६.१ अतिथि सत्कार व्यवसायको परिचय ६.२ आवास र आवासका प्रकार : होटल, रिसोर्ट, लज, होम स्टे र रेस्टुरेन्ट ६.३ होटल डिपार्टमेन्ट ६.३.१ खाद्य उत्पादन(Food Production) ६.३.२ खाद्य तथा पेय पदार्थ सेवा (Food &beverage service) ६.३.३ हाउसकिपिङ (Housekeeping) ६.३.४ फ्रन्ट अफिस अपरेसन (Front office operation)	१२	६	दिगो पर्यटन	६.१ दिगो पर्यटनको परिचय र अवधारणा ६.२ पर्यापर्यटनको अवधारणा र महत्त्व ६.३ पर्यापर्यटनको आवश्यकता र योगदान ६.४ दिगो तथा पर्यापर्यटनमा पर्यटक तथा स्थानीय जनसाधारणको भूमिका	१५

७	पर्यटनको महत्त्व र प्रभाव	७.१ पर्यटनको आर्थिक महत्त्व र प्रभाव ७.२ पर्यटनको सामाजिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व प्रभाव ७.३ पर्यटनको वातावरणीय महत्त्व र प्रभाव ७.४ पर्यटनको शैक्षिक महत्त्व र प्रभाव	१६	७	यात्रा तथा यात्रा योजना	७.१ पर्यटनमा यात्राको परिचय र प्रकार- (क) सङ्गठित यात्रा (GIT) (ख) स्वतन्त्र वा वैयक्तिक यात्रा (FIT) ७.२ यात्रा योजनाको परिचय र प्रकार ७.३ यात्रा योजनाका प्रमुख तत्त्वहरू ७.४ यात्रा योजना बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू ७.५ साधारण यात्रा योजनाको नमूना निर्माण	१२
		जम्मा (सैद्धान्तिक)	९६			जम्मा (सैद्धान्तिक)	९६

५. सम्भावितप्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरुपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्य घण्टा
पर्यटनको परिचय	• सामान्य यात्रा र पर्यटकीय यात्राबिचको भिन्नताका बारेमा कक्षामा समूहगत छलफल गरी सोको तालिका बनाउनुहोस । • यात्री - पर्यटक तथा दिवा पर्यटकको भिन्नता छुट्याई कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस ।	५	विश्व पर्यटन	• कुनै एउटा पर्यटकीय स्थलको भ्रमण गरी त्यहाँका विशेषताहरू समेटी प्रतिवेदन तयार पार्ने र प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४
नेपालमा पर्यटन	• नेपालका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणका क्षेत्रहरूको खोजी गरी देखाउनुहोस । • प्रमुख पर्यटकीय क्रियाकलापहरूको सूची तयार गर्नुहोस् ।	५	पर्यटन र वातावरण	• आफूले भ्रमण गरेको कुनै एक स्थानीय गन्तव्यमा पर्यटनको कारणले वातावरणमा पर्न गएको सकारात्मक र नकारात्मक असरहरूको सूची तयार गरी प्रदर्शन गर्नुहोस् ।	५
पर्यटकीय साधनस्रोत तथा भौतिक पूर्वाधार	• कुनै नयाँ स्थानमा पर्यटक भएर घुम्दा कस्ता किसिमको अनुभव हुन्छ । पर्यटक भई घुमेर आएपछि के कस्ता पूर्वाधारहरूको विकास गरेको अवस्थामा पर्यटकको वृद्धि हुन्छ । आफ्नो अनुभव सहितको प्रतिवेदन तयार पार्ने र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस ।	५	पर्यटन र स्वास्थ्य	• कुनै पर्यटकलाई पर्वतारोहणका अवस्थामा लेक लाग्दा प्राथमिक उपचार कसरी गर्न सकिन्छ प्रदर्शन गरेर देखाउनुहोस ।	५
पर्यटन व्यवसाय	• नेपालको पर्यटन व्यवसायमा संलग्न सङ्घसंस्थाहरूको काम र उत्तरदायित्व सूची तयार गरी प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	पर्यटनका लागि जनसाधन	• विद्यार्थीहरूले आआफ्ना क्षेत्रमा रहेका विभिन्न पर्यटन व्यवसायहरूको पहिचान गरी उक्त व्यवसायहरूमा के कस्तो जनशक्तिको सिर्जना भएको रहेछ भन्ने कुराको प्रतिवेदन तयार गरी आफ्नो क्षेत्रमा उपलब्ध हुने र हुन नसक्ने जनशक्तिको सूचीसमेत बनाएर प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	३
पर्यटकीय सूचना	• कस्ता सूचना प्रवाह गर्न सकेको अवस्थामा पर्यटकहरूको वृद्धि हुन्छ अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४	ग्राहक सेवा	• तपाईंको क्षेत्रमा कुनै नयाँ पर्यटकको भ्रमण भयो भने त्यसलाई गर्ने व्यवहार पदर्शन गरेर देखाउने ।	५

अतिथि सत्कार व्यवसायको परिचय	● अतिथि सत्कारको अभिनय गरी स्व मूल्याङ्कन गर्नुहोस ।	३	दिगो पर्यटन	● तपाईंको क्षेत्रबाट नजिकका पर्वतारोहण, पदयात्रा, जलयात्रा, बन्जिजम्प, प्याराग्लाइडिङ जस्ता कुनै एक कार्य सम्पन्न गर्ने र सो स्थानको दिगो पर्यटन विकासका लागि परियोजना तयार गरी प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५
पर्यटनको महत्व र प्रभाव	● विद्यार्थीहरूले पर्यटनको कारणले आआनो स्थानीय समुदायमा पारेको आर्थिक तथा सामाजिक प्रभावको बारेमा कक्षामा समूह समूह बनाई छलफल गर्ने र सो छलफलका आधारमा पर्यटनबाट पर्न गएका प्रभावहरूको सूचीतयार पार्नुहोस ।	५	यात्रा तथा यात्रा योजना	● स्थानीय कुनै एक गन्तव्यको यात्रा गर्नका लागि आवश्यक साधारण यात्रा योजना तयार गर्ने र सोही यात्रा योजनाका आधारमा भ्रमण गरी प्रतिवेदन पेस गर्नुहोस् ।	५
	जम्मा	३२		जम्मा	३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाई गुणात्मक नतिजा प्राप्त गर्न शिक्षण सहजीकरण प्रक्रियाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकासमा सहयोग गर्दछ । त्यसैले पर्यटन शिक्षाका विषयवस्तुहरूको शिक्षण सहजीकरण प्रक्रियामा उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्दछ । आवश्यक परेमा एकै पटक एकभन्दा बढी विधिहरूको पनि संयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । यो विषय सैद्धान्तिकको साथै व्यावहारिक र प्रयोगात्मक विषय पनि भएकाले शिक्षण सहजीकरणको क्रममा प्रयोगात्मक पक्षलाई समेत विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । पर्यटन शिक्षण सहजीकरणको क्रममा खास गरी निम्नलिखित विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

१. छलफल	२. समूहकार्य	३. स्थलगत भ्रमण	४. लघु परियोजना
५. प्रतिवेदन तयारी	६. स्थलगत अध्ययन	७. प्रदर्शन	८. प्रश्नोत्तर
९. खोज विधी	१०. अवलोकन	११. परियोजना कार्य	१२. भूमिका अभिनय
१३. Commentry प्रस्तोता			

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपर्युक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यीबाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ । यसमा प्रयोगात्मक कार्यलाई २५ प्रतिशत भार छुट्याइएकाले शिक्षण सिकाइका क्रममा समेत सोहीअनुसार समय विभाजन गर्नुपर्ने छ । प्रयोगात्मक कार्यमा स्थलगत अध्ययन, प्रतिवेदन लेखन, प्रश्नावली निर्माण, प्रतिवेदन प्रस्तुति अभ्यास, पर्यटकीय तथ्याङ्कको मापनका अभ्यास, लघु परियोजनाको खाका निर्माण आदि गराउनु पर्ने छ । प्रयोगात्मक कार्यका लागि स्थानीय स्तरका सरकारी र गैरसरकारी निकायहरूका सम्बद्ध स्रोत व्यक्तिहरूको समेत सहयोग लिन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

पर्यटन व्यबसाय विषयको सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयातमक दुवै मूल्याङ्कन पद्धतिको उपयोग गर्नु आवश्यक छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० को पर्यटन व्यवसाय विषय सिकाइका क्रममा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा लिई यसका लागिविषयगत छलफल, प्रस्नोत्तर, गृहकार्य, कक्षाकार्य, प्रयोगात्मक क्रियाकलाप, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका विविध साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ र सोका आधारमा नै विद्यार्थीको सिकाइ अवस्था यकिन गरी आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनुपर्छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

यस विषयमा २५ प्रतिशतको आन्तरिक मूल्याङ्कन र ७५ प्रतिशतको बाहृय मूल्याङ्कन परिक्षामार्फत निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.सं	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	८	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	८	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(आ) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसकालागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-o-

2. Photography

Secondary Education Curriculum
Photography

Grade 9 and 10 **Subject code: Pho. 219 (Grade 9) Pho. 220 (Grade 10)**
Credit hour: 4 **Annual working hours: 128**

1. Introduction

In today's society, photography plays an important role to our visual minds and it has always been considered to have a special status for truthfully recording the world. It has created an enormous scope and importance in media and in every walks of life. It is really an art of capturing light with a camera, usually via a digital sensor or film, to create an image. Therefore, it has been developed as an academic and vocational subject in schools and colleges. This curriculum is an outcome to fulfill this dire need and importance in the field of photography.

This is a foundational course on photography designed for Grade 9 and 10. It is designed to acquaint the students with the fundamental knowledge and skills on photography keeping in mind the needs and strengths which an individual must learn to become a photographer. Therefore, it aims to introduce photography students to both contemporary practice as well as its history. It introduces students with the fundamental principles and practices of the conventional, digital and commercial photography along with the skills of using camera techniques and formats safely and skillfully.
The curriculum is structured for two academic years in accordance with National Curriculum Framework, 2076. It focuses on both theoretical and practical aspects having equal teaching and practical hours of 64. It incorporates the level-wise competencies, grade-wise leaning outcomes, scope and sequence of contents, suggested practical/project activities, learning facilitation process and assessment strategies so as to enhance the learning on the subject systematically.

2. Level-wise Competencies

At the end of grade 10, the curriculum aims at developing the following competencies in the learners:

2.1 Demonstrate the understanding of historical development of photography.
2.2 Identify and use the tools and instruments used in the photography.
2.3 Apply the different skills of photography in practical life
2.4 Identify the traditional and modern technology in photographic field.
2.5 Perform the photographic works in different occasions.
2.6 Perform the technical analysis of a photograph.

3. Grade-wise Learning Outcomes

On completion of grade 9 and 10, students will be able to acquire the following learning outcomes.

Grade 9		**Grade 10**	
Content Area	**Learning Outcomes**	**Content Area**	**Learning Outcomes**
1. Introduction to Photography	1.1 Define Photography. 1.2 Justify photography an art or technology. 1.3 Present historical development of photography	1. Introduction to Photography	1.1 Explain the category, political, cultural and social trends of photography. 1.2 Explain the different disciplines of Photography. 1.3 Describe photography

	1.4 Describe the current status of photography in Nepal. 1.5 Describe the field and career in photography		literacy mission and photography as visual communication.
2. Principal of Photography	2.1 Explain the general principle of photography. 2.2 Identify and apply the role of light in photography.) 2.3 Apply the image recording process.	2. Basic Elements of Photography	2.1 Explain and apply the basic elements (lines, shape, colour, pattern, form and texture in photography.
3. Camera Equip ment	3.1 Describe the meaning and derivation of camera. 3.2 Explain the development of Camera and its types. 3.4 Describe anatomy of camera with a well labeled diagram. 3.5 Differentiate film and digital camera with their significance. 3.5 Use camera equipment in practice.	3. ISO	3.1 Describe the genealogy of photography. 3.2 Compare ISO and sensitivity of sensor. 3.3 Apply ISO Reading and concept of exposure triangle
4. Photographic Lens	4.1 Introduce lens and its construction. 4.2 Describe the principle of lens and light 4.3 Classify the types of lens with its attributes. 4.4 Apply auto and manual focus in photography.	4. Concept of Depth of field	4.1 Apply the concept of depth of field.
5. Conventional Photography	5.1 Describe analog image recording media and apply these skills in photography. 5.2 Apply the basic skills of film photography processing.	5. Shutter Tech nology	5.1 Apply shutter technology in photography.
6. Digital Photog raphy	6.1 Introduce the digital process (Bits, Bytes and Binary Number and its calculation). 6.2 Explain the types of Sensor (CCD and CMOS) and technical	6. Camera Operat ing System	6.1 Describe and apply the skills of camera operating system.

	differences. 6.3 Describe Pixel and its importance (Resolution). 6.4 Use theoretical and practical knowledge on Full Auto mode, Program mode and scene mode photography.		
7. Photographic Equipment and Safety Measures	7.1 Explain and use different photography equipment like camera, flash light, stand, exposure meter, battery, memory card and camera Bag. 7.2 Identify and apply camera safety measures on camera, battery, memory Card, flash light, camera Stand and cleaning kit.	7. Concept of White Balance	7.1 Describe the concept of white balance and apply various aspects of it.
8. Camera Holding technique and Posture	8.1 Apply the skills of camera holding techniques and posture in photography.	8. Focusing	8.1 Explain and apply the focusing concept like auto focus technology, focusing point concept and manual focus.
9. Photographic Composition	9.1 Explain and apply the Rule of third and Golden Triangle. 9.2 Explain and apply the Lead and Block Framing concept in photography.	9. Composition	9.1 Apply the skills of composition (Golden Section, golden mean, diagonal concept, golden center).
		10. Basic Commercial Photography	10.1 Explain and apply the concept of indoor photography. 10.2 Apply the skills in event photography (meeting, ritual, festival, wedding photography).
		11. Photography as a way to head the world	11.1 Select the visual content of a photograph 11.2 Select the primary and secondary content. 11.3 Find the relation between the primary content and the secondary content. 11.4 Identify the messages of a

			given photograph. 11.5 Create theme on photograph's theme.
		12. Technical analysis of a photograph	12.1 Analyze the various concepts of sharpness, brightness, hue and its saturation and contrast.

4. Scope and sequence of Contents

S.N.	**Content Area**	**Elaboration of the Contents**	**Theory**	**Practical**
1.	Introduction to Photography	1.1 Defining Photography 1.2 Photography - Technology or Art? 1.3 Historical Development of Photography (Camera Obscura, Joseph Nicephor, Niepce, J. M. Daguerre, W. H. Fox Telbot, George Eastman) 1.4 Advent of Photography in Nepal 1.5 Field and Career in Photography	8	4
2.	Principal of Photography	2.1General Principle of Photography (How the image is formed on film or digital sensor) 2.2 Role of Light in Photography (mainly focus on Source, In Density and Direction of light) 2.3 Image recording process (Silver Halide process of Film and Electronic process in Digital Sensor up to digital conversion)	5	4
3.	Camera Equip ment	3.1 Camera Introduction (Meaning and derivation of the camera) 3.2 Development of Camera (Camera Obscure to Digital Camera) 3.3 Types of Camera (on the basis of recent technology: Compact, Bridge and SLR camera) 3.4 Mechanism of Point & Shoot and SLR camera (Describing anatomy of camera with a well labeled diagram) 3.5 Difference in Film and Digital Camera (minimum four points) 3.6 Significance of film and digital camera (Pros and cons of Film and Digital Camera)	8	7
4.	Photographic Lens	4.1 Introduction to Lens (meaning, definition and construction of lens) 4.2 Principle of Lens and Light (Convex and Concave lens, Incident, Reflection and Refraction theory, Optical Center, Focus, Focal Length) 4.3 Types of Lens with its attributes (Camera Lens: Wide, Standard, Tele	8	5

		lens) Terminology: Prime and Zoom lens) 4.4 Focus (Auto and Manual)		
5.	Conventional Photography	5.1 Analog image recording media 5.1.1 Introduction to Film (meaning, structure, format, sensitivity of the chemical) 5.1.2 Types of Film (Orthochromatic, Panchromatic, Reversible and Daylight film) 5.1.3 Film Speed (ASA, DIN and ISO: Low speed, High Speed) 5.1.4 Filters for Films (Blue Filter for Daylight film and Yellow Filter for Night Film: 80 series and 81 series filters) 5.2 Introduction to Film photography processing 5.2.1 Introduction to Dark room (why darkroom is needed?) 5.2.2 Developing, Stop Bath and Fixing Chemical iii. Enlarger and Masks, Developing Tanks, Fork, Paper cutter, Safety light, Tray and other darkroom instruments) 5.2.3 Types of Printing Paper (Glossy and Matt Paper)	8	7
6	Digital Photog raphy	6.1 Introduction to Digital Process (Bits, Bytes and Binary Number and its calculation) 6.2 Types of Sensor (CCD and CMOS) - technical differences 6.3 Introduction to Pixel and its importance (Resolution) 6.4 Practical on Full Auto mode Photography (Theoretical backup Practical) 6.5 Practical on Program mode photography (Theoretical backup Practical) 6.6 Practical Scene Mode (Portrait, Landscape, Close up and Sports mode) (Theoretical backup Practical)	9	12
7.	Photographic Equipment and Safety Measures	7.1 Photography Equipment 7.1.1 Camera 7.1.2 Flash light 7.1.3 Stand 7.1.4 Exposure meter	4	5

		7.1.5 Battery 7.1.6 Memory Card 7.1.7 Camera Bag 7.2 Camera safety measure 7.2.1 Camera 7.2.2 Battery 7.2.3 Memory Card 7.2.4 Flash Light 7.2.5 Camera Stand 7.2.6 Cleaning Kit		
8.	Camera Holding technique and Posture	8.1 Camera holding technique 8.1.1 Horizontal Grip 8.1.2 Vertical Grip 8.2 Postures 8.2.1 Standing Posture 8.2.2 Sitting Posture	9	10
9.	Photographic Composition	9.1 Rule of third 9.1.1 Rule of third Vertical (for close up portrait concept - Head and shoulder shot) 9.1.2 Rule of third Horizontal (Landscape, Cityscape, Townscape) 9.2 Golden Triangle (Single and Double, Temple, House from direct from the front) 9.3 Lead (Road, River or any long scenery) 9.4 Block (Framing concept photography)	5	10
		Total	**64**	**64**

Grade 10

S.N.	**Content Area**	**Elaboration of the Contents**	**Theory**	**Practical**
1.	Introduction to Photography	1.1 Trends of Photography (Category trends: political, cultural, social trends) 1.2 Disciplines of Photography (focus on "Introductory phase": photojournalism, wedding photography, portrait photography, landscape photography, commercial photography) 1.3 Photography literacy mission (what is Visual literacy?) 1.4 Photography as visual communication	5	4
2.	Basic Elements of Photography	2.1 Lines 2.2 Shape 2.3 Colour 2.4 Pattern 2.5 Form 2.6 Texture	6	6
3.	ISO	3.1 Genealogy of photography 3.2 ISO and sensitivity of sensor	4	4

		(Comparative study) 3.3 ISO Reading and concept of exposure triangle 3.4 ISO and its application		
4.	Concept of Depth of field	4.1 Introduction to aperture 4.2 Meaning of Depth of Field 4.3 Construction of Depth of Field 4.4 Factors affecting DOF	5	5
5.	Shutter Tech nology	5.1 Concept of Shutter 5.2 Technical procedure of Shutter 5.3 Concept and application of Shutter speed 5.4 Shutter speed for motion photography	5	5
6.	Camera Operat ing System	6.1 Manual Operating System 6.2 Full Auto Operating System 6.3 Aperture Priority 6.4 Shutter Priority 6.5 Concept and Application Program mode 6.6 Scene Mode photography	6	6
7.	Concept of White Balance	7.1 Introduction to light and its source 7.2 Theory of White colour and its balance 7.3 WB preset in camera 7.4 Concept of warm and cold colour 7.5 Calibrating WB in camera 7.6 Introduction to Kelvin 7.7 Application of Preset Manual	6	6
8.	Focusing	8.1 Focusing Concept 8.2 Auto Focus Technology 8.3 Focusing Point Concept 8.4 Manual Focus	4	5
9.	Composition	9.1 Golden Section 9.2 Golden Mean 9.3 Diagonal Concept 9.4 Golden Center	7	7
10.	Basic Commercial Photography	10.1 Concept of Indoor photography (Portrait (single or group) and Product photography) 10.2 Concept of Outdoor photography (Portrait (single or group) and Landscape photography, sports photography, daily life photography, wildlife photography) 10.3 Event photography (meeting, ritual, festival, wedding photography)	7	7
11.	Photography as a way to head the world	11.1 Selecting the visual content of a photograph 11.2 Selecting the primary content 11.3 Selecting the secondary content 11.4 Finding the relation between the primary content and the secondary content	4	4

		11.5 Identifying the messages of a given photograph 11.6 Creating theme on photograph's theme		
12.	Technical analysis of a photograph	12.1 Concept of Sharpness 12.2 Concept of Brightness 12.3 Concept of Hue and its saturation 12.4 Concept of Contrast	5	5
		Total Working Hours	64	64

5. Suggested Practical Activities (Grade 9)

Photography is a practical subject that demands learning of the skills on the contents that are selected and sequenced in the section scope of sequence. So, there are a lot of skill-learning practical activities even in the facilitation process. In addition to this, the following practical and project activities are recommended to be performed by the students. However, the teacher can design several other practical and project activities within the content area.

S.N.	Content Area	Suggested Possible Project and Practical Activities
1.	Introduction to Photography	1.1 Prepare the history of photography on chart paper or slides and present to the class for discussion. 1.2 Sketch different cameras from card board in your practical book and present to the class.
2.	Principle of Photography	2.1 Collect different photos about elements of photography from various sources i.e from books or internets and present in the class.
3.	Camera Equip ment	3.1 Draw Different cameras with label in your practical book. 3.2 Collect pictures of different types of cameras found in various sources and discussion about them. 3.3 Make a chart illustrating different model of cameras with the developed year and equipment used. Discussion your chart in the class.
4.	Photographic Lens	4.1 Draw Convex and Concave lens, Incident ray, Reflection and Refraction, Optical Center, Focus point, Focal Length etc in your practical book. 4.2 Draw a chart describing Wide, Standard and Tele lens. 4.3 Draw a chart showing the differences between zoom and prime lens and present in the class.
5.	Conventional Photography	5.1 Write a short report on Developing steps of Fother darkroom instruments 5.2 Draw a darkroom with instruments used in it. 5.3 Collect different types of films and create a chart
6.	Digital Photog raphy	6.1 Apply the digital photography skills (full auto mode, program mode and scene mode) in practice.
7.	Photographic Equipment and Safety Measures	7.1 Draw a chart describing Yes and No about equipment handling 7.2 collect pictures on safe and unsafe ways of using photographic equipment.
8.	Camera	8.1 Practise the camera holding techniques with posture.

	Holding technique and Posture	
9.	Photographic Composition	9.1 Prepare the photograph with suitable photographic compositions.
		Total Working Hours 32

Suggested Practical Activities (Grade 10)

S.N.	Content Area	Suggested Possible Project and Practical Activities
1.	Introduction to Photography	1.1 Collect at least five different pictures on different trends and write a short description to introduce it. Present and discuss in the class. 1.2 Create a photo story with at least 5 pictures and demonstrate in the class.
2.	Basic Elements of Photography	1. Describe in 100 words about a picture using the basic elements. 2. Finding out the basic elements used in different pictures.
3.	ISO	3.1. Apply various ISO setting on same picture. 3.2 Apply the various ISO setting on different situations.
4.	Concept of Depth of field	4.1 Use of different techniques affecting DOF 4.2 Make a presentation of pictures relating to DOF in the class.
5.	Shutter Tech nology	5.1 Apply the skills of taking picture on different Shutter Speed Setting
6.	Camera Operat ing System	6.1 Apply the Camera operating system in practice.
7.	Concept of White Balance	7.1 Take different pictures on different white balance setting and present in the class with its label.
8.	Focusing	8.1 Apply the skills of picture taking on AF/MF Setting.
9.	Composition	9.1 Prepare photos in different photographic compositions.
10.	Basic Commercial Photography	10.1 Do practice on indoor/outdoor picture taking on various situations of various subjects.
11.	Photography as a way to head the world	11.1 Describe in 200 words about a photograph. 11.2 Collect different photographs with same messages
12	Technical analysis of a photograph	12.1 Collect different pictures and present them for finding the perspective of viewers and photographers.
		Total working hours 32

6. Learning Facilitation Process

Photography is a course that demands to acquire practical skills based on the theoretical avenue of knowledge in the subject matter. So it blends with both theoretical and practical facilitation strategies to ensure better learning in the subject. Therefore, the teacher should use a variety of methods and techniques that fit to the contents. In particular, the following methods, techniques and strategies are used for learning facilitation:

- Demonstration
- Observation
- Practical Works and use
- Audio/Visual Class
- Group Discussion
- Field Visit and report presentation
- Group and individual work
- Case study
- Questionnaire
- Project Works and presentation

During learning facilitation process, the teacher should encourage the students to use the photography skills in class, school, home and community. It is also important to make use of external expert and resources for facilitation. The resources like photos that are not available in school can be accessed from various government sources like Department of Information and Broadcasting, Department of Archeology and Gorkhapatra Sansthan along with the local private studios. While utilizing such sources, it is advisable to take students into the respective field and enable them observe the use and functions of such resources.

While facilitating photography lessons, it is also mandatory to have the following materials and equipment.

Educational Materials	**Various Chemicals (Developers and fixtures)**
a. Various types of cameras b. Glass light c. Studio light d. Various lenses e. Tripod f. Exposer metre g. Filters h. Films	a. Dark room equipment (Enlargers, developing tanks, timer, tray, bucket, safe light, thermometer, photo paper

7. Student Assessment and Evaluation

Student assessment is an important aspect for assessing the students leaning. It is mainly done for measuring student's understanding, knowledge and skill in the subject content. For this purpose, both the formative and summative assessment approaches are used in the subject. So far as formative assessment strategies are concerned, the teacher uses the following assessment strategies:

- Assessment of students' everyday learning
- Presentation of home assignments by the students
- Students' participation in discussions
- Project work completion
- Weekly, Monthly and trimester tests

With reference to summative assessment, both the internal and external evaluation will be utilized.

a. I**nternal Evaluation**

The internal evaluation in this subject carries 50 percentage of the total weightage. It includes students' participation, practical works and viva-voce; and trimester exam marks. Allocation of marks in those criteria for internal assessment will be as follows:

S.N.	Criteria	Marks
1.	**Classroom participation** (Daily attendance, home assignments and classwork, participation in learning, participation in other activities)	3
2.	Practical works/project works and presentation in the class	16
3	Trimester exams(3 marks from each trimester exam)	6
Total		**25**
4	Practical works evaluation and viva-voce by external examiner	**25**
Grand Total		**50**

b. External Evaluation

Out of 100 marks theoretical evaluation covers 50 marks. The tool for external evaluation of theoretical learning will be a written examination. Types of questions and their marks for the external examination will be based on the test specification developed by Curriculum Development Centre.

-o-

३. शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
शिक्षा

कक्षा: ९ र १०   विषयकोड: **Edu. 215** (कक्षा ९)
Edu. 216 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४   वार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको विकास गर्न समर्थ नागरिक तयार पार्न शिक्षाको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापमा स्तरीयता प्रदान गरी शैक्षिक गुणस्तरको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने कार्यमा शिक्षाले सहयोग पुऱ्याउँछ । प्रतिस्पर्धी एवम् दक्ष नागरिक तयार पार्न शिक्षाको अवधारणा, सिकाइका सिद्धान्त, बालविकास, पाठयक्रम र पाठ्यपुस्तक, शैक्षणिक योजना निर्माण, शैक्षिक सामग्रीको छनोट, निर्माण र प्रयोग, कक्षाकोठा व्यवस्थापन, विद्यालय समुदाय सम्बन्ध, असल शिक्षक तथा विद्यार्थीका चरित्र, सिकाइ र उत्प्रेरणा जस्ता विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास अत्यावश्यक रहन्छ । यसका साथै शैक्षिक प्रशासन र व्यवस्थापनसँग सम्बद्ध पक्ष र हालसम्म शिक्षा क्षेत्रमा भएगरेका प्रयासहरूका बारेमा पनि सरोकारवालाहरू जानकार हुँदा अपेक्षित शैक्षिक गुणस्तर हासिल हुन थप मदत पुग्छ ।

माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को वर्तमान अवस्थाको पाठ्यक्रमलाई माथि उल्लिखित प्रमुख पक्षहरूका आधारमा परिमार्जन गरी यस रूपमा विकसित गरिएको छ । परिवर्तित सन्दर्भ, शिक्षाका नवीनतम सिद्धान्त, समावेशी अवधारणा, लोकतन्त्र, मानव अधिकार, शान्ति शिक्षा जस्ता पक्षहरूसमेतलाई समायोजन गरी यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । पाठ्यक्रमका आधारभूत सिद्धान्तका रूपमा रहेका तहगत लम्बीय (Vertical) तथा समतलीय (Horizontal) सन्तुलनलाई यथेष्ट विश्लेषण गरी यो पाठ्यक्रम परिमार्जत गरिएको छ ।

परिमार्जित पाठ्यक्रमको सही कार्यान्वयनबाट उच्च शिक्षामा शिक्षा विषय लिई अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थीहरूलाई आधार प्रदान हुने छ । साथै शिक्षण पेसामा सहभागी हुन चाहने व्यक्तिलाई आवश्यक पर्ने पेसागत सक्षमता हासिल गर्नसमेत यसले थप ऊर्जा प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । यो पाठ्यक्रम व्यावसायिक प्रकृतिको भएकाले सैद्धान्तिक पक्षका अतिरिक्त प्रयोगात्मक विषयअनुसार सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने छ । यसअनुसार सैद्धान्तिकका लागि ७५ प्रतिशत र प्रयोगात्मकका लागि २५ प्रतिशत भार छुट्याइएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को अध्ययन पूरा गरिसकेपछि विद्यार्थीहरूमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. शिक्षाको अर्थ, उद्देश्य, प्रकार र कार्य, शिक्षाको स्वरूप, वैकल्पिक शिक्षा एवम् शिक्षामा आधुनिक चिन्तनको व्याख्या
२. नेपालका वर्तमान विद्यालय तहमा शैक्षिक उद्देश्य र संरचनाको परिचय तथा नेपालमा शिक्षा विकासका लागि भएका प्रयासहरूको उल्लेख
३. बालविकासका विभिन्न अवस्था एवम् तिनका विशेषताहरूको वर्णन एवम् बालविकासमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको व्याख्या
४. पाठ्यक्रमको अवधारणा, पाठ्यक्रमका तत्त्व, निर्माणका आधार एवम् विकास प्रक्रियाको विश्लेषण
५. आधारभूत तहका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका र सन्दर्भ सामग्रीको परिचय दिई तिनको समुचित उपयोग
६. शैक्षणिक योजनाको परिचय तथा तिनको निर्माण र प्रयोग
७. प्रभावकारी शिक्षण प्रक्रियाका लागि उपयुक्त ढङ्गले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्ने सिप विकास
८. शिक्षण विधि, शैक्षणिक सामग्री र आधुनिक शिक्षण प्रविधि र तिनको प्रकारको परिचय तथा तिनको छनोट र प्रयोग
९. विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवधारणासँग परिचित भई मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरूको परिचय दिन
१०. असल विद्यार्थी र शिक्षकका गुणहरूको सूची
११. विद्यालयमा सञ्चालन गरिने अतिरिक्त/सहक्रियाकलाप पहिचान गरी तिनमा सक्रिय सहभागिता र सञ्चालन

१२. सिकाइको अर्थ र नियम बताई सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको बोध र प्रस्तुति

१३. उत्प्रेरणाको अर्थ बताई कक्षामा उत्प्रेरणा बढाउने उपायको अवलम्बन

१४. शिक्षक शिक्षाको अवधारणा र महत्त्वको वर्णन, अध्यापन अनुमतिपत्रको इतिहास आवश्यकता र वर्तमान व्यवस्थाका बारेमा उल्लेख

१५. समावेशी शिक्षा र शैक्षिक विकेन्द्रीकरणको अवधारणा बताउन

१६. लोकतन्त्र, मानवअधिकार र शान्ति शिक्षाको महत्व उल्लेख गर्न

१७. विद्यालय र समुदायको अन्तरसम्बन्ध उल्लेख गरी विद्यालय व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउने विभिन्न पक्ष तथा निकायको भूमिकाको व्याख्या

१८. नेपालमा विगतदेखि अहिलेसम्म सञ्चालन भएका शैक्षिक परियोजनाहरूको परिचय दिई तिनीहरूको योगदानको चर्चा

१९. नेपालका शैक्षिक प्रशासनसम्बद्ध निकायहरूको सूची तयार गर्नु

३. सिकाइ उपलब्धि

(क) कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धिहरू

माध्यमिक तह (कक्षा ९) को अध्ययन पूरा गरिसकेपछि यस विषयमा विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरूमा सक्षम हुने छन् :

१. शिक्षाको अर्थ, परिभाषा, उद्देश्य, प्रकार र कार्य बताउन

२. नेपालको वर्तमान शैक्षिक संरचना उल्लेख गर्न

३. नेपालका विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय र तहगत उद्देश्य उल्लेख गर्न

४. बालविकासको परिचय दिई वृद्धि र विकासको भिन्नता छुट्याउन

५. बालविकासका विभिन्न चरणहरूमध्ये गर्भावस्था, नवजात अवस्था र शैशव अवस्थाको परिचय र विशेषता उल्लेख गर्न

६. पाठ्यपुस्तकको परिचय र असल पाठ्यपुस्तकका गुणहरू बताउन

७. शिक्षक निर्देशिका र सन्दर्भ सामग्रीको महत्त्व बताउन

८. शैक्षणिक योजनाको अर्थ र आवश्यकता बताई वार्षिक कार्यपात्रो, कार्ययोजना र एकाइ योजना निर्माण गर्न

९. कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवधारणा, त्यसको आवश्यकता र महत्त्व उल्लेख गर्न

१०. शिक्षण प्रक्रियामा प्रयोग गर्न सकिने विभिन्न प्रकारका शिक्षण विधिहरूको परिचय दिई आवश्यकताअनुसार कक्षाकोठामा प्रयोग गर्न

११. शैक्षणिक सामग्रीको अर्थ, परिभाषा, महत्त्व र प्रकार बताउन

१२. विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अर्थ र परिभाषा दिन

१३. मूल्याङ्कनका प्रकार र साधनहरू परिचय दिन

१४. असल विद्यार्थीका गुणहरू बताउन

१५. विद्यार्थीहरूले आफ्नो कर्तव्य बोध गरी आचार सहिंतासमेत पालना गर्न

१६. अतिरिक्त/सहक्रियालापको अर्थ र परचय दिन

१७. विद्यालयभित्र गरिने अतिरिक्त/सहकार्यकलापहरू पहिचान गरी तिनमा सहभागी हुन

१८. सिकाइको अर्थ र महत्त्व बताई यसका तीन नियमहरूको उदाहरणसहित व्याख्या गर्न

१९. परिपक्वता र सिकाइको अन्तरसम्बन्ध व्याख्या गर्न

२०. शिक्षक शिक्षाको अवधारणा, आवश्यकता, महत्त्व वर्णन गरी शिक्षक शिक्षाका प्रकार उल्लेख गर्न

२१. समावेशी शिक्षाको अवधारणासँग परिचित भई शिक्षा र मानवअधिकार तथा बालअधिकार शिक्षाको विकास र विस्तारमा सहयोग गर्न

२२. सङ्घीयतामा शिक्षाको अवधारणा बताउन

२३. विद्यालय र समुदायको सम्बन्ध उल्लेख गरी विद्यालयसम्बद्ध सङ्गठित संस्थाको परिचय दिन

२४. विद्यालय शिक्षामा अभिभावकको भूमिका उल्लेख गर्न

२५. नेपालमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक परियोजनाको परिचय र योगदानको वर्णन गर्न

२६. शिक्षा मन्त्रालय र यसअन्तर्गतका केन्द्रीय निकायहरूको परिचय दिई तिनका कार्यहरू सूचीकरण गर्न

(ख) कक्षा १० का सिकाइ उपलब्धि

माध्यमिक तह (कक्षा १०) को अध्ययन पूरा गरिसकेपछि यस विषयमा विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरूमा सक्षम हुने छन् :

१. शिक्षाको प्रकृति बताई शिक्षाका वैकल्पिक एवम् शिक्षामा आधुनिक चिन्तनको व्याख्या गर्न

२. नेपालमा शिक्षा विकासका लागि वि.सं. २००७ पछि हालसम्म भएका प्रयासहरू व्याख्या गर्न

३. बालविकासमा वैयक्तिक भिन्नता छुट्याई पूर्व बाल्यावस्था, उत्तर बाल्यावस्था र यौवनावस्थाका चरहणहरूको परिचय दिई विशेषताहरू वर्णन गर्न

४. बालविकासमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू उल्लेख गर्न

५. विद्यालय तहको वर्तमान पाठ्यक्रम ढाँचा एवम् आधारभूत तहको पाठ्यक्रमसँग परिचित हुन

६. पाठ्यक्रमको अर्थ र परिभाषा दिई यसका तत्त्वहरूको वर्णन गर्न

७. पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध बताउन

८. शैक्षणिक योजनाको परिचय दिई दैनिक पाठयोजना र दैनिक कार्यतालिका निर्माण गरी प्रयोग गर्न

९. प्रभावकारी कक्षाकोठा व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गर्न

१०. शैक्षणिक सङ्गठनको परिचय र प्रकार उल्लेख गर्न

११. आधुनिक शिक्षण प्रविधिसँग परिचित हुन

१२. शिक्षण सिकाइका समस्या पहिचान गरी समाधान गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्न

१३. शैक्षणिक सामग्रीको छनोट, निर्माण र प्रयोग गर्न

१४. स्थानीय शैक्षणिक सामग्रीको प्रयोग गर्न

१५. परीक्षा र मूल्याङ्कनको फरक बताउन

१६. प्रश्नपत्र निर्माणका आधारहरू र प्रश्नका प्रकारहरूसँग परिचय दिन

१७. परीक्षा अङ्कन, अभिलेखीकरण र विद्यार्थी उपलब्धिको विश्लेषण र प्रयोगको महत्त्व उल्लेख गर्न

१८. असल शिक्षकका गुणहरू र शिक्षाका काम, कर्तव्य उल्लेख गर्न

१९. विद्यालयबाहिर गरिने अतिरिक्त/सहक्रियाकलापहरूमा सहभागिता जनाई सञ्चालन गर्न

२०. विद्यालय समुदाय अन्तरक्रिया/छलफल कार्यक्रमको आयोजना गर्न

२१. उत्प्रेरणाको अर्थ र महत्त्व बताई सिकाइ र उत्प्रेरणालाई प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू उल्लेख गर्न

२२. कक्षामा उत्प्रेरणा बढाउने उपायहरू खोजी सिकाइको अपवाद उल्लेख गर्न

२३. नेपालमा शिक्षक शिक्षा र अध्यापन अनुमतिपत्रसम्बन्धी वर्तमान अभ्यास बताउन

२४. शिक्षक तालिमलाई कक्षाकोठामा प्रयोग गर्ने तरिका बताउन

२५. समावेशी शिक्षाको अवधारणाअनुसार व्यवहार प्रदर्शन गर्न

२६. लोकतन्त्र, शान्ति र सामाजिक न्यायका निम्ति सबैका लागि शिक्षाको आवश्यकता र महत्त्व उल्लेख गर्न

२७. नेपालको सङ्घीय शिक्षाको अभ्यास उल्लेख गर्न

२८. विद्यालय व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउने विभिन्न निकायको भूमिका उल्लेख गर्न

२९. नेपालका विभिन्न शैक्षणिक परियोजनाहरूको परिचय र योगदानको चर्चा गर्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र तथा क्रमतालिका

	कक्षा- ९			कक्षा-१०	
क्र.स.	विषय क्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्यघन्टा	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्यघण्टा
१.	शिक्षाको परिचय	१.१ शिक्षाको अर्थ र परिभाषा १.२ शिक्षाको उद्देश्यहरू १.३ शिक्षाका प्रकारहरू (औपचारिक, अनौपचारिक र अनियमीतता) १.४. शिक्षाका कार्यहरू (व्यक्तिगत कार्य, सामाजिक कार्य र राष्ट्रिय कार्य)	७	१.१ शिक्षाको प्रकृति १.२ शिक्षाका वैकल्पिक पद्धतिहरू: अनौपचारिक शिक्षा र खुला तथा दूर शिक्षा/ पत्राचार शिक्षा - अर्थ र परिचय १.३ आधुनिक शिक्षाको परिचय	७
२.	शैक्षिक उद्देश्य, संरचना र शिक्षा विकासका प्रयासहरू	२.१ शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यहरू २.२ नेपालको शिक्षाको संरचना र तहगत उद्देश्य : - बालविकास शिक्षा - आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-५) - आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) - माध्यमिक शिक्षा (९-१२) - उच्च शिक्षा	६	२.१ नेपालमा शिक्षा विकासका लागि भएका प्रयासहरू (मुख्य घटनाहरू मात्र) ● वि.सं. २००७ देखि २०२७ सम्म ● वि.सं. २०२८ देखि २०४६ सम्म ● वि.सं. २०४७ देखि हालसम्म	६
३.	बालविकास र बाल मनोविज्ञान	३.१ बालविकासको अर्थ ३.२ वृद्धि र विकास ३.३ वृद्धि र विकासको भिन्नता ३.४ विकासका विभिन्न चरणहरू (परिचय मात्र) ३.५ गर्भावस्था ३.६ नवजात अवस्था ३.७ शैशव अवस्था	६	३.१ पूर्व वाल्यअवस्था ३.२ उत्तर वाल्यावस्था ३.३ यौवनावस्था ३.४ बालविकासमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू ३.५ बाल मनोविज्ञानको अर्थ र परिभाषा	६
४.	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री	४.१ पाठ्यपुस्तकको परिचय ४.२ असल पाठ्यपुस्तकका गुणहरू ४.३ पाठ्यपुस्तकको महत्त्व ४.४ शिक्षक निर्देशिकाको परिचय र महत्व	६	४.१ पाठ्यक्रमको अर्थ, परिभाषा ४.२ पाठ्यक्रमको तत्त्वहरू ४.३ पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रिया ४.४ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध ४.५ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको महत्त्व ४.६ विद्यालय तहको वर्तमान	७

		४.५ सन्दर्भ सामग्रीको परिचय र महत्व		पाठ्यक्रमको संरचना ४.७ स्थानीय पाठ्यक्रमको अर्थ र महत्व	
५.	शैक्षणिक योजना र कक्षाकोठा व्यवस्थान	५.१ शैक्षणिक योजनाको परिचय ५.२ शैक्षणिक योजनाहरूको आवश्यकता वार्षिक कार्यपात्रो/तालिका वार्षिक कार्ययोजना एकाइ योजना दैनिक पाठयोजना ५.३ कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवधारणा र महत्व विद्यालय शान्ति क्षेत्रको अर्थ	८	५.१ शैक्षणिक उद्देश्यको अर्थ र प्रकारको परिचय ५.२ विद्यालयको दैनिक कार्यतालिकाको अर्थ र महत्व ५.३ प्रभावकारी कक्षाकोठा व्यवस्थापनका रणनीतिहरू ५.४ शैक्षणिक सङ्गठन (परिचय मात्र) विषय शिक्षण कक्षा शिक्षण बहुकक्षा शिक्षण र बहुकक्षा बहुस्तर	८
६.	शिक्षण विधि तथा प्रविधि र शैक्षिक सामग्री	६.१ शिक्षण विधिको अर्थ र महत्त्व ६.२ शिक्षण विधिका प्रकारहरू - विद्यार्थीकेन्द्रित विधि - शिक्षककेन्द्रित विधि - अन्तरर्क्रियात्मक विधि ६.३ विधि छनोटका आधारका ६.४ शैक्षणिक सामग्रीको अर्थ परिभाषा र महत्त्व ६.५ शैक्षिक सामग्रीका प्रकार (श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य)	८	६.१ सूचना सञ्चार प्रविधिको परिचय ६.२ आधुनिक शिक्षण प्रविधिहरूको परिचय ६.३ शिक्षण प्रविधि छनोट आधारहरू ६.४ शिक्षण सिकाइका समस्या र समाधानका उपायहरू ६.५ शैक्षिक सामग्रीको छनोट, निर्माण र प्रयोग ६.६ स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको अर्थ र महत्व	८
७.	विद्यार्थी मूल्याङ्कन	७.१ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अर्थ र परिभाषा ७.२ मूल्याङ्कनका प्रकार निर्माणात्मक र निर्णयात्मक निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन ७.३ मूल्याङ्कनका साधनहरू - लिखित - मौखिक - प्रयोगात्मक	८	७.१ परीक्षा र मूल्याङ्कनको अर्थ ७.२ प्रश्नपत्र निर्माणका आधारहरू ७.३ प्रश्नपत्रका प्रकारहरू ७.४ विद्यार्थी उपलब्धिको विश्लेषणको अर्थ र प्रयोग	६
८.	असल विद्यार्थी तथा शिक्षकका गुणहरू	८.१ असल विद्यार्थीका गुणहरू -नियमितता/उत्सुकता/तत्परता -लगनशीलता		८.१ असल शिक्षकका गुणहरू - चारित्रिक गुण - पेसागत गुण	

		-आदार/सत्कार/सद्भाव -सरसफाइ -समयपालना -अनुशासन -राष्ट्रिय भावना ८.२ विद्यार्थीको काम कर्तव्य र आचारसंहिता	५	- सामाजिक गुणहरू ८.२ शिक्षकको काम र कर्तव्य ८.३ शिक्षाको आचारसंहिता ८.४ शिक्षकका पेसागत समस्या र समाधान	५
९.	विद्यालयमा सञ्चालन गरिने अतिरिक्त/ सहक्रियाकलाप	९.१ अतिरिक्त तथा सहक्रियाकलापको अर्थ र परिचय ९.२ विद्यालयभित्र गरिने सहकार्यकलाप तथा अतिरिक्त कार्यकलापहरू पहिचान र सञ्चालन -गीत, कविता, वादविवाद, नृत्य, वक्तृत्वकला, हाजिर जवाफ -हस्तकला, चित्रकला -शारीरिक व्यायाम, खेलकुद -दिवस तथा उत्सव मनाउने कार्य	८	९.१ विद्यालय समुदाय अन्तरक्रिया/छलफल ९.२ विद्यालयबाहिर गरिने सहक्रियाकलाप/अतिरिक्त कार्यकलापहरूको परिचय ९.३ सामाजिक सचेतनाको अर्थ	८
१०.	सिकाइ र उत्प्रेरणा	१०.१ सिकाइको अर्थ र महत्त्व १०.२ सिकाइका तत्वहरू १०.३ परिपक्वता र सिकाइको अर्थ र सम्बन्ध १०.४ सिकाइमा शिक्षक र विद्यार्थीको भूमिका	६	१०.१ उत्प्रेरणा अर्थ र महत्त्व १०.२ उत्प्रेरणाका प्रकारहरू १०.३ उत्प्रेरणामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू १०.४ कक्षा शिक्षणमा उत्प्रेरणा बढाउने उपायहरू १०.५ सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू	६
११.	शिक्षक शिक्षा	११.१ शिक्षक शिक्षाको परिचय, आवश्यकता र महत्व ११.२ शिक्षक शिक्षाका तहहरू ११.३ अध्यापन अनुमति पत्रको परिचय र महत्व	५	११.१ शिक्षक तालिमको अवधारणा, आवश्यकता र महत्त्व ११.२ शिक्षक तालिमका प्रकारहरू ११.३ शिक्षक तालिम र कक्षाकोठामा त्यसको प्रयोग ११.४ शिक्षक तालिमको वर्तमान अवस्था	६

१२.	शिक्षा अधिकार	१२. १ समावेशी शिक्षाको अर्थ र महत्त्व १२.२ संविधानमा शिक्षा १२.३ सङ्घीयतामा शिक्षा १२.४ अधिकारका रूपमा शिक्षाको परिचय र विशेषता	६	१२.१ कक्षाकोठामा समावेशीकरण - कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा समावेशीकरण - शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा समावेशीकरण - विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा समावेशीकरण १२.२ शान्ति र शिक्षाको सम्बन्ध १२.३ शिक्षा र सामाजिक न्याय १२.४ प्रदेश तथा स्थानीय तहमा शिक्षा सम्बद्ध निकायहरूको परिचय	७
१३.	विद्यालय र समुदाय सम्बन्ध	१३.१ विद्यालय र समुदायको सम्बन्ध १३.२ विद्यालयसम्बद्ध सङ्गठित संस्थाहरू १३.३ विद्यालयका प्रकारहरू १३.४ विद्यालय शिक्षामा अभिभावकको भूमिका १३.५ विद्यालयमा प्रधानाध्यापकको भूमिका	५	१३.१ विद्यालय व्यवस्थापनमा विभिन्न निकायको भूमिका - गाउँ र नगर शिक्षा समिति - जिल्ला शिक्षा समिति - गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू - समुदायमा आधारित सङ्घसंस्थाहरू	५
१४.	शिक्षा परियोजनाहरू (परिचय मात्र)	१४.१ ग्रामीण विकासका लागि शिक्षा परियोजना (सेती परियोजना) १४.२ प्राथमिक शिक्षा परियोजना १४.३ प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना	६	१४.१ आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना प्रथम/ द्वितीय १४.२ विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना १४.३ विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम	५
१५.	नेपालका शैक्षिक प्रशासन सम्बद्ध निकायहरू	१५. १ निम्नलिखित निकायको परिचय र कार्य - शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय - शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र - पाठ्यक्रम विकास केन्द्र	६	१५.१ निम्नलिखित निकायको परिचय र कार्य - शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ - विद्यालय - प्रधानाध्यापक - विद्यालय व्यवस्थापन समिति - शिक्षक अभिभावक सङ्घ	६

		- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् - शिक्षक सेवा आयोग - शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र - राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड			
		सैद्धान्तिक जम्मा	९६	सैद्धान्तिक जम्मा	९६

५. सम्भावित परियोजना कार्य

यस विषयमा शिक्षकले विविध प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका लागि शिक्षकले आफ्नो विद्यालयको परिवेश र सन्दर्भका आधारमा प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य तय गरेर विद्यार्थीहरूलाई गराउन सक्नेछन । यस विषयमा शिक्षकले गराउन सकिने केहि परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्यका नमूना यसप्रकारका छन ।

सम्भावित परियोजना कार्य र प्रयोगात्मक कार्य				
विषय क्षेत्र	कक्षा ९	कार्यघण्टा	कक्षा १०	कार्यघण्टा
१. शिक्षाको परिचय	१.१ शिक्षाको अर्थ र परिभाषा सहित शिक्षाको महत्व झल्काउने गरि एउटा खोजमूलक लेख तयार गर्नुहोस् ।	२	१.१ शिक्षाका वैकल्पिक पद्धतिहरू (अनौपचारिक शिक्षा र खुला तथा दूर शिक्षा/ पत्राचार शिक्षा) को महत्व दर्शाउने एउटा लेख तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२
२. शैक्षिक उद्देश्य, संरचना र शिक्षा विकासका प्रयासहरू	२.१ नेपालको बालविकास देखि उच्च शिक्षा सम्मको संरचना देखाउने चार्ट तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२	२.१ नेपालमा शिक्षा विकासका लागि भएका प्रयासहरू (मुख्य घटनाहरू मात्र) का क्रमागत विवरण चार्टपेपर तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२
३. बालविकास र बाल मनोविज्ञान	३.१ मानव विकासका विभिन्न चरणहरू (गर्भावस्था, नवजात अवस्था, शैशव अवस्था) स्पष्ट झल्कने चित्रहरू कोर्नुहोस र परिचयात्मक चित्र पुस्तक तयार गर्नुहोस् ।	२	३.१ मानव विकासका विभिन्न चरणहरू (पूर्व वाल्यअवस्था, उत्तर वाल्यावस्था, यौवनावस्था) स्पष्ट झल्कने चित्रहरू कोर्नुहोस र परिचयात्मक चित्र पुस्तक तयार गर्नुहोस् ।	२
४. पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री	४.१ असल पाठ्यपुस्तकका गुणहरूको आधारमा तपाँइको कक्षाको कुनै एक पाठ्यपुस्तकको विश्लेषणात्मक मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र सो को प्रतिवेदनमा भएका सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरूका बारेमा कक्षामा छलफल गर्नुहोस	३	४.१ कक्षा १० को कुनै एक विषयको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अन्तरसम्बन्ध केलाउनुहोस र पाठ्यक्रमको विषयक्षेत्रमा भएका विषयवस्तु र पाठ्यपुस्तकका पाठ वा विषयवस्तुको सम्बन्ध विश्लेषण गर्नुहोस् ।	३
५. शैक्षणिक	५.१ एक शैक्षिक बर्षको वार्षिक	४	५.१ आफ्नो विद्यालयको लागि एक शैक्षिक	४

योजना र कक्षाकोठा व्यवस्थान	कार्यपात्रो/तालिका र वार्षिक कार्ययोजनाको नमुना तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । ५.२ कक्षा ९ को कुनै एक एकाइ योजना र दैनिक पाठयोजनाको नमुना तयार पार्नुहोस ।		शत्रको दैनिक कार्यतालिका तयार गर्नुहोस् । ५.२ तपाइको विद्यालयको कक्षा १ को अवलोकन गर्नुहोस् र उक्त कक्षाको लागि कुन शैक्षणिक सङ्गठन (विषय शिक्षण, कक्षा शिक्षण, बहुकक्षा शिक्षण र बहुकक्षा बहुस्तर) उपयुक्त हुन्छ कारण विश्लेषण सहित प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	
६. शिक्षण विधि तथा प्रविधि र शैक्षिक सामग्री	६.१ कुनै दुइ दुइ वटा श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको संकलन वा निर्माण गर्नुहोस् र प्रयोग विधि उल्लेख गरी कक्षाकोठामा छलफल गर्नुहोस् ।	४	६.१ सूचना सञ्चार प्रविधिमा आधारित आधुनिक शिक्षण प्रविधिहरूको परिचयात्मक लेख तयार गर्नुहोस् र कक्षामा छलफल गर्नुहोस् । ६.२ तपाइको विद्यालयमा उपयोग हुन सक्ने स्थानीय शैक्षिक सामग्रीहरूको सुचि र सो मार्फत शिक्षणसिकाइ गर्न सकिने विषयवस्तुहरूको तालिका तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४
७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन	७.१ विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई परिचय दिने परिचयात्मक पुस्तिका तयार पार्नुहोस ।	२	७.१ विशिष्टीकरण तालिका अनुसार कक्षा ९ को शिक्षा विषयको बाार्षिक परिक्षामा सोध्न सकिने प्रश्नपत्रको नमुना तयार पार्नुहोस ।	२
८. असल विद्यार्थी तथा शिक्षकका गुणहरू	८.१ समुहमा कार्य गर्नुहोस् र तपाइको विद्यालयका लागि 'विद्यार्थी आचारसंहिता' तयार पार्नुहोस ।	१	८.१ समुहमा कार्य गर्नुहोस् र तपाइको विद्यालयका लागि 'शिक्षक आचारसंहिता' तयार पार्नुहोस ।	१
९. विद्यालयमा सञ्चालन गरिने अतिरिक्त/ सहक्रियाकलाप	९.१ कक्षागत समुहमा कार्य गर्नुहोस् र विद्यालयमा कुनै एक सहकार्यकलाप वा अतिरिक्त कार्यकलाप सञ्चालन गर्नुहोस् र सो को अनुभव कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	३	९.१ कक्षागत समुहमा कार्य गर्नुहोस् र विद्यालयमा कुनै एक सहकार्यकलाप वा अतिरिक्त कार्यकलाप सञ्चालन गर्नुहोस् र सो को अनुभव कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	३
१०. सिकाइ र उत्प्रेरणा	१०.१ सिकाइका लागि शिक्षक र विद्यार्थीहरूको भूमिकाको चार्ट तयार पार्नुहोस र ती मध्ये कुन भूमिका तपाईलाई सवभन्दा महत्वपुर्ण लाग्छ कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१	१०.१ तपाईले कक्षामा आफैले महशुस गर्नु भएको र शिक्षकले अपनाउनु भएका कक्षा सिक्षणमा उत्प्रेरणा बढाउने उपायहरूको सुची बनाउनुहोस र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१
११. शिक्षक	११.१ कुनै एक शिक्षक अध्यापन	१	११.१ तपाइको कक्षा शिक्षकसँग शिक्षक तालिम र	१

शिक्षा	अनुमतिपत्रको अवलोकन गर्नुहोस र यसको महत्वको वारेमा कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।		कक्षाकोठामा त्यसको प्रयोग सम्बन्धमा अन्तर्क्रियात्मक छलफल गर्नुहोस् र कस्तो तालिम साच्चै प्रभावकारी हुन्छ भन्ने शिर्षकको बुदागत निष्कर्षको सुचि तयार गर्नुहोस् ।	
१२. शिक्षा अधिकार	१२.१ संविधानमा भएका शिक्षाका अधिकारको सुचि चार्टपेपरमा तयार गर्नुहोस् र सो अधिकारहरू मध्ये कुनकुन अधिकारहरूको प्रयोग तपाइको विद्यालयमा कसरी उपयोग भएका छन अवलोकन गरी प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस ।	२	१२.१ कुनै एक अर्को कक्षाको कक्षा शिक्षकसंग समुहमा छलफल गरी उक्त शिक्षकले आफ्नो कक्षामा समावेशिकरणका लागि अपनाएका विधि तथा तरिकाहरूको सुचि बनाउनुहोस र कक्षामा प्रस्तुत गरि अन्य समुहको निर्ष्कष समेतका आधारमा थपघट गरी कक्षा समावेशीकरणका व्यबहारिक तरिकाहरूको अन्तिम सुचि तयार पार्नुहोस ।	२
१३. विद्यालय र समुदाय सम्बन्ध	१३.१ तपाईको आफ्नो विद्यालयका प्रधानाध्यापकसंग छलफल गरी अभिभावक तथा समुदायले विद्यालयलाई विगत एक वर्षमा गरेका सहयोगहरूको सुचि तयार पार्नुहोस ।	२	१३.१ तपाईको आफ्नो विद्यालयका प्रधानाध्यापकसंग छलफल गरी गाउँ वा नगरपालिका, जिल्ला शिक्षा समिति, गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू र समुदायमा आधारित सङ्घसंस्थाहरूले विद्यालयलाई विगत एक वर्षमा गरेका सहयोगहरूको सुचि तयार पार्नुहोस ।	२
१४. शिक्षा परियोजनाहरू	१४.१ पाठ्यक्रममा समावेश भएका शिक्षा परियोजनाहरूको नाम, अवधि, उदेश्य र कुल बजेट र मूख्य उपलब्धि समेट्ने विवरण विभिन्न स्रोतहरूबाट समुहमा कार्य गरी पत्ता लगाउनुहोस । उक्त विवरणहरू समेटिएको तालिका चार्टपेपरमा तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१	१४.१ पाठ्यक्रममा समावेश भएका शिक्षा परियोजनाहरूको नाम, अवधि, उदेश्य र कुल बजेट र मूख्य उपलब्धि समेट्ने विवरण विभिन्न स्रोतहरूबाट समुहमा कार्य गरी पत्ता लगाउनुहोस । उक्त विवरणहरू समेटिएको तालिका चार्टपेपरमा तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१
१५. नेपालका शैक्षिक प्रशासन सम्बद्ध निकायहरू	१५. १ नेपालका शैक्षिक प्रशासन सम्बद्ध निकायहरू मध्ये कुनै एकको परिचयात्मक व्रोसर तयार पार्नुहोस ।	२	१५.१ तपाइको विद्यालयको परिचयात्मक ब्रोसर तयार पार्नुहोस ।	२
	जम्मा कार्यघण्टा	३२	जम्मा कार्यघण्टा	३२

६. शिक्षण सहजीकरण प्रक्रिया

माध्यमिक तहको व्यावसायिक विषयमा प्रत्येक पाठको सुरुवात विद्यार्थीका पूर्वअनुवभसँग सम्बद्ध गर्नुपर्छ । यस विषयमा पाठको प्रस्तुतीकरण गर्दा सामान्यतया छलफलबाट गराउनु राम्रो हुन्छ । छलफलमा शैक्षिक सामग्रीको प्रस्तुति, खोज तथा अनुसन्धानलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । यसको साथै अन्तरक्रिया, प्रश्नोत्तर, समस्या समाधान तथा परियोजनात्मक विधिबाट निष्कर्ष निकाल्ने कार्य विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्नुपर्छ । विद्यार्थीहरूलाई नै उदाहरणहरू खोज्न लगाउनुपर्दछ । विषयवस्तुलाई सैद्धान्तिक ज्ञानमा मात्र सीमित नराखी प्रयोगात्मक तथा व्यावसायिक सिपको विकास गराउने कार्यलाई प्राथमिकता दिई समय समयमा व्यवहारमा उतार्ने अवसरसमेत प्रदान गर्नुपर्छ । विद्यार्थीको रुचि र क्षमतालाई विचार गरी शैक्षणिक योजना निर्माण, शैक्षणिक सामग्रीको छनोट निर्माण र प्रयोग तथा शिक्षासँग सम्बद्ध सैद्धान्तिक पक्षलाई ख्याल गरी अभ्यास गर्ने पर्याप्त अवसर दिनुपर्छ भने सिकेका विषयवस्तुलाई सिर्जनात्मक रूपमा प्रयोग गर्नका लागि स्थानान्तरण गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउन आवश्यक हुन्छ ।

निर्दिष्ट उद्देश्य प्राप्तिका लागि सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने केही विधि यहाँ उल्लेख गरिएको छ । यहाँ प्रस्तुत विधिहरू नमुना वा सङ्केत मात्र हुन् । सबै परिस्थितिमा यी विधिले मात्र पूर्णता नपाउन सक्छन् । त्यसैले विषय शिक्षकलाई कक्षाकोठाको वातावरण अनुकूल उपयुक्त शिक्षण विधि छनोट गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले मात्र शिक्षण विधिको उल्लेख गरिएको हो । त्यसैले प्रत्येक शिक्षकले यहाँ उल्लेख गरिएका विधिलाई एउटा आधारका रूपमा लिई परिस्थिति अनुकूल शिक्षण विधि तथा प्रक्रियाको छनोट गर्नुपर्दछ । यसका लागि निम्नलिखित विधिहरूको अवलम्बन गर्न उपयुक्त हुन्छ :

(क) प्रवचन	(ख) प्रश्नोत्तर	(ग) छलफल
(घ) परियोजना विधि	(ङ) समस्या समाधान	(च) निर्देशन खोज विधि
(छ) प्रदर्शन विधि	(ज) अभिनय विधि	(झ) क्षेत्र भ्रमण विधि
(ञ) अवलोकन विधि	(ट) घटना अध्ययन विधि	

७. मूल्याङ्कन प्रक्रिया

पाठ्यक्रमका निर्दिष्ट उद्देश्यहरू पूरा भए भएनन् भन्ने कुराको लेखाजोखा गर्ने प्रक्रिया नै मूल्याङ्कन प्रक्रिया हो । पाठयक्रमको सही रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका साथै मूल्याङ्कन प्रक्रियाको विशेष भूमिका रहेको हुन्छ । यसर्थ पाठ्यक्रमको पूर्ण कार्यान्वयनमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी हुन जरुरी देखिन्छ ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

विद्यालय तहमा विद्यार्थी उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निरन्तर निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई आवश्यकताअनुसार अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रत्येक पाठको शिक्षणपश्चात् निर्धारित शैक्षणिक उद्देश्यहरू हासिल भए वा भएनन् भनी विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिनुपर्दछ । दैनिक सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापका आधारमा कक्षा वातावरणअनुसारका प्रश्नहरू सोध्नुका साथै विद्यार्थीको बालमनोविज्ञान र कार्य सम्पादनको आधारसमेत लिनुपर्दछ । यसरी गरिएको मूल्याङ्कनको नतिजाका आधारमा शिक्षण सिकाइमा निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्न निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोग गर्नुपर्दछ । विद्यालय तहको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गर्न कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गको रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, योजनाकार्य, सामुदायिक कार्य, अतिरिक्त सहक्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ ।

निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि २५ प्रतिशत अङ्कभार निर्धारण गरिएको छ । यसका लागि विद्यार्थीको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको समेत आधार लिनुपर्ने छ । यसका लागि निम्नानुसारका प्रक्रिया अपनाउनेपर्ने छ ।

- निश्चित समयभित्र मात्र मूल्याङ्कन नगरी नियमित रूपमा विद्यार्थीले गरेका कार्य र व्यवहार परिवर्तनको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ ।
- विद्यार्थीहरूको कार्य सञ्चयिका फायल (Portfolio) बनाई उनीहरूले गरेका कार्य, हाजिरी र सक्रियताका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्ने छ ।
- प्रत्येक एकाइबाट कम्तीमा एक एकओटा परियोजना कार्य वा क्षेत्र भ्रमण गराई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ ।
- विद्यार्थीले गरेका सर्भेक्षण कक्षा कार्य, परियोजना कार्य, सिर्जनात्मक कार्य, सिपमूलक कार्य, खोजमूलक कार्य आदि र सोसँग सम्बन्धित प्रयोगात्मक परीक्षालाई प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको प्रमुख आधार मानिने छ ।

आन्तरिक मूल्याङ्कनको परियोजना कार्य र क्षेत्र भ्रमणबापत अङ्क प्रदान गर्दा विद्यार्थीले राष्ट्रिय महत्त्वका कार्यक्रमअन्तर्गत सम्पादन गरेका वा योगदान दिएका कार्यलाई समेत गणना गर्न सकिने छ । फरक क्षमता भएका विद्यार्थी र बहुबौद्धिकतालाई ख्याल गर्दै उपयुक्त मूल्याङ्कनका साधन, स्रोत र तरिका प्रयोग गरी मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.सं	**क्षेत्र**	**परीक्षण गर्ने पक्ष**	**अङ्कभार**	**मूल्याङ्कनका आधार**
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१६	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			**२५**	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसका आधारमा स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । यस परिक्षाको सञ्चालन पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विकास गरेको विशिष्टकरण तालिका अनुसार हुनेछ । यसबाट पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा सम्बन्धित विद्यालय, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड तथा सम्बन्धित अन्य निकायले विद्यार्थीको स्तर वा ग्रेड निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

-०-

४. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम

प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा

कक्षा: ९ र १० विषय कोड: **Ecd. 213** (कक्षा ९)
Ecd. 214 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ वार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

मानव जीवनमा पूर्व बाल्यावस्थाको उमेर अत्यन्त महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यस उमेरका बालवालिकाको वृद्धि र विकास तेज गतिमा भएको हुन्छ । यस उमेरमा बालबालिकाले शारीरिक, मानसिक तथा सामाजिक विकासको समुचित वातावरण पाउनुपर्छ । यसबाट उनीहरूको सिकाइको गति अझै तेज हुन्छ र उनीहरू भविष्यमा असल नागरिक बन्न सक्छन् । यसका लागि बालबालिकाकाले उचित हेरचाह र प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको उवसर पाउन आवश्यक छ । यो महत्त्वलाई विद्यालय तहदेखि नै बोध गराउने हेतु र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को ऐच्छिक विषयको रूपमा प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षाको यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको हो ।

प्रारम्भिक बालविकासको आधारभूत ज्ञान, सिप, धारणा र अभिवृत्ति विकास गर्ने उद्देश्यले कक्षा ९ र १० मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका लागि यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । शिक्षण सिकाइलाई वस्तुगत र प्रभावकारी बनाउन कक्षा ९ मा सैद्धान्तिक विषयवस्तुलाई जोड दिने र कक्षा १० मा व्यावहारिक पक्षलाई ध्यानमा राखेर प्रयोगात्मक क्रियाकलापमा बढी जोड दिने प्रयास गरिएको छ । विद्यार्थीलाई बाल सुलभ वातावरणमा विविध किसिमका मनोरञ्जनात्मक सिक्षणसिकाई क्रियाकलापका माध्यमबाट प्रारम्भिक उमेर समूहका बालवालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा मद्दत पुर्‍याउन सक्ने जनशक्तिको विकास गर्नु यो पाठ्यक्रमको प्रमूख उदेश्य हो ।

प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको सैद्धान्तिक, व्यावहारिक र प्रयोगात्मक ज्ञानका मूलभूत पक्षमा जोड दिएको यस पाठ्यक्रमका लागि साप्ताहिक ४ पाठ्यघण्टा र वार्षिक कुल १२८ कार्यघण्टा छुट्याइएको छ, साथै समाविष्ठ विषयवस्तुहरूलाई ९६ कार्यघण्टाको सैद्धान्तिक तथा ३२ कार्यघण्टाको व्यावहारिक अभ्यास हुने गरि समावेश गरिएको छ । पाठ्यक्रमको अपेक्षा गरेका तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, सिकाइ उपलब्धिलाई पुरा गर्न सक्ने विषयवस्तहरूको क्षेत्र र क्रम, पाठ्यभार, सिकाइ सहजिकरण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन जस्ता पाठ्यक्रमका अतिआवश्यकीय अङ्गहरूलाई समाबेस गरी यस पाठ्यक्रमलाई पुर्ण स्वरुप प्रदान गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा अध्ययन गरी माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को शिक्षा पुरा गरेका विद्यार्थीहरूमा निम्न अनुसारका सक्षमता हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१. प्रारम्भिक वालविकास शिक्षा र यसको व्यवस्थापनका विविध पक्षहरूमा गहन समझदारी निर्माण

२. बाल अधिकारको प्रत्याभूति र विकासका लागि तय गरिएका नीति तथा कार्यक्रमहरूको बोध र लेखाजोखा

३. बालअधिकारको प्रत्याभूति र विकासका लागि विविध सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकायहरूको भूमिका र योगदानहरूको विश्लेषण

४. प्रारम्भिक वाल्यावस्था र वाल्यावस्थाका विविध अवस्थाहरूको शंस्लेषण

५. प्रारम्भिक बालविकासका विकासात्मक पक्षहरूको बहुआयामिक संरचना तथा महत्व विश्लेषण

६. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाका विविध विषयगत सिपहरूका क्षेत्र, विधि र तौरतरिकाको संक्षिपीकरण

७. वालविकासको विकास, विषयगत सिप विकास तथा व्यवहार रुपान्तरणका लागि विविध शैक्षणिक सामग्री निर्माण, उपयोग र संरक्षण

८. रुचिकर र खेलयुक्त वालविकासका लागि प्रयोगयोग्य विविध शिक्षण तथा सहजीकरण विधि तथा कार्यकलाप निर्माण र उपयोग

९. वालवालिकाको मनोविज्ञान र अभिरुचि अनुकुलको कक्षा व्यवस्थापन

१०. बालवालिकाको शैक्षणिक उपलब्धि मूल्याङ्कनका उपयोगी विधि तथा साधन निर्माण एवम प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू

कक्षा ९ र १० को अध्ययन पुरा गरिसके पछि विद्यार्थीहरू निम्न लिखितकार्यहरू गर्न सक्षम हुने छन :

कक्षा ९		कक्षा १०	
विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू
१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको परिचय	१.१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको परिचय तथा परिभाषाहरू उल्लेख गर्न १.२ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको आवश्यकता र महत्व स्पष्ट पार्न १.३ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको राष्टिय तथा अन्तराष्टिय ऐतिहासिक पृष्ठभुमिको वर्णन गर्न १.४ नेपालमा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा सम्बन्धि कार्यक्रम र वर्तमान अवस्थाको चित्रण गनए १.६ प्रारम्भिक बालविकासका पद्धतिहरूहरूको व्याख्या गर्न	१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको व्यवस्थापन	१.१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्रको परिचय र प्रकारहरू उल्लेख गर्न । १.२ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्दव्यबस्थापनको परिचय दिदै यसका व्यवस्थापनका कार्यहरूवर्णन गर्न १.३ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्रलाई सवल बनाउने उपायहरूको वर्णन गर्न ।
२. बाल अधिकार र नेपालमा बाल विकासका नीति तथा कार्यक्रम	२.१ बाल अधिकारको परिभाषा दिन । २.२ बाल अधिकारको आवश्यकता र महत्व वर्णन गर्न २.३ नेपालमा बालविकास सम्बन्धि नीति तथा कार्यक्रमहरू उल्लेख गर्न २.४ नेपालमा बाल कल्याण सम्बन्धि कार्यक्रमको बाल विकासमा योगदानको चर्चा गर्न	२. प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षामा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूको भूमिका	२.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सहयोगी कार्यकर्ताको व्यक्तिगत तथा पेशागत ज्ञान, सिप र दक्षताका साथै भूमिकाको वर्णन गर्न । २.२ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा अभिभावक, समुदाय, स्थानिय तह र अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूको भूमिका उल्लेख गर्न ।
३. प्रारम्भिक बाल्य अवस्था र चरणहरू	३.१ प्रारम्भिक बाल्याबस्था र बाल्यावस्थाका चरणहरू उल्लेख गरी बर्णन गर्न I	३. बालविकास शिक्षा केन्द्रका लागि स्रोत तथा सिकाइ सहजीकरण व्यवस्था	३.१ भौतिक तथा मानवीय स्रोत र साधनहरूको पहिचान गर्न र उपयोगका तरिकाहरूको वर्णन गर्न । ३.२प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कक्षा व्यवस्थापनका विविध पक्षहरूको व्याख्या गर्न र आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन गर्न । ३.३ विषयक्षेत्रगत शिक्षणमा एकिकृत सहजीकरण विधि (खेल, प्रदर्शन, छलफल, प्रश्नोत्तर, नाटक अभिनय, कथा कविता, परियोजना कार्य, स्थलगत भ्रमण लगायत)हरूको बर्णन गर्न र व्यवहारिक अभ्यास गर्न ।
४. प्रारम्भिक बालविकास का विकासात्मक पक्षहरू	४.१ बालबालिकाको बृद्धि र विकास विच फरक छुट्याउन । ४.२ बालविकासका चरणहरूको वर्णन गर्न । ४.३ बाल विकासमा बैशाणुगत गुण र वातावरणीय प्रभाव विच सम्बन्ध स्थापित गर्न । ४.४ बालबालिकाहरूमा हुने शारिरिक, सामाजिक, संवेगात्मक, मानसिक तथा बौद्धिक र भाषिक विकासका विविध पक्षहरूको वर्णन गर्न ।	४. शैक्षणिक सामग्रीको विकास	४.१ सिकाइ सामग्रीको आवश्यकता पहिचान गर्न ४.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाका बालबालिकाहरूको लागि चाहिने विविध सामग्रीहरूको पहिचान, संकलन, निर्माण, संरक्षण र पुनः प्रयोग गर्न ।
५. बाल	५.१ सिकाइको परिचय र यसका प्रमूख	५.	५.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको

सिकाइ सिद्धान्त र विधिहरू	सिद्धान्तहरूको वर्णन गर्न । ५.२ बालवालिकाको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरिने प्रमूख विधिहरू : खेल, कथा कथन, गायन, गराइ र सिकाइ, क्षेत्र भ्रमण आदि को वर्णन गर्न । ५.३ बाल सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको व्याख्या गर्न	पाठ्यक्रममा आधारित सिकाइ क्रियाकलाप योजना निर्माण र शिक्षण	पाठ्यक्रमको अध्ययन गरी यसको आधारभूत तत्वहरू र विशेषताहरूको वर्णन गर्न । ५.२ पाठ्यक्रमको आधारमा प्रारम्भिक बालवालिकाको सिकाइ क्रियाकलाप योजना निर्माण (दैनिक कार्यतालिका, एकाइ तथा विषयगत योजना) गर्न । ५.३ पाठ्यक्रममा आधारित विषयगत सिप विकासको व्याख्या गर्न र आधारभूत सिपहरूको उपयोग गर्न । ५.४ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा पाठ्यक्रममा आधारित भई शिक्षण अभ्यास र आफुले गरेको शिक्षणको आत्ममूल्याङ्कन गर्न
६. बाल स्वास्थ्य	६.१ बाल स्वास्थ्यको परिचय र महत्व उल्लेख गर्न । ६.२ स्वस्थ बालबालिका छुट्याउने आधारहरूको सुचि बनाउन । ६.३ सामान्य बालरोग र रोगबाट बच्ने उपायहरू (सफाइ, पुनर्जलिय उपचार, पोषण, खोप) को बर्णन गर्न । ६.४ प्राथमिक उपचारर प्राथमिक उपचारका बारेमा स्थानिय स्तरमा रहेका भ्रम र ती भ्रमहरू हटाउने उपायहरू व्याख्या गर्न । ८.७ बाल सङ्कटहरूको समाधानका उपायहरूको वर्णन गर्न ।	६. प्रारम्भिक बालसिकाइ क्रियाकलाप को अवलोकन, मूल्याङ्कन र प्रगति अभिलेख व्यवस्थापन	६.१ प्रारम्भिक बालसिकाइ क्रियाकलापहरूको अवलोकनको परिचय, आवश्यकता र महत्व उल्लेख गर्न । ६.२ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा अवलोकनका साधनहरूको प्रयोग गर्न । ६.३ मूल्याङ्कन र प्रगति अभिलेख साधनहरूको व्याख्या र प्रयोग गर्न । ६.४ बालवालिकाहरूको मूल्याङ्कनको अभिलेखिकरण र पोर्टफोलियो व्यवस्थापन गर्न । ६.५विद्यार्थीको स्तर र आवश्यकता अनुसार उपचारात्मक शिक्षण गर्न ।

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ९				कक्षा १०			
क्र.सं	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्य घण्टा	क्र. सं	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्य घण्टा
१.	प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको परिचय	१.१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको परिचय १.२ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको महत्व १.३ नेपालमा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा सम्बन्धि वर्तमान कार्यक्रमको परिचय १.४ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा र त्यसमा सहभागिता	१५	१.	प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको व्यवस्थापन	१.१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्रको परिचय १.२ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्रको प्रकारहरू १.२.१ घरपरिवारमा आधारित १.२.२ समुदायमा आधारित १.२.३ विद्यालयमा आधारित १.३ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्र व्यबस्थापनको अर्थ र परिचय १.४ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्रलाई सवल बनाउने उपायहरू	१०
२.	बाल अधिकार र नेपालमा बाल विकासका नीति तथा कार्यक्रम	२.१ बाल अधिकारको अर्थ र परिभाषा २.२ आधारभूत बाल अधिकार २.३ बाल अधिकारको महत्व २.४ नेपालमा बालविकास सम्बन्धि कार्यक्रमहरू	१०	२.	प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षामा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूको भूमिका	२.१ सहयोगी कार्यकर्ताको भूमिका २.१.१ व्यक्तिगत गुण २.२.२ पेशागत ज्ञान, सिप र दक्षता २.२.३ प्रारम्भिक वालविकास र शिक्षाको सहजीकरणमा सहयोगी कार्यकर्ताको भूमिका	११

						२.२ अभिभावकको भूमिका २.२.१ वालवालिकाको शिक्षामा अभिभावकको संलग्नताको अवधारणा र आयामहरू २.२.२ पहिलो शिक्षकको रुपमा अभिभावकको भूमिका २.२.३ वालवालिकाको सिकाइ प्रक्रियामा अभिभावक संलग्नताको तौरतरिकाहरू २.३ समुदायको भूमिका २.४ स्थानिय तहको भूमिका	
३.	प्रारम्भिक बाल्य अवस्था र चरणहरू	३.१ प्रारम्भिक बाल्याबस्था ३.१.१ जाइगट ९श्थनयतभ० ३.१.२ भ्रुण ९ोऋदचथय० ३.१.३ फेटस ९ँभतगक० ३.२ बाल्यावस्थाका चरणहरू ३.२.१ गर्भावस्था ३.२.२ नवजात अवस्था ३.२.३ शिशु अवस्था ३.२.४ बाल्यवस्था	१५	३.	बालविकास शिक्षा केन्द्रका लागि स्रोत तथा सिकाइ सहजीकरण व्यवस्था	३.१ भौतिक तथा मानवीय स्रोतको परिचय ३.२ कक्षा व्यवस्थापन ३.२.१ न्यनतम मावदण्ड अनुसारको बसाइ तथा संवेगात्मकता व्यवस्थापन ३.२.२ कक्षा बाहिरको खेलमैदान तथा मनोरञ्जनात्मक स्थल व्यबस्थापन ३.२.३ विविधता व्यबस्थापन - अपांगता, विविध क्षमता, भाषा लगायत) ३.२.४ बालमैत्री सिकाइ व्यवस्थापन ३.२.५ विषयगत कुना व्यवस्थापन ३.३ विषयक्षेत्रगत शिक्षणमा एकिकृत सहजीकरण विधिको परिचय (खेल, प्रदर्शन, छलफल, प्रश्नोत्तर, नाटक अभिनय, कथा कविता, परियोजना कार्य, स्थलगत भ्रमण)	१५
४.	प्रारम्भिक बालविकासका विकासात्मक पक्षहरू	४.१ बालबालिकाको बृद्धि र विकास ४.२ बालविकासका चरण र विशेषताहरू ४.३ बाल विकासमा बैशाणुगत गुण र वातावरणीय प्रभाव ४.४ प्रारम्भिक वाल्यवस्थाको विकासात्मक पक्षहरू र ४.४.१ शारिरिक विकासको परिचय ४.४.२ सामाजिक विकासको परिचय ४.४.३ संवेगात्मक विकासको परिचय ४.४.४ मानसिक तथा बौद्धिक विकासको परिचय ४.४.५बोली तथा भाषिक विकासको परिचय	२०	४	शैक्षणिक सामग्रीको विकास	४.१ सिकाइ सामग्रीको अर्थ र आवश्यकता ४.१.१ बाल मष्तिष्क विकास सम्बन्धि सामग्री ४.१.२ शारिरिक विकास सम्बन्धि सामग्री ४.१.३ व्यवहार (खेल तथा सृजनात्मक सिकाइ) रुपान्तरण सम्बन्धि सामग्री ४.२ सामग्री निर्माण प्रक्रिया ४.२.१ स्थानिय सामग्री संकलन ४.२.२ न्युन तथा शुन्य मूल्यका सामग्रीको परिचय र संकलन ४.२.३ शैक्षिक सामग्रीको रुपमा वातावरणको प्रयोग ४.३ सामग्रीको उपयोग र संरक्षण ४.३.१ सिकाइ प्रवद्धनका लागि सामग्रीको प्रयोग ४.३.२ मनोरञ्जनात्मक सिकाइ	२१

						वातावरणका लागि सामग्रीको प्रयोग	
५	बाल सिकाइ सिद्धान्त र विधिहरू	५.१ सिकाइको परिचय ५.२ सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको परिचय ५.३ बालवालिकाको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरिने प्रमूख विधिहरू : खेल, कथा कथन, गायन, गराइ र सिकाइ, क्षेत्र भ्रमण आदि	१५	५	पाठ्यक्रममा आधारित सिकाइ क्रियाकलाप योजना निर्माण र शिक्षण	५.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रमको अध्ययन ५.२ पाठ्यक्रमको आधारमा प्रारम्भिक बालवालिकाको सिकाइ क्रियाकलाप योजना निर्माण (दैनिक कार्यतालिका, एकाइ तथा विषयगत योजना) ५.३ पाठ्यक्रममा आधारित विषयगत सिप विकास ५.३.१ भाषिक सिप ५.३.२ पुर्व साक्षरता तथा पुर्व गणितीय सिप ५.३.३ दृष्यकला तथा सिर्जनशिलता ५.३.४ वातावरण शिक्षा ५.३.५ सामाजिक अध्ययन ५.४ शिक्षण अभ्यास ५.४.१ लघु शिक्षणको परिचय र महत्व	२६
६.	बाल स्वास्थ्य	६.१ बाल स्वास्थ्यको परिचय र महत्व ६.२ स्वस्थ बालबालिका छुट्याउने आधार ६.३ सामान्य बालरोग ६.४ रोगबाट बच्ने उपायहरू (सफाइ, पुनर्जलिय उपचार, पोषण, खोप) ६.५ प्राथमिक उपचार ६.६ बाल सङ्कटहरू	२१	६.	प्रारम्भिक बालसिकाइ क्रियाकलाप को अवलोकन, मूल्याङ्कन र प्रगति अभिलेख व्यबस्थापन	६.१ अवलोकनको परिचय, आवश्यकता र महत्व ६.२ अवलोकनका साधन ६.३ मूल्याङ्कन र प्रगति अभिलेख ६.३.१ निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति ६.३.२ मूल्याङ्कनका साधन र प्रयोग ६.३.३ अभिलेखिकरण र कार्यसञ्चिकाको व्यवस्थापन ६.४ भिन्नतामा आधारित शिक्षण	१३
		जम्मा (सैद्धान्तिक)	९६			जम्मा (सैद्धान्तिक)	९६

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमातलउल्लिखितप्रयोगात्मकतथा परियोजनाकार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसकाअतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरुपका स्थानीयकार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	संभावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यकलाप	कार्यघण्टा	विषयक्षेत्र	संभावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यकलाप	कार्यघण्टा
१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको परिचय	१.१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय ऐतिहासिक पृष्ठभुमि विकासको रुपरेखा समेट्ने गरी एउटा लेख तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको व्यवस्थापन	१.१ तपाई नजिकैको विद्यालय वा समुदायमा भएको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा केन्द्रको भ्रमण गर्नुहोस । उक्त बालविकास केन्द्रको प्रकार सहित अपनाइएको व्यवस्थापनका पक्षहरू समेटी भ्रमण प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	४
२. बाल	२.१ आधारभूत बाल अधिकार र	८	२. प्रारम्भिक	२.१ आफुले अध्ययन गर्ने विद्यालयको	५

अधिकार र नेपालमा बाल विकासका नीति तथा कार्यक्रम	नेपालमा बालविकास सम्बन्धि नीति तथा कार्यक्रमहरूको सुचि चार्टपेपरमा तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । २.२ बालवालिकाको लागि नेपालमा भएका नीति तथा कार्यक्रमहरू प्रयाप्त छन वा छैनन भन्ने शिर्षकको बादविवाद प्रतियोगिताको पक्ष र विपक्षमा प्रस्तुत गर्न सकिने तर्कसहितको भाषण (Speech) तयार गर्नुहोस । कक्षा उक्त शिर्षकको वादविवाद प्रतियोगिता कक्षामा आयोजना गर्नुहोस् र आफ्नो भनाइ राख्नुहोस ।		बाल विकास शिक्षामा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूको भूमिका	प्रारम्भिक वालविकास कक्षामा सहजीकरण गर्ने सहयोगी कार्यकर्तासंग छलफल गर्दै उहाले दैनिक गर्नुपर्ने कार्यहरूको सुचि वनाउनुहोस र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । २.२ आफनो विद्यालयका प्रधानाध्यापकसंग अभिभावकको भूमिकाको सन्दर्भमा सोध्न सकिने प्रश्नावली तयार पार्नुहोस । प्रधानाध्यपकसंग यस विषयमा अन्तवार्ता लिदै तपाइको विद्यालयमा वालवालिकाको सिकाइ प्रक्रियामा अभिभावक संलग्नताको अवस्थाको विश्लषण गर्दै अन्तर्वाता प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । अभिभावक संलग्नतालाई प्रभावकारी बनाउने तौरतरिकाका सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।	
३. प्रारम्भिक बाल्य अवस्था र चरणहरू	३.१ प्रारम्भिक बाल्याबस्था र वाल्यवस्थका चरणहरूका नाम र समयावधि स्पष्ट झल्किने गरी चार्टपेपरमा तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	३. बालविकास शिक्षा केन्द्रका लागि स्रोत तथा सिकाइ सहजीकरण व्यवस्था	३.१ आफ्नै कक्षामा प्रारम्भिक बालकक्षाको कक्षा व्यवस्थापनको नमुना व्यवस्थापन अभ्यास गर्नुहोस् । ३.२ विषयक्षेत्रगत शिक्षणमा एकिकृत सहजीकरण विधि (खेल, प्रदर्शन, छलफल, प्रश्नोत्तर, नाटक अभिनय, कथा कविता, परियोजना कार्य, स्थलगत भ्रमण लगायत) हरूका सन्दर्भमा परिचयात्मक पुस्तिका तयार गर्नुहोस् ।	४
४. प्रारम्भिक बालविकासका विकासात्मक पक्षहरू	४.१ प्रारम्भिक वाल्यवस्थाको विकासात्मक पक्षहरूको विशेषताको सुची बनाइ कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४	४. शैक्षणिक सामग्रीको विकास	४.१ विषयगत (भाषा, गणित, विज्ञान, वातावरण, खेल आदि) सिप विकासमा प्रयोग गर्न सकिने स्थानिय सामग्रीहरूको संकलन गर्नुहोस् । ती सामग्रीहरूको उपयोगको सन्दर्भमा कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	६
५. बाल सिकाइ सिद्धान्त र विधिहरू	५.१ सिकाइका प्रमूख सिद्धान्तहरूको सुची बनाउनुहोस । बालवालिकाको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरिने प्रमूख विधिहरू (खेल, कथा कथन, गायन, गराइ र सिकाइ, क्षेत्र भ्रमण आदि) को महत्वको सन्दर्भमा एउटा खोजमूलक लेख तयार गरी कक्षाकोठामा प्रयोग गर्नुहोस् । ५.२ बालवालिकाको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरिने	८	५. पाठ्यक्रममा आधारित सिकाइ क्रियाकलाप योजना निर्माण र शिक्षण	५.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रमको अध्ययन गर्नहोस र पाठ्यक्रमको आधारमा प्रारम्भिक बालशिक्षाका बालवालिकाको लागि कुनै एक विषयगत सिप विकासका लागि सिकाइ क्रियाकलाप योजना (दैनिक कार्यतालिका, एकाइ तथा विषयगत योजना) तयार पार्नुहोस । ५.२ कुनै एक विषयगत सिप विकासका लागि एक दिनको पाठयोजना तयार गर्नुहोस् र लघु शिक्षण अभ्यास गर्नुहोस् ।	८

	प्रमूख विधिहरू (खेल, कथा कथन, गायन, गराइ र सिकाइ, क्षेत्र भ्रमण आदि) मध्ये कुनै एक विधिको प्रयोगको कक्षामा नमूना अभ्यास गर्नुहोस् ।				
६. बाल स्वास्थ्य	६.१ सामान्य बालरोग र यसवाट बच्ने उपायहरूको सुचि चार्टपेपरमा तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	३	६. प्रारम्भिक बालसिकाइ क्रियाकलापको अवलोकन, मूल्याङ्कन र प्रगति अभिलेख व्यवस्थापन	६.१ निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिका साधनहरूको प्रयोग, अभिलेखिकरण र पोर्टफोलियो व्यवस्थापनका नमुना अभ्यास गर्नुहोस् र यसको प्रभावकारीता र समस्याहरूको सन्दर्भमा कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	४

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रमले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास र सिकाइका लागि आधारशिला निर्माण गर्ने भएको हुनाले यसका लागि निर्धारण गरिएका विषयवस्तुको सहजीकरण गर्दा प्रयोग हुने सहजीकरण प्रक्रियाले यी पक्षहरूलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक छ । यसका लागि सहजीकरणका विधिहरूको छनोट गर्दा बालबालिकाहरूको समग्र विकास, स्याहार तथा सुरक्षामा जोड दिने विधिहरूको उपयोग गर्नुपर्छ । साथै प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू अनौपचरिक रूपले बालबालिकाको व्यक्तिगत भिन्नता र क्षमताको आधारमा स्वतन्त्र रूपले सिक्ने मौका प्रदान गर्ने किसिमले सञ्चालन गर्नुपर्छ । कक्षाकोठाको विविधतालाई ध्यानमा राखेर उनीहरूको सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । खेल, गीत, कविता, कथा कथन पर्दशन, श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रदर्शनमार्फत सिकाइका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त अवलोकन, समूहकार्य, परियोजना कार्य, छलफल जस्ता विधिहरू अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूका माध्यमबाट विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिनुपर्दछ । बालबालिकाको सर्वाङ्गीणविकासका निम्ति विद्यालयमा गरिने क्रियाकलापका अतिरिक्त घरमा गरिने क्रियाकलापहरूमा अभिभावकको सहयोग र संलग्नतालाई समेत सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । साधारणतया यस विषयको शिक्षणमा निम्नलिखित विधिहरूको आवश्यकता अनुसार प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- छलफल
- प्रदर्शन
- समूहकार्य
- प्रयोगात्मक
- स्थलगत भ्रमण/अध्ययन
- स्रोतव्यक्तिको उपयोग
- लघु परियोजना
- प्रतिवेदन तयारी
- प्रदर्शन
- प्रश्नोत्तर
- खोज विधी
- अवलोकन
- परियोजना कार्य
- भूमिक अभिनय

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपर्युक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यी बाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

पाठ्यक्रमको अभिन्न अंगको रुपमा मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । यसले विद्यार्थीहरूको सिकाइलाई सुनिश्चित गर्न र प्रमाणिकरण गर्न सहयोग गर्दछ । प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा विषयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै तरिकाहरूको उपयोग गर्नुपर्दछ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीहरूको सिकाइको अवस्था पत्ता लगाउन र सिकाइस्तरमा सुधार गर्न निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका विधिहरूको प्रयोग गर्नु आवश्यक छ ।निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि सामान्यतया:निम्न लिखित विधिहरूको प्रयोग गरी व्यबस्थित गर्नुपर्ने हुन्छ :

- व्यवहारमा आएका सुधार तथा परिवर्तनको अवलोकन

- कक्षा कार्य, गृहकार्य, समूह कार्य,परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, सामूदायिक कार्य तथा अन्य अतिरिक्त र सह क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता
- लिखित कार्य : आवधिक परीक्षा, एकाइ परिक्षा, मासिक परिक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य
- मौखिक सहचार्य (छलफल, प्रस्नोत्तर, वाद विवाद,संवाद, प्रवचन आदि)

यसरी गरिएका निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको उपयोग निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको आन्तरिक खण्डमा उपयोग गरिनेछ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि आन्तरिक र बाह्य सैद्धान्तिक दुवै मूल्याङ्कनका प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.सं	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	८	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	शिक्षण अभ्यास	सिकेका ज्ञानको व्यवहारिक प्रयोग	८	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाका लागि कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । यस परिक्षाको सञ्चालन पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विकास गरेको विशिष्टकरण तालिका अनुसार हुनेछ । यसबाट पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिनेछ ।

-०-

५. पुष्प खेती

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम

पुष्प खेती

कक्षा ९ र १० | विषय कोड: **Flw. 237** (कक्षा ९)
Flw. 238 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ | बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

पुष्प व्यवसाय रोजगारीमा आधारित पेसागत एवम् व्यावसायिक क्षेत्र हो । यसलाई आयआर्जनको सशक्त माध्यम पनि मानिन्छ । हाल नेपालमा पुष्प व्यवसाय फस्टाउँदो अवस्थामा रहेको छ । नेपालका अधिकांश सहरी भूभागमा घर सजावट, करेसाबारी तथा बगैँचा निर्माणलगायतका क्षेत्रमा आधुनिक सोच, प्रविधि तथा तरिकाहरूले यथेष्ट रूपमा स्थान पाइरहेका छन् । अत: नेपालमा व्यावसायिक उद्देश्यका साथ पुष्प खेती गरी समाजको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । साथै नेपालको अन्य कृषिजन्य वस्तुभन्दा बढी पुष्पजन्य उत्पादनको निर्यातको सम्भावना रहेको छ । युगानुकूल प्राविधिक पक्षको बोध तथा प्रयोग गरी दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा सहयोग पुर्‍याउनु पनि पुष्प व्यवसाय शिक्षा विषयको पाठ्यक्रमको मौलिक पक्ष हो । यसर्थ माध्यमिक तहमा यो विषय अध्ययन गरेका विद्यार्थीहरू पुष्प व्यवसाय सम्वन्धी विषयमा जानकार भई व्यावसायिक रूपमा हुने पुष्प खेतीको आवश्यकता, महत्त्व, व्यवस्थापन एवम् उपयोगबारे सुसूचित हुने लक्ष्य लिइएको छ । साथै नेपालमा पुष्प व्यवसायको सम्भाव्यताको खोजी गरी यसप्रति विद्यार्थीको आकर्षण बढाउने र उच्च शिक्षाका लागि पूर्वाधार खडा गर्ने उद्देश्यका यस विषयको पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो ।

यस पाठ्यक्रममा पुष्प खेती परिचय, पुष्प खेतीको प्रकार, पुष्प नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन, सिचाई तथा मलखाद व्यवस्थापन, बाली संरक्षण, पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि (फूलोत्पादन पश्चातका कार्य) तथा बजार सामान्य परिचय, पुष्प खेतीको व्यवसायीकरण, पुष्प नर्सरी व्यवसाय, पुष्पखेती (कटफ्लावर) प्रविधि, पुष्प बगैँचा तथा पार्क निर्माण जस्ता विषय समेटिएको छ । यसबाट विद्यार्थीहरूमा पुष्पखेतीको आधारभूत पक्षहरूको ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति र मूल्यको विकास हुने अपेक्षा गरिएको छ । साप्ताहिक ४ पाठ्यघण्टा र वार्षिक कुल १२८ कार्यघण्टाको विषयवस्तुहरूलाई ९६ कार्यघण्टाको सैद्धान्तिक तथा ३२ कार्यघण्टाको व्यावहारिक अभ्यास हुनेगरी विषयवस्तुको संरचना व्यवस्थित गरिएको छ ।

यस विषयका तहगत सक्षमता र कक्षागत सिकाइ उपलब्धि समेट्ने गरी विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम तथा विषयवस्तु अनुकुलका प्रयोगात्मक क्रियाकलाप, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि र मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी पाठ्यक्रमलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमताहरू

माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा पुष्प खेती विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थी निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन् :

१. पुष्प व्यवसायको महत्त्व बोध गरी त्यसको ज्ञान र व्यवहारमा उपयोग
२. पुष्प व्यवसायको सम्भावना, अवसर र चुनौती सम्बन्धी जानकारी र प्रस्तुतीकरण
३. पुष्प खेतीमा प्रयोग गरिने कृषि औजारको खोजी र यसको उपयोगिता
४. पुष्प नर्सरी र यसको स्थापना गर्ने तरिकाको अवलोकन, संलग्नता र प्रदर्शन
५. कटफ्लावर खेतीका लागि आवश्यक प्रविधिको उपयोग र यसलाई व्यावसायिक रूपमा प्रवर्धन
६. पुष्प बगैँचा तथा पार्क र यसको स्थापनाका आधार तथा विधिको अनुसरण, संरक्षण एवम् यस कार्यमा योगदान
७. पुष्प व्यवसायमा अपनाइने आधुनिक प्रविधिको परीक्षण तथा अवलम्बन
८. पुष्प व्यवसायबाट आत्म निर्भर र स्वरोजगार बन्ने क्षमताको विकास

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धिहरू		कक्षा १०का सिकाइ उपलब्धिहरू	
विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू
१. पुष्प खेती परिचय	१.१ पुष्पखेतीको परिचय दिन यसका विविध विविध पक्षहरूको व्याख्या गर्न १.२ पुष्पखेतीको इतिहास (विश्व र नेपाल) को वर्णन गर्न १.३ पुष्पखेतीको महत्व, चुनौति र अवसरहरू पहिल्याउन १.४ नेपालमा पुष्पखेतीको सम्भावना विश्लेषण गर्न १.५ पुष्प खेतीमा आवश्यक पर्ने पुर्वाधार तथा आधुनिक संरचनाको व्याख्या गर्न	१. पुष्प खेतीको व्यवसायीकरण	१.१ पुष्प खेतीको व्यवसायीकरण र नेपालमा पुष्पखेतीको अवस्थाको वर्णन गर्न १.२ पुष्प खेतीको आन्तरिक र बाह्य मागको विश्लेषण गर्न १.३ पुष्प खेतीका आयात निर्यातको अवस्था चित्रण गर्न १.४ रोजगारी र आयआर्जनको लागि पुष्प खेतीको महत्व उल्लेख गर्न १.५ पुष्पखेतीको सम्भावना, अवसर र चुनौतिहरुको विश्लेषण गर्न
२. पुष्प खेतीको प्रकार	२.१ पुष्प खेतीका प्रकारहरूहरूको वर्णन गर्न २.२ बर्षे र हिउदे मौसमका फूलहरूको सुचि वनाउन र वर्णन गर्न २.३ बहुवर्षिय फूलहरू (फूलफूल्ने र आर्लाारिक) को सुचि बनाउन र वर्णन गर्न २.४ कटफ्लावरको परिचय दिन २.५ कटफ्लावरको उत्पादन तथा व्यवसायको विश्लेषण गर्न	२. पुष्प नर्सरी व्यवसाय	२.१ पुष्प नर्सरी व्यवसायको परिचय तथा विद्यमान अवस्था उल्लेख गर्न २.२ पुष्प नर्सरी व्यवसाय मार्फत आर्थिक तथा रोजगारीको महत्व स्पष्ट पार्न २.३ नर्सरी स्थलको छनौट तथा पूर्वाधारको व्यवस्था गर्न २.४ नर्सरीमा मौसम अनुसार लगाइने विरुवाको छनौट गर्न २.५ विरुवा प्रसारण र यसका विधिहरूको वर्णन र प्रयोग गर्न २.६ लैङ्गिक विरुवा प्रशारण विधिको अवलम्बन गर्न २.७ अलैङ्गिक र बानस्पतिक विरुवा प्रशारण विधिको उपयोग गर्न
३. पुष्प नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन	३.१ पुष्प नर्सरीको परिचय र व्यवसायिक महत्व उल्लेख गर्न ३.२ पुष्प नर्सरी स्थानका छनौटका आधारहरूको वर्णन गर्न र स्थापनामा सहभागिता जनाउन ३.३ पुष्प नर्सरीमाप्रयोग हुने औजारहरूको सुचि बनाउन र व्यबहारिक प्रयोग गर्न ३.४ नर्सरीका लागि मिडिया, मिश्रण तथा तिनको तयारी गर्न ३.५ नर्सरी ब्याडको प्रकारहरू छुट्याउन तथा तयारी गर्न ३.६ विउविजन, विउ उपचार, बेर्ना तथा कलमी विरुवाको वर्णन गर्न ३.७ बेर्ना तयार गर्ने विधिको अभ्यास गर्न ३.८ नर्सरीका आधुनिक संरचनाहरू र सेड हाउस तथा टनेल निर्माण गर्ने विधि उल्लेख गर्न ३.९ कृषि कर्महरूको अभ्यास गर्न	३. पुष्पखेती (कटफ्लावर) प्रविधि	३.१ निम्नलिखित पुष्पखेती (कटफ्लावर) प्रविधिहरूको वर्णन र अभ्यास गर्न ३.१.१ गुलाफ (Rose) ३.१.२ तरवारे फूल (Gladiolus) ३.१.३ सुनगाभा (Orchid) ३.१.४ जरवेरा (Gerbera) ३.१.५ सुगन्धराज (Tuberose) ३.१.६ कार्नेसन (Carnation) ३.१.७ सयपत्री (Marigold) ३.१.८ गोदावरी (Chrysanthemum) ३.१.९ असर्फी (Calendula)

	३.१० नर्सरीमा बाली संरक्षण विधिहरूको वर्णन गर्न		
४. सिचाई तथा मलखाद व्यवस्थापन	४.१ पुष्प खेतीमा सिचाई, निकास र यसका विधिहरूको वर्णन गर्न र सामान्य अभ्यास गर्न ४.२ पुष्प खेतीमा प्रयोग हुने मलखादहरूको व्याख्या गर्न र तिनको महत्व उल्लेख गर्न ४.३ सहि परिमाणमा मलखादको प्रयोग गर्न	४. पुष्प बगैंचा तथा पार्क निर्माण	४.१ पुष्प बगैंचाको परिचय तथा प्रकार उल्लेख गर्न ४.२ पुष्प बगैंचा निर्माणका सिद्धान्तहरू र बगैंचाका डिजाइनहरूको व्याख्या गर्न तथा आवश्यकता र उपलब्धता अनुसार आधारभूत सिपहरूको अभ्यास गर्न ४.२ फूल बगैंचारलन बनाई भू(सजावट गर्न ४.३ आन्तरीक घर सजावटको अभ्यास गर्न ४.४ आलङ्कारीक तथा फूल फुल्ने विरुवाको छनौट गर्न
५. बाली संरक्षण	५.१ बालीसंरक्षणको परिचय दिन ५.२ पुष्पखेतीमा लाग्ने किराहरू र रोगहरूको वर्णन गर्न ५.३ वालीसंरक्षणका तरिकाहरूको वर्णन गर्न ५.४ रोग तथा किरा व्यवस्थापनका उपायहरूको अवलम्बन गर्न ५.५ रोग किरा व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	५. बाली संरक्षण	५.१ कटफ्लावर खेतीमा लाग्ने रोग तथा किराहरूको सुचि बनाउन र व्यबस्थापन गर्न
६. पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि तथा बजार	६.१ फूलोत्पादन पश्चात गरिने कार्यको परिचय, महत्व तथा विधिहरू उल्ले गर्न ६.२ फुलको बजारको परिचय दिन तथा आन्तरिक तथा बाह्य बजारको विश्लेषण गर्न ६.३ पुष्प बेचविखनका तरिका र फाईदाहरू उल्लेख गर्न	६. पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि तथा बजार व्यवस्थापन	६.१ कटफ्लावर उत्पादन पछिका कार्यहरू र तिनका उन्नत प्रविधिहरूको वर्णन गर्न ६.२ कटफ्लावर उपचारमा प्रयोग गरिने रसायनहरू र प्रयोग विधि उल्लेख गर्न ६.३ कटफ्लावर भण्डारण तथा प्याकेजिै प्रक्रियाको वर्णन गर्न ६.४ कटफ्लावरको माग आपूर्ति, थोक तथा खुद्रा विक्री ६.५ पुष्प व्यवसायको योजना तयारी गर्न
		७. पुष्प सजावट	७.१ पुष्प सजावटको परिचय दिन ७.२ पुष्प सजावटसका विविध तरिकाहरू तथा सजावटका प्रस्तुतीहरूको अभ्यास गर्न ७.३ वोनसाईको परिचय र प्रकारहरूको वर्णन गर्न ७.४ वोनसाइ बनाउने तरिका विधि तथा ध्यानदिनु पर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न

५. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ९				कक्षा १०			
क्र. स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घन्टा	क्रं. स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम	कार्य घन्टा
१.	पुष्पखेती परिचय	१.१ पुष्प खेतीको परिचय र यसका विविधपक्षहरू १.२ पुष्पखेतीको महत्व, चुनौति र अवसर १.३ पुष्प खेतीमा आवश्यक पर्ने	१३	१	पुष्पखेतीको व्यवसायीकरण	१.१ पुष्प खेतीको व्यवसायीकरण १.२ नेपालमा पुष्पखेतीको अवस्था १.३ आन्तरिक र बाह्य माग १.४आयातनिर्यातको अवस्था	१०

		पुर्वाधार तथा आधुनिक संरचना				१.५ पुष्पखेती : रोजगारी र आयआर्जनको महत्व	
२	पुष्पखेतीको वर्गीकरण	२.१ पुष्पखेतीको वर्गीकरण २.१.१ जीवन चक्रको आधारमा (Based on life Span) २.१.२ वृद्धि बानीका आधारमा (Based on Morphology) २.१.३ फूल फुल्ने समयका आधारमा (Based on flowering season) २.२ कटफ्लावरको परिचय र महत्व	१२	२	पुष्प नर्सरी व्यवसाय	२.१ पुष्प नर्सरी व्यवसायको परिचय तथा विद्यमान अवस्था २.२ पुष्प नर्सरी व्यवसाय मार्फत आर्थिक तथा रोजगारीको महत्व २.३ नर्सरीस्थलको छनौट तथा पूर्वाधारको व्यवस्था २.४ नर्सरीमा मौसमअनुसार लगाइने विरुवाको छनौट २.५ बिरुवाप्रसारण र यसकाविधिहरू २.६ लैङ्गिक बिरुवा प्रशारण विधि २.७ लैङ्गिकरबानस्पतिक विरुवा प्रशारण विधि	१२
३	पुष्पनर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन	३.१ पुष्प नर्सरीको परिचय र व्यवसायिक महत्व ३.२ पुष्प नर्सरी स्थानका छनौटका आधारहरू ३.३ पुष्प नर्सरीमा प्रयोग हुने औजारहरू ३.४ नर्सरीकालागि मिडिया, मिश्रण तथा तिनको तयारी ३.५ नर्सरी ब्याडको प्रकारहरू तथा तयारी ३.६ बिउविजन र विउउपचारका विधि ३.७ बेर्नातयार गर्नेविधि ३.८ नर्सरीका आधुनिक संरचनाहरू र सेड हाउसतथा टनेल निर्माणगर्ने विधि ३.९ नर्सरीमा बाली संरक्षण	२२	३	पुष्पखेती (कटफ्लावर) प्रविधि	३.१ पुष्पखेती (कटफ्लावर) प्रविधि ३.१.१ गुलाफ (Rose) ३.१.२ तरबारे फूल (Gladiolus) ३.१.३ सुनगाभा (Orchid) ३.१.४ जरवेरा (Gerbera) ३.१.५ सुगन्धराज (Tuberose) ३.१.६ कार्नेसन (Carnation) ३.१.७ सयपत्री (Marigold) ३.१.८ गोदावरी (Chrysanthemum) ३.१.९ असर्फी (Calendula)	१३
४	सिचाइँ तथा मलखाद व्यवस्थापन	४.१ पुष्पखेतीमा सिचाइँ, निकास र यसका विधिहरू ४.२ पुष्प खेतीमा प्रयोग हुने मलखादहरू र तिनको महत्त्व ४.३ मलखाद र मलखाद प्रयोग विधि	१२	४	पुष्प बगैंचा तथा पार्क निर्माण	४.१ पुष्प बगैंचाको परिचय तथा प्रकार ४.२ पुष्प बगैंचा निर्माणका सिद्धान्तहरू ४.३ बगैंचाको डिजाइनहरू ४.४ फूल बगैंचा बनाई भू(सजावट ४.५ आन्तरिक घर सजावट ४.६ आलङ्कारीक तथा फूलफुल्ने बिरुवाको छनोट	२०

५	बाली संरक्षण	५.१ बाली संरक्षणको परिचय ५.२ व्यावसायिक पुष्प (गुलाव, तरवारे, सुनगाभा, जरबेरा, सुगन्धराज, कार्नेसन, सयपत्री, गोदावरी र असर्फी) खेतीमा लाग्ने किराहरू र तिनको व्यवस्थापन ५.३ व्यावसायिक पुष्प (गुलाफ, तरवारे, सुनगाभा, जरबेरा, सुगन्धराज, कार्नेसन, सयपत्री, गोदावरी र असर्फी) खेतीमा लाग्ने रोगहरू र तिनको व्यवस्थापन ५.४ रोग किरा व्यवस्थापनमा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू	२७	५	बाली संरक्षण	५.१कटफ्लावर खेतीमा लाग्ने किराहरू ५.२ कटफ्लावर खेतीमा लाग्ने रोगहरू ५.३ किरा व्यवस्थापन ५.४ रोग व्यवस्थापन	१५
६	पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि तथा बजार	६.१ फूलोत्पादनपश्चात् गरिने कार्यको परिचय, महत्त्व तथा विधिहरू ६.२बजारको अवस्था: आन्तरिक तथाबाह्य ६.३ बेचबिखन: तरिका र फाइदा	१०	६	पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि तथा बजार व्यवस्थापन	६.१ कटफ्लावर उत्पादन पछिका कार्यहरू र तिनका उन्नत प्रविधि ६.२ कटफ्लावर उपचारमा प्रयोग गरिने रसायनहरू र प्रयोग विधि ६.३ कटफ्लावर भण्डारण तथा प्याकेजिङ ६.४ कटफ्लावरको माग आपूर्ति, थोक तथा खुद्राबिक्री ६.५ पुष्प व्यवसायको योजना तयारी	१५
				७	पुष्प सजावट	७.१ पुष्प सजावटको परिचय ७.२ पुष्प सजावटका विविध तरिकाहरू तथा सजावटका प्रस्तुतिहरू ७.३ वोनसाइको परिचय र प्रकारहरू ७.४ वोनसाइ बनाउने तरिका विधि तथा ध्यानदिनु पर्ने कुराहरू	११
	सैद्धान्तिक कार्यघण्टा		९६		सैद्धान्तिक कार्यघण्टा		९६

५. सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरुपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्य घण्टा
१. पुष्प खेती परिचय	१.१ पुष्पखेतीको इतिहास (विश्व र नेपाल) लाई चार्टपेपरमा क्रमबद्ध तरिकाले प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	१.पुष्प खेतीको व्यवसायीकरण	१.१ नेपालमा पुष्प आयात निर्यातको तथ्याङ्क खोजि गर्नुहोस् र आन्तरिक र वाह्य माग तथा आयात निर्यातको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् ।	३
२. पुष्प	२.१ बर्षे, हिउदे र बहुवर्षिय	५	२. पुष्प नर्सरी	२.१ नजिकको कुनै एक पुष्प नर्सरीको भ्रमण	५

खेतीको प्रकार	फुलहरूको नमूनाहरू संकलन गर्नुहोस् र सो सम्बन्धमा परिचयात्मक पुस्तिक तयार गर्नुहोस् ।		व्यवसाय	गरी सो नर्सरी स्थलको छनोट तथा पुर्वाधार, नर्सरीमा उपलब्ध विरुवाहरू र त्यहा विरुवा प्रसारणका लागि उपयोग गरिएका विधिहरू समेटी अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस ।	
३. पुष्प नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन	३.१ विद्यालयमा सानो नर्सरी तयारी गरी बेर्ना तयारीको अभ्यास गर्नुहोस् । यसरी तयार गरिएका बेर्नाहरूलाई रोपेर विद्यालय फुलवारी बनाउनुहोस । ३.२ पुष्प नर्सरीमा प्रयोग हुने ओजारहरूको परिचयात्मक पुस्तिका तयार गर्नुहोस् ।	१०	३. पुष्पखेती (कटफ्लावर) प्रविधि	३.१ आफ्नो विद्यालयमा उत्पादन गर्न सकिने कुनै एक फुलको पुष्पखेती गर्नुहोस् र सो गर्दा अपनाइएको पुष्पखेती प्रविधिको सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५
४. सिचाइँ तथा मलखाद व्यवस्थापन	४.१ पुष्पखेतीमा प्रयोग हुने मलखादको परिमाण र प्रयोग झल्किने चार्ट तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४	४. पुष्प बगैंचा तथापार्क निर्माण	४.१ आफ्नो विद्यालयमा बनाइएको पुष्प बगैंचा निर्माण अभ्यास गर्नुहोस् र सो को प्रतिविम्वात्मक प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् । ४.२ आन्तरिक घरसजावटको अभ्यास गर्नुहोस् र सो को प्रतिवेदन कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	७
५. बाली संरक्षण	५.१ पुष्पखेतीमा लाग्ने रोग तथा किराहरूको सुचि चार्टपेपरमा बनाइ कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४	५. बाली संरक्षण	५.१ कट्फ्लावर खेतीमा लाग्ने रोग तथा किराहरूको व्यवस्थापनको तरिकाहरूका सन्दर्भमा एउटा लेख तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	३
६. पोष्ट हार्भेष्टप्रविधि तथा बजार	६.१ आफ्नो समुदाय वा विद्यालय नजिक भएको वजारको भ्रमण गरी त्यहा भएको पुष्प बजारको अवलोकन गर्नुहोस् र सो को प्रतिवेदन कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४	६. पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि तथा बजार व्यवस्थापन	६.१ कटफ्लावर उत्पादन पछिका कार्यहरू र तीनका उन्नत प्रविधिहरूको चित्र पुस्तक तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५
			७. पुष्प सजावट	७.१ पुष्प सजावटका अभ्यास गर्नुहोस र सो परिचयात्मक प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४
	प्रयोगात्मक जम्मा	३२		प्रयोगात्मक जम्मा	३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

कुनै पनि विषयको पाठ्यक्रमको विषयवस्तुहरूलाई कार्यान्वयन गर्न त्यसलाई शिक्षकले शिक्षण विधि तथा प्रविधि मार्फत विद्यार्थीहरूसम्म पुऱ्याउनु आवश्यक छ । तसर्थ प्रभावकारी सिकाइका लागि सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको महत्वपुर्ण भूमिका हुन्छ । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकासमा सहयोग पुर्‍याउने खालका उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्दछ । यसका लागि शिक्षकले विषयवस्तुको प्रकृति, विद्यार्थीको रुचि र उपयुक्तताका आधारमा एक वा एकभन्दा बढी विधिहरूको पनि प्रयोग सक्छन । पुष्प खेती विषय सहजीकरणको क्रममा खास गरी निम्न विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

प्रश्नोत्तर विधि	गृह कार्य	अवलोकन विधि
प्रयोगात्मक विधि	भ्रमण विधि	अवलोकन विधि

संकलन र पहिचान विधि	गर र सिक विधि	खोज विधि
प्रदर्शनी विधि	चित्र प्रदशनी	भिडियो अध्ययन विधि

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपर्युक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यीबाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

पाठ्यक्रमको अभिन्न अङ्गका रुपमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ । यस विषयका सन्दर्भमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । यसले विद्यार्थीको सिकाइ अवस्था र आवश्यकता निर्धारण गर्दछ र सोका आधारमा आवश्यकता अनुसारआवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । पुष्पखेती विषयको शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीहरूको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि निम्नलिखित विधिको प्रयोग गर्नुपर्ने छ :

- सिकेका ज्ञान र सिपहरूको व्यवहारमा प्रयोग
- कक्षा कार्य, गृहकार्य, समूह कार्य, परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, सामुदायिक कार्य तथा अन्य अतिरिक्त र सह क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता
- लिखित कार्य : आवधिक परीक्षा, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य
- मौखिक सहचार्य (छलफल, प्रस्नोत्तर, वाद विवाद, संवाद, प्रवचन आदि)

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि आन्तरिक र बाह्य सैद्धान्तिक दुवै मूल्याङ्कनका प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.सं	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	८	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	८	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसकालागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-o-

६. रेसम खेती र मौरीपालन

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
रेसम खेती र मौरीपालन

कक्षा ९ र १०

विषय कोड: Sep. 241 (कक्षा ९)
Sep. 242 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४

बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

नेपाल भौगोलिक अवस्था र विविध हावापानीको कारण जैविक विविधतामा धनी छ । हिमालदेखि तराईका विभिन्न क्षेत्रहरूमा विभिन्न प्रकारका वनस्पति बोटबिरुवाहरू पाइने हुँदा मौरी पालन र रेसम खेतीलाई उजागर गरी दैनिक आयआर्जनको स्रोतका रूपमा अवलम्बन गर्न सकिने ठुलो सम्भावना रहको छ । बालबालिकामा यससम्बन्धी ज्ञानको विकासबाट रोजगारी र आयआर्जनमा बढोत्तरीका साथै प्राकृतिक महत्त्व र मानवको स्वास्थ्य अनुकूल बनाई देशको आर्थिक विकास गर्न सकिन्छ । विद्यालय पाठ्यक्रममा यस प्रकृतिको विषयको समावेशले विद्यार्थीलाई मौरी पालन र रेसम खेती शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न क्रियाकलापहरू, क्षेत्रहरू एवम् यस क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहरूको सम्बोधन गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी र संलग्न हुने प्रेरणा जगाउन सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएकोछ । यो पाठ्यक्रम विशेषत: साधारण तथा व्यावसायिक सिपलाई आधार मानी माध्यमिक तह अध्ययन गर्ने विद्यार्थीले पढाइ सँगसँगै वा पढाइपछि व्यवसायका रूपमा पनि सजिलैसँग स्वरोजगारमुखी भई यसबाट लाभ लिन सकुन र उच्च अध्ययनतर्फ जाँदा पनि सम्बन्धित विषयको आधारभूत ज्ञान र व्यावसायिक सिप पाउन सकुन भन्ने ध्येयका साथ यस विषयको पाठ्यक्रम तयार पारिएको हो ।

यस पाठ्यक्रममा रेसम खेती व्यवसाय, किम्बुखेती प्रविधि, विसङ्क्रमण, सरसफाइ र किरापालन घर, रेसम किरापालन प्रविधि, किरा आरोहण, कोया टिपाइ, रेसम किराका रोग र शत्रुहरू, प्रशोधन र रेसम उत्पादन र उप- उत्पादन, रेसमखेती वार्षिक कार्य तालिका र रेसम खेती अर्थशास्त्र, मौरीपालन र नेपालमा पाइने मौरीका जातहरू, मौरीको जीवनचक्र मौरीको गोलामा वर्ग विभाजन, मौरीपालनका आवश्यकताहरू (औजार उपकरणहरू, कृत्रिम आधार चाका र चरन), मौरी गोला निरीक्षण वार्षिक जीवन चर्या र समसामयिक गोला व्यवस्थापन, मौरी गोलामा हुल निर्यास गृहत्याग, लुटलडाइ वितपाते मौरी र तिनको व्यवस्थापन, रानु उत्पादन, गोला विभाजन र गोला संयोजन, मौरी गोला स्थानान्तरण, परागसेचन र मौरी फाराम अवलोकन भ्रमण, परम्परागत घारबाट आधुनिक घारमा मौरी सार्ने तरिका र कृत्रिम आहार व्यवस्थापन, मौरीका रोगहरू, कुपोषण, सुलसुले र मौरीका शत्रुहरू, विषादी, मौरी र महमा पार्ने असर मह उत्पादन, महको गुणस्तर, बजार व्यवस्थापन रमौरीपालन उद्यमशिलता विकासजस्ता विषय समेटिएको छ । यस पाठ्यक्रमले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति र मूल्यको विकासमा जोड दिएकाले अध्ययन अध्यापनमा सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिक र प्रयोगात्मक पक्षमा बढी जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

यस विषयका लागि साप्ताहिक ४ पाठ्यघण्टा र वार्षिक कुल १२८ कार्यघण्टा छुट्याइएको छ । विषयवस्तुमा ९६ कार्यघण्टाको सैद्धान्तिक तथा ३२ कार्यघण्टाको व्यावहारिक अभ्यास समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रम विकास गर्दा उल्लिखित विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलन कायम गर्दै तहगत सक्षमता, कक्षाकगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया समेत समेटिएका छन ।

२. तहगत सक्षमताहरू

माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) मा रेसम खेती तथा मौरीपालन विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थी निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुने छन् :

१. रेसमखेती व्यवसाय र नेपालमा यसको खेतीको सम्भाव्यता विश्लेषण
२. किम्बुखेती प्रविधिको उपयोग गरी बिरुवा उत्पादन
३. रेसम किरापालन प्रविधिको अवलोकन र प्रयोग
४. रेसम किराका रोग र शत्रुहरूको जानकारी लिई संरक्षणका उपायको अवलम्बन
५. रेसम प्रशोधन, रेसम उत्पादन र उपउत्पादनका प्रक्रियाहरूका बारेमा वर्णन र सामान्य घरेलु प्रशोधन
६. रेसमखेती वार्षिक कार्य तालिका तयारी
७. मौरीपालनको मौरीको जीवनचक्र मौरीको गोलामा वर्ग विभाजन
८. मौरी गोला निरीक्षण, वार्षिक जीवन चर्या र समसामयिक गोला व्यवस्थापन
९. मौरी गोलामा हुल निर्यास गृह त्याग, लुटलडाइ, वितपाते मौरी र तिनको व्यवस्थापन
१०. रानु उत्पादन, गोला विभाजन र गोला संयोजनको व्यावहारिक ज्ञान प्रदर्शन
११. परम्परागत घारबाट आधुनिक घारमा मौरी सार्ने तरिका र कृत्रिम आहार व्यवस्थापनको सिप
१२. मौरी गोला स्थानान्तरण, परागसेचन र मौरी फाराम अवलोकन भ्रमण
१३. मौरीका रोगहरू, कुपोषण, सुलसुले जस्ता मौरीका शत्रुहरूको जानकारी लिई र तिनको व्यवस्थापन

१४. विषादीबाट मौरी र महमा पार्ने असर मह उत्पादन, महको गुणस्तर, बजार व्यवस्थापन र मौरीपालन उद्यमशिलता विकासका सम्बन्धमा जानकारी लिई ब्यावहारमा प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू (कक्षा ९ र १०)

खण्ड (क) रेसमखेती

क.स.	विषयक्षेत्र	कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धि	कक्षा १० का सिकाइ उपलब्धि
१.	रेसम खेती व्यवसाय	१.१ रेसम खेती परिचयको परिचय र महत्त्व उल्लेख गर्न । १.२ नेपालमा रेसम खेतीको वर्तमान अवस्था, समस्या र सम्भावनाको विश्लेषण गर्न १.३ रेसम किरा र किम्बुको अन्तरसम्बन्ध पहिचान गर्न	१.१ रेसमजन्य उत्पादनहरूको वर्णन गर्न १.२ रेसमखेतीमा संलग्न सरकारी र गैरसरकारी संस्थाको भूमिका बर्णन गर्न । १.३ रेसमखेतीको लागि आधारभूत महत्त्वपूर्ण कुराहरू उल्लेख गर्न
२	किम्बुखेती प्रविधि	२.१ किम्बु रेसम खेतीको परिचय र महत्त्व स्पष्ट पार्न २.२ किम्बु विरुवा उत्पादन गर्न २.३.१ किम्बु नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन कार्य गर्न २.३.२ किम्बु खेतीका लागि आवश्यक वातावरण उल्लेख गर्न २.३.३ किम्बु बगैंचा स्थापनाका लागि जग्गा छनोट,रेखाङ्कन, जमिनको तयारी र बिरुवा रोपण अभ्यास गर्न २.३.४ रेसम किराका लागि पात टिप्ने उपयुक्त समय पहिचान गर्न	२.१ किम्बु रोपाई का विभिन्न तरिकाहरू र बगैंचाका मोडेलहरू बर्णन गर्न । २.२ किम्बु कांटछांट र प्रकारको अभ्यास गर्न । २.३ किम्बु गोडमेल मलखाद र सिचाई गर्न । २.४ किम्बु विरुवाको लागि आवश्यक खाद्यतत्व उल्लेख गर्न र तिनको व्यवस्थापनबारे बर्णन गर्न । २.५ किम्बुखेती वार्षिक कार्य तालिका तयार गर्न । २.६ साना किरापालन र ठुला किरापालनका लागि किम्बु बगैंचा तयार गर्न २.७ किम्बुमा लाग्ने रोग किरा र तिनको व्यवस्थापनका तरिका उल्लेख गर्न
३.	रेसम किराका वारे जानकारी	३.१ रेसम किराको परिचय र जीवनचक्रको वर्णन गर्न	३.१ रेसम किराको एक पुस्ते,दुई पुस्ते र बहुपुस्ते किराहरूहरूको पहिचान गर्न ३.२ शुद्ध जात र बर्णशंकर जातको बर्णन गर्न ।
४.	विसंक्रमण, सरसफाई र किरापालन घर	४.१ विसङ्क्रमणको परिचय दिन र सरसफाइका उपाय अवलम्बन गर्न ४.२ किरापालन घर र सामग्रीको पहिचान र प्रयोग गर्न	४.१ विभिन्न किसिमका विसङ्क्रमण विधि र सामग्री उल्लेख गर्न ४.३ किरापालन घरको विशेषताहरू उल्लेख गर्न
५.	रेसम किरापालन प्रविधि	५.१ किरापालन योजना तयार गर्न ५.२ अन्डा ओथारो राख्ने र चिल्सा काढ्ने प्रक्रियाको अभ्यास गर्न ५.३ किरापालन प्रविधिको वर्णन गर्न र आवश्यक सिपको उपयोग गर्न ५.४ किराको काचुली फेर्ने प्रक्रिया व्यवस्थापन गर्न ।	५.१ रेसम किराको फूल र किरा ढुवानी प्रक्रिया उल्लेख गर्न । ५.२ चौकी किरापालन घर व्यवस्थापन गर्न ५.३ रेसम किराको अवस्थाअनुसार पातको मात्रा निर्धारण गर्न ५.४ पातको गुणस्तर र किरापालन भार निर्धारण गर्न ५.५ अवस्थाअनुसार तापक्रम र सापेक्षित आद्रता व्यवस्थापन गर्न ५.६ रेसम किराको अवस्थाअनुसार बेडको क्षेत्रफल निर्धारण गर्न र सरसफाइ गर्न
६.	किरा आरोहण, कोया टिपाइ	६.१ रेसम किरा आरोहण विधिको वर्णन गर्न ६.२ आरोहण सामग्रीहरूको पहिचान र प्रयोग गर्न ६.३ कोया टिपाइ गर्न	६.१ आरोहणको सामाग्रीहरू वनाउने तरिका उल्लेख गर्न र आवश्यक सिपहरूको उपयोग गर्न ६.२ आरोहणका लागि उपयुक्त वातावरण तयार गर्न र हेर विचार गर्न
७.	रेसम किराका रोग र शत्रुहरू	७.१ रेसम किराका रोगहरू पहिचान गर्न ७.२ रेसम किराका प्राकृतिक शत्रु र तिनको व्यवस्थापन विधि उल्लेख गर्न र आधारभूत	७.१ ढुसीबाट लाग्ने रोगहरू उल्लेख गर्न र व्यवस्थापनका उपायहरूको अवलम्बन गर्न ७.२ भाइरसबाट लाग्ने रोगहरू उल्लेख गर्न र

		सिपहरूको उपयोग गर्न ७.३ रेसम किरामा सुर्तिजन्य चिज र विषादीको असर र तिनबाट बच्ने उपायहरू उल्लेख गर्न	व्यवस्थापनका उपायहरूको अवलम्बन गर्न ७.३ ब्याक्टेरियाबाट लाग्ने रोगहरूको उल्लेख गर्न र व्यवस्थापनका उपायहरूको अवलम्बन गर्न
८	प्रशोधन र रेसम उत्पादन र उपउत्पादन	८.१ कोया छानबिन, स्तर निर्धारण र भण्डारणका सही तरिकाहरूको अवलम्बन गर्न । ८.२ कोया सुकाउने र रेसम उत्पादन गर्ने तरिकाहरूको अवलम्बन गर्न	८.१ कोयाको भौतिक तथा व्यापारिक गुणहरू उल्लेख गर्न ८.२ रेसम धागो निकाल्ने प्रविधिको वर्णन गर्न र आवश्यक सिपहरूको अवलम्बन गर्न
९	रेसमखेती वार्षिक कार्य तालिका र रेसमखेती अर्थशास्त्र	९.१ किरा पालन कार्य तालिका (वार्षिक दुई पटक, तीन पटक र चार पटक किरा पालन गर्ने स्थानको कार्य तालिका) तयार गर्न ।	९.८.१ रेसम खेतीमा दैनिक रेकर्ड राख्न तथा लाभ र लागत अध्ययन गर्न ९.२ रेसम खेती र अन्य बालीसँग तुलनात्मक अध्ययन गर्न

खण्ड (ख) मौरीपालन

क.स.	विषयक्षेत्र	कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धिहरू	कक्षा १० का सिकाइ उपलब्धिहरू
१.	मौरीपालनको परिचय	१.१ मौरीपालनको परिचय र महत्त्व उल्लेख गर्न १.२ परम्परागत, आधुनिक, व्यावसायिक मौरीपालनको वर्णन गर्न १.३ मौरीहरू (घरपालुवा र जङ्गली) को पहिचान गर्न ।	१.१ नेपालमा मौरीपालनको वर्तमान अवस्था र समस्याहरू विश्लेषण गर्न १.३ जङ्गली मौरीहरू (खागो, भीर, कठ्यौरी, पुत्का) को पहिचान गर्न १.४ घरपालुवा मौरीहरू (सेराना, मेलिफेरा) को पहिचान गर्न १.५ मौरीहरूको संरक्षण संवर्धनका उपायहरूको वर्णन गर्न ।
२.	मौरीको जीवनचक्र र गोलामा वर्ग विभाजन	२.१ मौरीको जीवनचक्रका विभिन्न अवस्थाहरूको पहिचान गरी बर्णन गर्न । २.२ वर्ग, उमेर र गोलाको आवश्यकताअनुसार कार्य विभाजन गर्न	२.१ मौरीको वर्गअनुसार शारीरिक अङ्गहरू पहिचान गर्न
३	मौरीपालनका आवश्यकताहरू (औजार उपकरणहरू, कृत्रिम आधारचाका र चरन)	३.१ आधुनिक घार पहिचान, प्रकार र प्रयोग गर्न ३.२ आधुनिक मौरीपालनमा प्रयोग हुने अन्य सामग्रीहरूको पहिचान गर्न ३.३ जङ्गली चरन र कृषिजन्य चरनको वर्णन गर्न । ३.४ कृत्रिम आधारचाका बनाउने विधिको वर्णन गर्न ।	३.१ आधुनिक मौरीपालनमा प्रयोग हुने अन्य सामाग्रीहरूको प्रयोग विधि उल्लेख गर्न र आधारभूत सिपहरूको उपयोग गर्न ३.२ आहार पात्रो निर्माण गर्न ३.३ अल्पकालीन र दीर्घकालीन चरन व्यवस्थापन गर्न ३.४ चरन नक्साङ्कन र चरन क्षमता आकलन गर्न ३.५ कृत्रिमआधार चाका भण्डारणका विधिहरू प्रयोग गर्न
४	मौरी गोला निरीक्षण, वार्षिक जीवन चर्या र समसामयिक गोला व्यवस्थापन	४.१ मौरी गोला निरीक्षणको परिचय दिन ४.२ निरीक्षण गर्ने मौसम/समयका आधारहरू उल्लेख गर्न ४.३ निरीक्षण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न ४.४ स्थान र मौसमअनुसार जीवनचर्यामा प्रभाव पार्ने तत्त्वको परिचय दिन	४.१ बाहिरी निरीक्षण र भित्री निरीक्षण विधिको तरिकाहरूको वर्णन गर्न ४.२ मौरी गोला निरीक्षण गर्दा अपनाउनुपर्ने पूर्व तयारीको अवलम्बन गर्न ४.३ मोरी गोला निरीक्षणको अभिलेख राख्न ४.४ स्थान र मौसमअनुसार जीवन चर्यामा प्रभाव पार्ने तत्त्वका प्रकारहरू उल्लेख गर्न ।

५	मौरी गोलामा हुल निर्यास गृहत्याग, लुटलडाई, वितपाते मौरी र तिनको व्यवस्थापन	५.१ हुल निर्यास भएको लक्षण पहिचान गर्न र यसका कारणहरू उल्लेख गर्न ५.२ हुल निर्यासको समय र मौसमको आधारभूत पक्षहरूको वर्णन गर्न ५.३ हुल निर्यासको नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनका सिपहरूको अवलम्बन गर्न ५.४ हुल निर्यास र गृहत्यागका भिन्नताहरू पहिल्याउन	५.१ हुल समात्ने तरिका उल्लेख गर्न ५.२ हुल निर्यास भएको र नयाँ गोलाको व्यवस्थापनका तरिका उल्लेख गर्न र आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन गर्न ५.३ लुट लडाँइको लक्षण, पहिचान र कारणहरू उल्लेख गर्न । ५.४ लुटलडाँइका प्रकार (योजनाबद्ध र आपतकालीन) उल्लेख गर्न र नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गर्न । ५.५ वितपाते मौरीको परिचय दिन तथा यसको लक्षण, कारण र व्यवस्थापनका तरिकाहरू उल्लेख गर्न
६.	रानु उत्पादन, गोला विभाजन र गोला संयोजन	६.१ रानु उत्पादनका लागि रानु कोषको पहिचान र छनोट गर्न ६.२ रानु कोष प्रतिस्थापन/व्यवस्थापनको आवश्यकता दर्शाउन । ६.३ रानु उत्पादन तथा गोला विभाजनका लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न ६.४ गोला छनोट, विभाजन र विभाजित गोलाको व्यवस्थापमा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न	६.१ गोला संयोजनको महत्व स्पष्ट पार्न । ६.२ रानु कोषको पहिचान, छनोट तथा रानु र कोष प्रतिस्थापन/ व्यवस्थापनका आधारभूत सिपहरूको वर्णन गर्न ६.३ संयोजित गोलाको व्यवस्थापन गर्न तथा सावधानी-(हटाउने) का उपायको अवलम्बन गर्न
७.	घारमा मौरी सार्ने तरिका र कृत्रिम आहार व्यवस्थापन	७.१ परम्परागत घारबाट आधुनिक घारमा मौरी सार्ने तरिकाको परिचय दिन ७.२ मौरी सार्ने समय, मौसम र पूर्व तयारीका तरिकाहरू उल्लेख गर्न ७.३ गोलाको मापदण्ड र सार्ने विधिका आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन गर्न ७.४ गोला सारिसकेपछिको व्यवस्थापनका विविध पक्षहरूको वर्णन गर्न	७.१ मौरी सार्ने घारको मापदण्ड उल्लेख गर्न ७.२ सार्ने विधिका तरिका र अपनाउनु पर्ने सावधानी उल्लेख गर्न ७.३ कृत्रिम आहारका प्रकारहरू र प्रयोग विधि उल्लेख गर्न
८.	मौरी गोला स्थानान्तरण, परागसेचन र मौरी फाराम अवलोकन भ्रमण	८.१ मौरी गोला स्थानान्तरणको उद्देश्य, फाइदा र विधिहरू उल्लेख गर्न । ८.२ परागसेचनमा मौरीको भूमिका स्पष्ट पार्न ८.३ पायक पर्ने सफल मौरी खर्क/मौरी उद्योग भ्रमण गरी आवश्यक सिपहरूको प्रदर्शन र अभ्यास गर्न तथा सो को सिकाइ प्रतिवेदन तयार गर्न	८.१ मौरी गोला स्थानान्तरण गर्दा अपनाउनुपर्ने सावधानी र पूर्व तयारीका तरिकाहरू अपनाउन ८.२ मौरी गोला स्थानान्तरण गर्न ८.४ लुटलडाइका कारण तथा रोकथामका उपायहरू उल्लेख गर्न ८.५ बितपाते मौरी हटाउन
९	मौरीका रोगहरू, कुपोषण, सुलसुले र मौरीका शत्रुहरू	९.१ मौरीका लाग्ने विविध रोगहरू, लक्षण, पहिचान, रोकथाम, उपचार र सावधानीहरूको वर्णन गर्न । ९.२ घार बाहिर शत्रुहरू र घार भित्र शत्रुहरूको सामान्य परिचय दिन ।	९.१ मौरीका लाग्ने विविध रोगहरू, लक्षण, पहिचान, रोकथाम, उपचार र सावधानीहरूको वर्णन गर्न । ९.२ घार बाहिर शत्रुहरू र घार भित्र शत्रुहरूको व्यबस्थापनका आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन गर्न ।

१०	विषादी, मह उत्पादन, गुणस्तर, बजार व्यवस्थापन र मौरीपालन उद्यमशिलता विकास	१०.१ मौरी पालनमा प्रयोग हुने विषादीको परिचय र आवश्यकता स्पष्ट पार्न । १०.२ विष लागेको मौरीमा देखिने लक्षण र विषादीबाट मौरीलाई बचाउने उपायहरू वर्णन गर्न १०.३ मह उत्पादन, प्रशोधन र भण्डारण गर्ने विधिको परिचय दिन ९.४ महको गुणस्तर र बजार व्यवस्थापनका आधारभूत पक्षहरूको वर्णन गर्न ९.५ मौरीपालनका पूर्वाधारहरू उल्लेख गर्न	१०.१ विषादीका प्रकार र मौरीका लागि सुरक्षित विषादीहरू उल्लेख गर्न १०.२ मह उत्पादन, प्रशोधन र भण्डारण गर्दा महको गुणस्तर कायम राख्न ध्यानदिनु पर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न १०.३ मह बजारमा मूल्य श्रृङ्खलाको तह र प्रक्रियाको प्रभावको अन्तरसम्बन्ध व्याख्या गर्न १०.४ मौरीपालन नीति र संस्था संचालन सम्बन्धि आधारभूत कुराहरू उल्लेख गर्न ।

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

खण्ड (क) रेसमखेती

क.स.	कक्षा ९			कक्षा १०	
	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	रेसम खेती व्यवसाय	१.१ रेसम खेती परिचय र महत्त्व १.२ नेपालमा रेसम खेतीको वर्तमान अवस्था, समस्या र सम्भावनाहरू १.३ रेसम किरा र किम्बुको अन्तरसम्बन्ध	४	१.१ रेसमजन्य उत्पादनहरू १.२ रेसमखेतीमा संलग्न सरकारी र गैरसरकारी संस्था १.३ रेसमखेतीको लागी आधारभुत महत्त्वपूर्ण कुराहरू	४
२.	किम्बुखेती प्रविधि	२.१ किम्बु रेसम खेतीको परिचय र महत्व २.२ वानस्पतिक परिचय र वर्गिकरण २..३ किम्बु विरुवा उत्पादन २.३.१ नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन २.३.२ किम्बु खेतीका `लागि आबश्यक वातावरण २.३.३ किम्बु बगैंचा स्थापनाको लागि जग्गा छनौट,रेखांकन, जमिनको तयारी र विरुवा रोपण २.३.४ रेसम किराका लागि पात टिप्ने उपयुक्त समय	११	२.१ किम्बु रोपाई का विभिन्न तरिकाहरू र बगैंचाका मोडेलहरू २.२ किम्बु कांटछांट र प्रकार २.३ गोडमेल मलखाद र सिचाइँ २.४ किम्बु बिरुवाका लागि आवश्यक खाद्यतत्त्व र तिनको व्यवस्थापन , २.५ किम्बुखेती वार्षिक कार्य तालिका २.६ साना किरापालनका लागी किम्बु बगैंचा २.७ ठुला किरापालनका लागी किम्बु बगैंचा २.८ किम्बुमा लाग्ने रोग किरा र तिनको व्यवस्थापन	११
३.	रेसम किरा	३.१ रेसम किराको परिचय र जीवनचक्र	४	३.१ रेसम किराको एक पुस्ते, दुई पुस्ते र बहुपुस्ते किराहरू ३.२ शुद्ध जात र वर्णशङ्कर जात	४
४	विसंक्रमण, सरसफाइ र किरापालन घर	४.१ विसंक्रमण परिचय र सरसफाई ४.२ किरापालन घर र सामग्री	६	४.१ विभिन्न किसिमका विसङ्क्रमण विधि र सामग्रीहरू ४.३ किरापालन घरको विशेषताहरू	५
५.	रेसम किरापालन प्रविधि	५.१ किरापालन योजना ५.२ अन्डा ओथारो राख्ने, चिल्सा काढ्ने ५.३ किरापालन प्रविधि ५.४ किराको काचुली फेर्ने प्रक्रिया व्यवस्थापन	७	५.१ रेसम किराको फूल र किरा ढुवानी ५.२ चौकी किरापालन घर र व्यवस्थापन ५.३ रेसम किराको अवस्थाअनुसार पातको मात्रा ५.४ पातको गुणस्तर र किरापालन भार निर्धारण ५.५ अवस्थाअनुसार तापक्रम र सापेक्षित आद्रता व्यवस्थापन ५.६ रेसम किराको अवस्थाअनुसार बेडको क्षेत्रफल र सरसफाइ	६

६.	किरा आरोहण, कोया टिपाइ	६.१ रेसम किरा आरोहण ६.२ आरोहण सामग्रीहरू ६.३ कोया टिपाई	४	६.१ आरोहणको सामग्रीहरू बनाउने तरिका ६.२ आरोहणका लागि उपयुक्त वातावरण र हेर विचार	३
७.	रेसम किराका रोग र शत्रुहरू	७.१ रेसम किराका रोगहरू पहिचान ७.२ रेसम किराका प्राकृतिक शत्रु र तिनको व्यवस्थापन ७.३ रेसम किरामा सुर्तिजन्य चिज र विषादीको असर र तिनबाट बच्ने उपायहरू	६	७.१ ढुसीबाट लाग्ने रोगहरू र व्यवस्थापन ७.२ भाइरसबाट लाग्ने रोगहरू र व्यवस्थापन ७.३ ब्याक्टेरियाबाट लाग्ने रोगहरू र व्यवस्थापन	८
८.	प्रशोधन र रेसम उत्पादन र उप-उत्पादन	८.१ कोया छानविन र स्तर निर्धारण र भण्डारण ८.२ कोया सुकाउने ८.३ रेसम उत्पादन	३	८.१ कोयाको भौतिक तथा व्यापारिक गुणहरू ८.२ रेसम धागो निकाल्ने प्रविधि	४
९.	रेसमखेती बार्षिक कार्य तालिका र रेसमखेती अर्थशास्त्र	९.१ किरापालन कार्य तालिका (बार्षिक दुई पटक, तीन पटक र चार पटक किरा पालन गर्ने स्थानको कार्य तालिका)	३	९.८.१ रेसमखेतीमा दैनिक रेकर्ड, लाभ र लागत अध्ययन ९.२ अन्य बालीँग तुलनात्मक अध्ययन	३
		सैद्धान्तिक	४८	सैद्धान्तिक	४८

खण्ड (ख) मौरीपालन

	कक्षा ९			कक्षा १०	
क.सं.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्य घण्टा	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्य घण्टा
१	मौरीपालनको परिचय	१.१ मौरीपालनको परिचय र महत्व १.२ परम्परागत, आधुनिक, व्यावसायिक मौरीपालन १.३ मौरीहरू (घरपालुवा र जङ्गली)	४	१.१ नेपालमा मौरीपालनको वर्तमान अवस्था र समस्याहरू १.३ जङ्गली मौरीहरू (खागो, भीर, कठ्यौरी, पुत्का) १.४ घरपालुवा मौरीहरू (सेराना, मेलिफेरा) १.५ मौरीहरूको संरक्षण संवर्द्धन	३
२.	मौरीको जीवनचक्र र गोलामा वर्ग विभाजन	२.१ मौरीको जीवनचक्रका विभिन्न अवस्थाहरू र पहिचान २.२ वर्ग, उमेर र गोलाको आवश्यकताअनुसार कार्य विभाजन	३	२.१ मौरीको वर्गअनुसार शारीरिक अङ्गहरू पहिचान	३
३.	मौरीपालनका आवश्यकताहरू (औजार उपकरणहरू, कृत्रिमआधार चाका र चरन)	३.१ आधुनिक घार पहिचान, प्रकार र प्रयोग ३.२ आधुनिक मौरीपालनमा प्रयोग हुने अन्य सामाग्रीहरूको पहिचान ३.३ जंगली चरन र कृषिजन्य चरन ३.४ कृत्रिम आधारचाका बनाउने विधि	५	३.१ आधुनिक मौरीपालनमा प्रयोग हुने अन्य सामाग्रीहरूको प्रयोग विधि ३.२ आहार पात्रो निर्माण र प्रयोग ३.३ अल्पकालीन र दीर्घकालीन चरन व्यवस्थापन ३.४ चरन नक्साङ्कन र चरन क्षमता ३.५ कृत्रिमआधार चाका भण्डारण	६

४.	मौरी गोला निरीक्षण। वार्षिक जीवन चर्या र समसामयिक गोला व्यवस्थापन	४.१ मौरीगोला निरिक्षणको परिचयः बाहिरी निरीक्षण र भित्री निरीक्षण ४.२ निरीक्षण गर्ने मौसम/समय ४.३ निरीक्षण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू ४.४ स्थान र मौसमअनुसार जीवन चर्यामा प्रभाव पार्ने तत्त्वको परिचय	४	४.१ बाहिरी निरीक्षणर भित्री निरीक्षण विधि ४.२ निरीक्षण गर्दा अपनाउनुपर्ने पूर्व तयारी ४.३ अभिलेख राख्ने तरिका ४.४ स्थान र मौसमअनुसार जीवनचर्यामा प्रभाव पार्ने तत्त्वका प्रकार ४.५ जाडो याम, सुख्खा याम, वर्षा याम ४.६ मह प्रवाह मौसम ४.७ मह उत्पादन ४.८ मौरी/छाउराको परिमाण	६
५	मौरी गोलामा हुल निर्यास गृहत्याग, लुटलडाइ, वितपाते मौरी र तिनको व्यवस्थापन	५.१ हुल निर्यास भएको परिचय, लक्षण र पहिचान र कारणहरू ५.२ हुल निर्यासको समय र मौसम ५.३ हुल निर्यासको नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन ५.४ हुल निर्यास र गृहत्यागका भिन्नताहरू	५	५.१ हुल समात्ने तरिका ५.२ हुल निर्यास भएको र नयाँ गोलाको व्यवस्थापन ५.३ लुटलडाइको लक्षण, पहिचान र कारणहरू ५.४ लुटलडाइका प्रकार (योजनाबद्ध र आपतकालीन) नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन ५.५ वितपाते मौरीको परिचय, लक्षण, कारण र व्यवस्थापन	५
६.	रानु उत्पादन, गोला विभाजन र गोला संयोजन	६.१ रानु उत्पादनका लागि रानु कोषको पहिचान र छनौट ६.२ रानु कोष प्रतिस्थापन/व्यवस्थापनको आवश्यकता ६.३ रानु उत्पादन तथा गोला विभाजनका लागि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू (गोलाको अवस्था, मौरी संख्या, छाउरा, रानु, खाना, मौसम, समय) ६.४ गोला छनौट ६.५ पूर्व तयारी ६.६ विभाजन विधि ६.७ विभाजित गोलाको व्यवस्थापन र ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू	५	६.१ गोला संयोजनको महत्त्व (प्राकृतिक र कृत्रिम), वंश छनोट, समय व्यवस्थापन ६.२ रानु कोषको पहिचान (आपतकालीन, हुल निर्यास, वृद्धोद्धार), रानु कोषको छनौट तथा रानु र कोष प्रतिस्थापन/ व्यवस्थापन ६.३ संयोजित गोलाको व्यवस्थापन तथा सावधानी (हटाउने)	६
७	घारमा मौरी सार्ने तरिका र कृत्रिम आहार व्यवस्थापन	७.१ परम्परागत घारबाट आधुनिक घारमा मौरी सार्ने तरिकाको परिचय ७.२ समय, मौसम र पूर्वतयारी ७.३ गोलाको मापदण्ड र सार्ने विधि ७.४ अपनाउनु पर्ने सावधानी ७.५ सारि सकेपछिको व्यवस्थापन	५	७.१ मौरी सार्ने घारको मापदण्ड (घार भित्रको अवस्था, रानु, भाले, खाना, छाउरा) ७.२ सार्ने विधिका तरिका ७.३ अपनाउनु पर्ने सावधानी ७.४ सारिसकेपछिको व्यवस्थापन, महत्त्व र आवश्यकता ७.५ कृत्रिम आहारका प्रकारहरू र प्रयोग विधि	४
८	मौरी गोला स्थानान्तरण, परागसेचन र मौरी फाराम अवलोकन भ्रमण	८.१ मौरी गोला स्थानान्तरणको उद्देश्य, फाइदा र विधि ८.२ परागसेचनमा मौरीको भूमिका ८.३ पायक पर्ने सफल मौरी खर्क/मौरी उद्योग भ्रमण	५	८.१ मौरी गोला स्थानान्तरण गर्दा अपनाउनुपर्ने सावधानी र पूर्व तयारी ८.२ मौरी गोला स्थानान्तरण-(हटाउने) ८.४ लुटलडाइका कारण तथा रोकथाम (हटाउने) ८.५ बितपाते मौरी-(हटाउने)	४

९.	मौरीका रोगहरू, कुपोषण, सुलसुले र मौरीका शत्रुहरू	९.१ छाउरामा लाग्ने रोग (युरोपियन फाउल ब्रुड, अमेरिकन फाउल ब्रुड) ९.२ वयस्कमा लाग्ने रोग (अमिबा, नोसिमा) र समाधानका उपाय ९.३ क्षतिको प्रकार ९.४ लक्षण, पहिचान, रोकथाम/उपचार र सावधानी ९.५ घार बाहिर शत्रुहरू र घार भित्र शत्रुहरूको सामान्य परिचय	६	९.१ छाउरामा लाग्ने रोग (स्याक ब्रुड र चक ब्रुड, अमेरिकन फाउल ब्रुड) ९.२ वयस्कमा लाग्ने रोग (पक्षाघात)र समाधानका उपाय ९.३ कुपोषणको परिचय र समाधानका उपाय ९.४ सुलसुलेको परिचय र समाधानका उपाय ९.५ क्षतिको प्रकार ९.६ लक्षण, पहिचान, रोकथाम/उपचार र सावधानी ९.७ घार बाहिरका शत्रुहरू (चरा, मलसाँप्रो, कमिला, अरिङ्गाल/ बच्छ्यूँ) ९.८ घार भित्रका शत्रुहरू (मैनपुतली, कमिला, मैन खपटे)	६
१०.	विषादी, मह उत्पादन, गुणस्तर, बजार व्यवस्थापन र मौरीपालन उद्यमशिलता विकास	१०.१ विषादीको परिचय र आवश्यकता १०.२ विष लागेको मौरीमा देखिने लक्षण र विषादीबाट मौरीलाई बचाउने उपायहरू १०.३ मह उत्पादन, प्रशोधन र भण्डारण गर्ने विधिको परिचय (मैन, कुट, खोटो, शाहीखुराक, मौरी विष) ९.४ गुणस्तर र बजार व्यवस्थापन ९.५ मौरीपालनका पूर्वाधारहरू	६	१०.१ विषादीका प्रकार र मौरीका लागि सुरक्षित विषादी १०.२ मह उत्पादन, प्रशोधन र भण्डारण गर्दा महको गुणस्तर कायम राख्न ध्यान दिनु पर्ने कुरा १०.३ मह बजारमा मूल्य शृङ्खलाको तह र प्रक्रियाको प्रभाव १०.४ मौरीपालन नीति र संस्था सञ्चालन	५
	जम्मा		४८		४८

५. सम्भावितप्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरुपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

खण्ड (क) रेसमखेती

क.सं.	कक्षा ९			कक्षा १०	
	विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्य घण्टा
१.	रेसम खेती व्यवसाय	१.१ नेपालमा रेसम खेतीको समस्या र समाधानका उपायहरू खोजी गरी चार्टपेपरमा कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२	१.१ रेसमखेतीमा संलग्न सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूको सुचि तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१
२.	किम्बुखेती प्रविधि	२.१ किम्बु बगैँचा स्थापनाको लागि जग्गा छनौट, रेखांकन, जमिनको तयारी र विरुवा रोपणको अभ्यास गर्नुहोस् ।	३	२.१ किम्बु काँटछाँट, गोडमेल मलखाद र सिचाईँको अभ्यास गर्नुहोस् । २.५ किम्बुखेती वार्षिक कार्य तालिका तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४
३.	रेसम किरा	३.१ रेसम किराको जिवनचक्रको चित्र तयार पार्नुहोस ।	१	३.१ रेसम किराको एक पुस्ते, दुई पुस्ते र बहुपुस्ते किराहरूको बारेमा कक्षामा प्रस्तुत प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१
४.	विसङ्क्रमण, सरसफाइ र किरापालन घर	४.१ किरापालन घर र सामग्रीको चित्रात्मक परिचय पुस्तिका तयार गर्नुहोस् ।	१	४.१ विभिन्न किसिमका विसङ्क्रमण विधि र ती विधिअनुसारके सामग्रीहरूको सूची तयार पारी कक्षाकोठामा छलफल गर्नुहोस् ।	२

५.	रेसम किरापालन प्रविधि	५.१ किरापालन योजनाअनुसार अन्डा ओथारो राख्ने, चिल्सा काढ्ने र किराको काँचुली फेर्ने प्रक्रिया व्यवस्थापनका उपायको तरिकाको नमुना अभ्यास गर्नुहोस् ।	३	५.१ चौकी किरापालन घर व्यवस्थापनको तौरतरिकाको छलफलका लागि कक्षा प्रस्तुति तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२
६.	किरा आरोहण, कोया टिपाइ	६.१ रेसम किरा आरोहणका सामग्रीहरूको प्रयोगात्मक अभ्यास गर्नुहोस् ।	१	६.१ आरोहणका सामग्रीहरू बनाउने तरिकाको व्यावहारिक अभ्यास गर्नुहोस् ।	२
७.	रेसम किराका रोग र शत्रुहरू	७.१ रेसम किराका प्राकृतिक शत्रु र तिनको व्यवस्थापनसम्बन्धी एउटा खोजमूलक लेख तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२	७.१ ढुसी, भाइरस र ब्याक्टेरियाबाट लाग्ने रोगहरूको सूची बनाउनुहोस् ।	१
८.	प्रशोधन र रेसम उत्पादन र उप-उत्पादन	८.१ कोया छानबिन र स्तर निर्धारण र भण्डारणको अभ्यास गर्नुहोस् ।	२	८.१ रेसम धागो निकाल्ने प्रविधिको सम्बन्धमा कक्षाकोठामा छलफल गर्नुहोस् ।	१
९.	रेसमखेती बार्षिक कार्य तालिका र रेसमखेती अर्थशास्त्र	९.१ किरा पालन कार्य तालिकाको नमुना तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१	९.८.१ रेसमखेतीमा दैनिक रेकर्ड, लाभ र लागत राख्ने नमुना फारम विकास गर्नुहोस् ।	२
		जम्मा	१६	जम्मा	१६

खण्ड (ख) मौरीपालन

	कक्षा ९			कक्षा १०	
क.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	मौरीपालनको परिचय	१.१ परम्परागत, आधुनिक, व्यावसायिक मौरीपालनका सम्बन्धमा एउटा सानो आलेख तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१	१.१ जङ्गली र घरपालुवा मौरीहरूको सूची बनाउनुहोस् ।	१
२.	मौरीको जीवनचक्र र गोलामा वर्ग विभाजन	२.१ मौरीको जीवनचक्रका चित्र बनाउनुहोस ।	१	२.१ मौरीको वर्ग अनुसार शारीरिक अङ्गहरू पहिचान देखाउने चित्र बनाउनुहोस् ।	१
३.	मौरीपालनका आवश्यकताहरू (औजार उपकरणहरू, कृत्रिमआधार चाका र चरन)	३.१ आधुनिक घारको प्रयोग अभ्यास गर्नुहोस् । ३.२ आधुनिक मौरीपालनमा प्रयोग हुने अन्य सामग्रीहरूको चित्रात्मक परिचय पुस्तिका तयार गर्नहोस् ।	२	३.१ मोरीपालनका लागि नमुना आहार पात्रो निर्माण गर्नुहोस् । ३.२ कृत्रिम आधार चाका भण्डारणको अभ्यास गर्नुहोस् ।	२

४	मौरी गोला निरीक्षण, वार्षिक जीवन चर्या र समसामयिक गोला व्यवस्थापन	४.१ कुनै एक मौरी फार्मको अध्ययन अवलोकन भ्रमण गरी विभिन्न पक्षहरूको निरिक्षण गरी सो को प्रतिवेदन कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	२	४.१ मोरी गोला निरीक्षणको अभिलेख राख्ने नमूना फारम विकास गर्नुहोस् ।	२
५.	मौरी गोलामा हुल निर्यास गृहत्याग, लुटलडाइ, वितपाते मौरी र तिनको व्यवस्थापन	५.१ हुल निर्यासको नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनको तरिकाहरूको सुचि बनाउनुहोस ।	२	५.१ वितपाते मौरीको व्यवस्थापनका तौरतरिकाहरूको सुचि बनाउनुहोस ।	२
६.	रानु उत्पादन, गोला विभाजन र गोला संयोजन	६.१ रानु उत्पादन तथा गोला विभाजनका लागि गोला छनोट, पूर्व तयारी, विभाजन विधि र विभाजित गोलाको व्यवस्थापनका सन्दर्भमा एउटा लेख तयार गर्नुहोस् ।	२	६.१ रानु कोषको पहिचान (आपतकालीन, हुल निर्यास, वृद्धोद्धार), रानु कोषको छनोट तथा रानु र कोष प्रतिस्थापन/ व्यवस्थापनका सम्बन्धमा एउटा लेख तयार गर्नुहोस् ।	२
७.	घारमा मौरी सार्ने तरिका र कृत्रिम आहार व्यवस्थापन	७.१ मौरी पालनमा कृतिम आहार व्यवस्थापनका तरिकाहरूको सूची बनाउनुहोस् ।	१	७.१ कुनै एक मौरी पालन केन्द्रको भ्रमण मौरी पालनमा कृतिम आहार व्यवस्थापनका व्यावहारिक अवलोकन गर्नहोस् र सोको प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।	२
८.	मौरी गोला स्थानान्तरण, परागसेचन र मौरी फाराम अवलोकन भ्रमण	८.१ कुनै एक मौरी पालन केन्द्रको अध्ययन अवलोकन भ्रमण गरी मौरी स्थानान्तरण र त्यसपछिको व्यवस्थापनको अवलोकन र प्रयोगात्मक छलफल गरी सोको प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।	२	८.१ ८.१ कुनै एक मौरी पालन केन्द्रको अध्ययन अवलोकन भ्रमण गरी मौरी स्थानान्तरण, लुटलडाइ र वितपाते मौरी हटाउने प्रक्रियाको अवलोकन वा अभ्यास र प्रयोगात्मक छलफल गरी सोको प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।	२
९.	मौरीका रोगहरू, कुपोषण, सुलसुले र मौरीका शत्रुहरू	९.१ छाउरा र वयस्कमा लाग्ने रोगको नाम र सोको प्रमुख लक्षणहरूको कक्षा प्रस्तुती तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१	९.१ मोरीको लागि घार भित्र र घार बाहिरका शत्रुहरूको नामको सूची तयार गरी त्यसबाट बचाउने उपायहरूका बारेमा कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	१
१०.	विषादी, मह उत्पादन, गुणस्तर, बजार व्यवस्थापन र मौरीपालन उद्यमशिलता विकास	१०.१ मह उत्पादन, प्रशोधन र भण्डारण गर्ने विधिको सन्दर्भमा एउटा लेख तयार पार्नुहोस् ।	२	१०.१ मौरीपालनसम्बन्धी नीतिहरूको सूची तयार पार्नुहोस् ।	१
	जम्मा		१६		१६

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि तथा विषयवस्तुहरू सरल, सहज र अर्थपुर्ण तरिकाले सिकारु समक्ष पुऱ्याउने प्रक्रिया शिक्षण सहजीकरण प्रक्रिया हो । उपयुक्त सिकाइ वातावरणको सिर्जना गर्ने र विद्यार्थीलाई सिक्नका लागि सहजीकरण गर्ने कार्य हरेक शिक्षकले गर्न आवश्यक छ । विषयवस्तुलाई विद्यार्थीको रुचि र क्षमतालाई विचार गरी कक्षा

वातावरणअनुसार सिर्जनात्मक रूपमा शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । सिकाइलाई बोधमा मात्र सीमित नराखी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि पर्याप्त अवसर दिई सिर्जनात्मक रूपमा प्रयोग गर्नका लागि स्थानान्तरण गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउनुपर्छ ।

यस विषयको शिक्षण गर्दा विविध सामग्रीहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ । यसका लागि शिक्षण सिकाइका सिलसिलामा विद्यालयमा उपलब्ध हुन नसक्ने सामग्रीहरू र तिनीहरूको प्रयोग सम्बन्धमा सामुदायिक स्रोतहरू (जस्तै: स्थानीय कृषकसँग भएका सामग्री, नजिकको कृषि सेवा केन्द्र, उपकेन्द्र, कृषि फार्म, कृषि अनुसन्धान केन्द्र) मा सम्पर्क गर्नुपर्छ । यस्ता सामुदायिक स्रोतहरूको प्रयोग गर्दा सम्बन्धित ठाउँमै लगेर सामग्री, तिनको प्रयोग र त्यहाँ सञ्चालित अन्य क्रियाकलाप तथा विभिन्न खेती सम्बन्धमा आवश्यकताअनुसार प्रदर्शन गर्ने तथा अवलोकन गराउनुपर्छ ।

शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा कक्षा वातावरणअनुकूल विभिन्न शिक्षण विधिहरू प्रयोग गर्नुपर्छ । प्रदर्शन, छलफल, क्षेत्र भ्रमण, प्रयोगात्मक कार्य, समस्या समाधान, परियोजना कार्य, प्रश्नोत्तर, प्रवचनजस्ता विधिहरूमध्ये कक्षा वातावरण र विषयवस्तुको स्वरूपका आधारमा शिक्षण विधिको छनौट गर्नुपर्छ । मौरी पालन र रेसम खेती विषय सहजीकरणको क्रममा खास गरी निम्नलिखित विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

छलफल	समूहकार्य	स्थलगत भ्रमण/अध्ययन	स्रोतव्यक्तिको उपयोग
प्रतिवेदन तयारी	प्रदर्शन	प्रश्नोत्तर	खोज विधि
परियोजना कार्य	भूमिका	अभिनय	अवलोकन
लघु परियोजना			

यीबाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ ।

कृषि शिक्षाअन्तर्गत रेसम खेती र माहुरी पालन विषय प्रयोगात्मक प्रकृतिको विषय भएकाले यसको शिक्षणमा कृषि सामाग्रीको प्रयोग पनि त्यत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यस पक्षलाई दृष्टिगत गर्दै यस विषयको शिक्षण सिकाइका लागि आवश्यक केही शैक्षिक सामग्रीहरूको सूची यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ उल्लिखित सामग्रीलगायत अन्य स्थानीय उपलब्ध सामग्रीहरू पनि आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्नुपर्छ ।

मौरीपालनका लागि

१. काठको घार　　२. फ्लाई पेपर　　३. महदानी
४. घुम्टी　　५. कन्धो　　६. रबरको पन्जा
७. मौरीको किसिम छुट्याइएको चार्ट　　८. रानु पिँजडा　　९. मौरी ब्रुस
१०. धार ज्यावल　　११. चक्कु　　१२. आहारदानी
१३. धुँवादानी　　१४. मौरी निष्कासक

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थीहरूका मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य उनीहरूको सिकाइ उपलब्धिको यथार्थ अवस्था यकिन गर्नु हो । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ । यस विषयका सन्दर्भमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । शिक्षकले मूल्याङ्कन तथा परीक्षाका नतिजाबाट विद्यार्थीका सिकाइ कठिनाइहरू पत्ता लगाई तिनको निराकरणमा सहजीकरण गर्नुपर्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । यसले विद्यार्थीको सिकाइ अवस्था र आवश्यकता निर्धारण गर्दछ र सोका आधारमा आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । मौरी पालन र रेसम खेती शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि निम्नलिखित विधिको प्रयोग गर्नुपर्ने छ :

- व्यवहारमा आएका सुधार तथा परिवर्तनको अवलोकन
- कक्षा कार्य, गृहकार्य, समूह कार्य, परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, सामुदायिक कार्य तथा अन्य अतिरिक्त र सहक्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता
- सिकेका सिपको व्यवहारमा प्रयोग
- लिखित कार्य : आवधिक परीक्षा, एकाइ परिक्षा, मासिक परिक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य
- मौखिक सहचार्य (छलफल, प्रश्नोत्तर, वाद विवाद, संवाद, प्रवचन आदि)

माथि उल्लेखित विधि तथा साधनहरूको प्रयोग गरी विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा उनीहरूको उपलब्धिस्तरलाई विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिकामा व्यवस्थित गरी अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि आन्तरिक र बाह्य सैद्धान्तिक दुवै मूल्याङ्कनका प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.सं	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	प्रयोगात्मक अभ्यास र परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१२	प्रयोगात्मक अभ्यास र परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	४	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसकालागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-०-

७. सङ्गीत शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम

सङ्गीत शिक्षा

कक्षा ९ र १०   विषय कोड: **Muc. 223** (कक्षा ९)

Muc. 224 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४   बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

गायन, वादन र नृत्यको सम्मिश्रण सङ्गीत हो । सङ्गीत एक महत्त्वपूर्ण विधा हो । सङ्गीतलाई मानव जीवनको अभिन्न अङ्ग मानिन्छ । वास्तवमा सङ्गीतबिनाको मानव जीवन कल्पना पनि गर्न सकिँदैन । मानव जीवनमा यति धेरै महत्त्व राख्ने सङ्गीत विषयलाई व्यवस्थित रूपमा अध्ययन अध्यापन गर्नु आजको आवश्यकता हो । बालबालिकाका भित्र लुकेर रहेका असङ्ख्य सम्भावनालाई प्रस्फुटन गर्न सानै उमेरदेखि कला र सङ्गीत शिक्षा पनि प्रदान गर्न आवश्यक हुन्छ । व्यक्तिभित्र अन्तरनिहित क्षमतलाई उजागर गर्ने कार्यमा सङ्गीत शिक्षाले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने भएकाले विद्यालय तहमा यस विषयको पठनपाठन ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहेको हुन्छ । यसका लागि विद्यालय तहका तल्ला कक्षादेखि नै सङ्गीतको ज्ञान, सिप दिन आवश्यक हुन्छ । माध्यमिक तह अध्ययन गर्ने विद्यार्थीले पढाइ सँगसँगै वा पढाइपछि व्यवसायका रूपमा पनि सजिलैसँग स्वरोजगारमुखी भई यसबाट लाभ लिन सकुन र उच्च अध्ययनतर्फ जाँदा पनि सम्बन्धित विषयको आधारभूत ज्ञान र व्यावसायिक सिप पाउन सकुन भन्ने ध्येयका साथ सङ्गीत विषयको यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको हो ।

माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का लागि विकास गरिएको यस पाठ्यक्रममले सङ्गीत सिद्धान्त, गायन, वादन, नृत्य र सङ्गीत गतिविधि जस्ता विषयवस्तुको आधारभूत ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति र मूल्यको विकासमा जोड दिएको छ । सङ्गीत विषय आफैँमा सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिक र प्रयोगात्मक हुने भएकाले यस पाठ्यक्रमको सहजीकरणमा पनि प्रयोगात्मक तथा अभ्यास पक्षमा बढी जोड दिनुपर्ने हुन्छ । यस विषयको लागि ९६ कार्यघण्टाको सैद्धान्तिक तथा ३२ कार्यघण्टाको व्यावहारिक अभ्यास उल्लेख भएतापनि कतिपय सैद्धान्तिक विषयवस्तुको सहजीकरणका लागि समेत शिक्षकले प्रयोग तथा अभ्यास विधिको उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यस पाठ्यक्रममा सङ्गीत विषयको अध्ययन गर्दा प्राप्त हुने अपेक्षित तहगत सक्षमता, कक्षाकगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अगिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यसमा विद्यार्थीको निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. कक्षा ९ र १० को तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० को सङ्गीत विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. सङ्गीतको आधारभूत ज्ञान, सिप र अभिरुचि

२. लय, ताल, स्वर मिलाई एकल, युगल तथा समूहमा गायन

३. विभिन्न प्रचलित (मनपर्ने) बाजासँग परिचित भई सोको वादन

४. गीत र बाजाको तालमा एकल, युगल तथा समूहमा नृत्य प्रस्तुति

५. स्थानीय गीत, लोकनृत्य, र बाजाप्रति परिचित भई गायन, वादन तथा नृत्य प्रदर्शन

६. कक्षागत गीत, राष्ट्रिय गान र स्वदेश गान उचित लय, ताल र स्वरबाट गायन

७. नेपाली शास्त्रीय भजन, लोक तथा आधुनिक गीत र धुनसँग परिचित भई तिनको अभ्यास

८. पाश्चात्य स्वर लिपिमा परिचित भई अभ्यास

९. नेपाली सङ्गीतको संरक्षण र संवर्धन र प्रवर्धनमा सहयोग

१०. भविष्यमा सङ्गीतसम्बन्धी उच्च शिक्षा हासिल गर्न आवश्यक आधारशिला तयारी

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

(क) कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ९ को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

१. सङ्गीत सिद्धान्त

१. सङ्गीतको उपयुक्त परिचय र परिभाषा दिन
२. सङ्गीतको महत्त्व बोध गरी यसको आवश्यकता वर्णन गर्न
३. पूर्वीय शास्त्रीय सङ्गीत तथा पाश्चात्य सङ्गीतका स्वर लिपि, पारिभाषिक शब्दसंग परिचित भई तिनका अभ्यास गर्न
४. नेपाली सङ्गीतको परिचय र परिभाषा उल्लेख गर्न
५. नेपाली सङ्गीत गायन, वादन र नृत्यको विकासक्रमको वर्णन गर्न
६. स्थानीय गायन, वादन र नृत्यहरूको अभ्यास गर्न
७. स्थानीय लोक भजन, ऋतुकालीन चाडपर्व, लोक, शास्त्रीय र आधुनिक गीत तथा नृत्यको परिचय दिन र अभ्यास गर्न ।

२. गायन

१. गायनको परिचय दिन
२. पढे, सुनेका गीतहरू उपयुक्त लय, ताल, स्वर र हाउभाउ मिलाई गाउने अभ्यास गर्न
३. नाद, सप्तक, थाट, अलङ्कार, राग, ताल र लयको परिचय दिन
४. मङ्गलधुन, झ्याउरे, ख्याली, फागु, भैलो र मालश्रीको परिचय दिन
५. कक्षागत गीत, राष्ट्रिय गान र स्वदेश गान उचित लय, ताल र स्वरबाट गाउन
६. नेपाली भजनलगायत लोक, शास्त्रीय र आधुनिक गीत तथा धुनहरूको परिचय दिन र अभ्यास गर्न
७. नेपाली भजनका साथै लोक, शास्त्रीय र आधुनिक गीतको गायन गर्न
८. रागहरूको अभ्यास गर्न

३. वादन

१. विभिन्न प्रकारका वाद्यशैलीहरूको परिचय दिन
२. नेपाली बाजा र वाद्यवादनको परिचय दिन
३. आधुनिक वाद्य सहित अन्य सबै प्रकारको वाद्यको परिचय र विशेषता बताउन
४. आधुनिक वाद्यसहित सबै प्रकारको वाद्यसँग अभ्यास गर्न
५. लोक तथा स्थानीय र पाश्चात्य धुनको परिचय दिन र अभ्यास गर्न
६. नाद, स्वर, सप्तक, ताल र स्वरलिपि अध्ययन गर्न
७. नेपाली वाजा र पाश्चात्य प्रमुख बाजाहरूको अङ्ग वर्णन गर्न

४. नृत्य

१. नृत्यको परिचय दिँदै तिनका प्रकार उल्लेख गर्न
२. अङ्ग प्रत्यङ्ग, मुद्रा र उपाङ्गको प्रयोग गरी विभिन्न नृत्यको सामान्य अभ्यास गर्न
३. निर्दिष्ट कुनै एक स्थानीय र आधुनिक नृत्यको विशेष अभ्यास गर्न
४. बाल गीत, स्थानीय गीत र सङ्गीतको तालमा नृत्य गर्न
५. आधुनिक गीत र पश्चिमा सङ्गीतको तालमा नृत्य अभ्यास गर्न ।

५. साङ्गीतिक गतिविधि

१. विद्यालयमा विभिन्न अवसरमा साङ्गीतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न
२. स्थानीय समुदाय विशेषको सांस्कृतिक प्रतिनिधित्व हुनेगरी साङ्गीतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न
३. विभिन्न प्रकारका साङ्गीतिक कार्यक्रमप्रति रुचि लिई तिनमा सक्रिय रूपमा सहभागी हुन
४. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय साङ्गीतिक समारोहमा सामेल हुन ।

(ख) कक्षा १०का कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा १० को अध्ययन पूरा गरेका विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

१. सङ्गीत सिद्धान्त

१. सङ्गीत शास्त्रमा पूर्वीय र पश्चिमी सङ्गीतको परिचय, परिभाषा र विशेषता उल्लेख गर्न
२. स्थानीय, पूर्वीय र पाश्चात्य सङ्गीतको महत्त्व र आवश्यकता स्पष्ट पार्न
३. स्थानीय, पूर्वीय, पाश्चात्य सङ्गीत तथा नृत्यका पारिभाषिक शब्दहरू ९:गकष्अबर्ा तभचकक० को परिचय दिन
४. नेपाली सङ्गीतका प्रमुख विशेषताहरू उल्लेख गर्न
५. नेपाली सङ्गीत क्षेत्रका अग्रज तथा सुप्रसिद्ध व्यक्तित्वहरूका देनहरूको वर्णन गर्न
६. भातखण्डे र पाश्चात्य स्वरलिपिहरूको परिचयसहित अभ्यास गर्न
७. तालको परिचय दिँदै तिनका प्रकार उल्लेख गर्न
८. लयको परिचय दिँदै लयका प्रकारहरू बताउने
९. स्थानीय गीत तथा लोक नृत्यको परिचय दिने
१०. लोक गीत, लोकनृत्य र तालहरूको अभ्यास गर्ने
११. नेपाली विभिन्न जातजाति तथा क्षेत्रका लोकनृत्यबारे जानकारी तथा अभ्यास गर्ने ।

२. गायन

१. थाट, अलङ्कार र रागहरूको परिचय दिन र अभ्यास गर्न
२. पूर्वीय गायनका शैली (प्रचलित) अभ्यास गर्न
२. पढे, सुनेका गीतहरूको उपयुक्त लय, ताल, स्वर र भावमा गाउने अभ्यास गर्न
३. वादी संवादी विवादी, अनुवादी, स्थायी, अन्तरा, पकड र सप्तकको परिचय र परिभाषा दिन
४. विभिन्न स्थानीय तथा लोक धुनको परिचय दिन
५. विभिन्न रागहरूको परिचय दिन
६. विभिन्न अलङ्कारप्रति परिचित हुँदै तिनको अभ्यास गर्न (५ अलङ्कार)
७. सामान्य लोक गीत, ऋतुकालीन लोक गीत र आधुनिक गीत, शास्त्रीय गीतहरूको अभ्यास गर्न
८. पाश्चात्य गायन शैलीको परिचय दिन ।

३. वादन

१. प्रचलित विभिन्न प्रकारका वादनशैलीको अभ्यास गर्न
२. स्थानीय तथा नेपाली बाजाहरू बजाउने अभ्यास गर्न
३. लोक/शास्त्रीय धुनहरूलाई र विभिन्न बाजा र तालहरूमा अभ्यास गर्न
४. चार विविध प्रकारका वाद्य र प्रचलित वाद्यसँग अभ्यास गर्न
५. पश्चिमी बाजाहरूमा मेजर र माइन स्केलको अभ्यास गर्ने ।

४. नृत्य

१. परम्परागत र आधुनिक नृत्यको परिचय दिई तिनका विशेषता बताउन
२. अङ्ग, प्रत्यङ्ग र उपाङ्ग मुद्राहरूको प्रयोग गरी विभिन्न प्रकारको नृत्यको अभ्यास गर्न
३. तोकिएको कुनै एक स्थानीय र एक आधुनिक नृत्यको विशेष अभ्यास गर्न
४. कुनै एक विशेष लोक नृत्यमा अभ्यास गर्न
५. आधुनिक तथा पाश्चात्य सङ्गीतको तालमा नृत्य अभ्यास गर्न
६. नेपाली समाजमा अवस्थित विभिन्न जातजातिहरूको प्रचलित नृत्यलाई अभ्यास गर्न
७. शास्त्रीय/लोक र आधुनिक नृत्यको थप अभ्यास गर्न ।

५. साङ्गीतिक गतिविधि

१. विद्यालयमा विभिन्न पर्व, उत्सव, महोत्सव आदि कार्यक्रममा उपयुक्त साङ्गीतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न
२. स्थानीय समुदाय विशेषका मौलिक सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्न
३. कुनै निश्चित बाजामा धुन वा ताल बजाई अभ्यास प्रदर्शन गर्न
४. कुनै रङ्गमञ्चमा कुनै गायन र नृत्य विशेष प्रदर्शन गर्ने अभ्यास गर्न
५. विभिन्न प्रकारका साङ्गीतिक कार्यक्रममा रुचिपूर्वक सहभागी हुन र आवश्यक सहयोग पुऱ्याउन
६. राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय साङ्गीतिक समारोह तथा प्रतियोगितामा भाग लिन ।

३. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

		कक्षा ९	कार्य घण्टा	
क्र.स.	क्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
१.	सङ्गीत सिद्धान्त	१.१ सङ्गीतको परिचय र परिभाषा १.२ सङ्गीतको महत्त्व र आवश्यकता १.३ पूर्वीय र पाश्चात्य सङ्गीतका प्रचलित केही पारिभाषिक शब्दहरूको अध्ययन (Musical terms) स्वर, सप्तक, वर्ण र अलङ्कार लय, ताल (Major, scale, note, time & minor scale) १.४स्थानीय गीत/सङ्गीतको परिचय १.५ भजन, ऋतुकालीन, लोक शास्त्रीय र आधुनिक गीतको परिचय	२३	७
२.	गायन	२.१ गायन शैलीको परिचय २.२ लोकगीत अन्तर्गतका लय, ताल, स्वर २.३ शास्त्रीय गीतको राग भुपाली, विलावल, र यमन रागको परिचय, लय, ताल, स्वर र अलङ्कार २.४ झ्याउरे, ख्याली, फागु, भैलो गीतको परिचय र अभ्यास २.५ आधुनिक गीत अन्तर्गत प्रचलित नेपाली भजन धुनको परिचय २.६ पश्चिमी गीत र धुनको परिचय २.७ कक्षागत गीत, राष्ट्रिय गान, स्वदेश गानको परिचय , लय, ताल र स्वर	२३	७
३.	वादन	३.१ गीत, सङ्गीत र नृत्यमा लय, तालको परिचय ३.२ वाद्यसँग सम्बन्धित केही पारिभाषिक शब्द: लय, ताल, मात्रा, बोल, ताली, खाली, विभाग, सम, ठेका, आवर्तन, :बवयच क्अबभि ७ञ्ल्यच कअबभि ३.३ नेपाली स्थानीय बाजाहरू (मादल, ढोलक, खैंजडी, खिँ) को परिचय, विशेषता ३.४ स्थानीय प्रचलित धुन (व्याचुली, झ्याउरे, ख्याली र मैथिली) को परिचय ३.५ निम्न तालको परिचय: शास्त्रीय तालमा कहखा र दादरा तथा लोक तालमा झ्याउरे र चुड्का	२०	७
४.	नृत्य	४.१ नृत्यको परिचय र प्रकार ४.२ नृत्यमा रस, भाव र मुद्राको परिचय ४.३ नृत्यकलामा अङ्ग, प्रत्यङ्ग, उपाङ्ग र मुद्राको परिचय ४.४ बाल गीत/स्थानीय र आधुनिक गीत मध्य कुनै एकमा विशेष नृत्य ४.५ बालगीत/स्थानीय गीतलाई र तालमा नृत्य ४.६ झ्याउरे, मारुनी, घिन्तामैं, र तामाङसेलो नृत्यको परिचय ४.७ आधुनिक गीत र लोक सङ्गीतको नृत्यमा भिन्नता	२०	७
५.	साङ्गीतिक गतिविधि	५.१ स्थानीय लोकगीत/लोकनृत्यहरू परिचय ५.२ स्थानीय समुदाय विशेषको सांस्कृतिक प्रतिनिधित्व हुने गरी साङ्गीतिक कार्यक्रम आयोजनाको परिचय ५.३ साङ्गीतिक कार्यक्रम आयोजना ५.५सङ्गीतमा सिर्जनात्मक प्रतिभाको उत्पादन ५.६ कला, सङ्गीतसँग सम्बन्धित विषयहरू	१०	४
		जम्मा कार्यघण्टा (कक्षा ९)	९६	३२

		कक्षा १०	कार्य घण्टा	
क्र.स.	क्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
१.	सङ्गीत सिद्धान्त	१.१ पूर्वीय, पाश्चात्य र स्थानीय सङ्गीतको परिचय र परिभाषा १.३, पूर्वीय पाश्चात्य र स्थानीय सङ्गीतमा प्रचलित पारिभाषिक शब्द (Musical term) १.४ नेपाली गीत/सङ्गीतको परिचय, परिभाषा र विशेषता १.५ नेपाली (लोकगीत तथा शास्त्रीय) साङ्गीतिक व्यक्तिहरूको परिचय र योगदान (क) पं. यज्ञराज शर्मा (ख) उ. रामनाथ तण्डुकार (ग) उ. शम्भुप्रसाद मिश्र (घ) प्रा. मृगेन्द्रमान प्रधान (ङ) जनकवि धर्मराज थापा १.६ स्थानीय गीत/सङ्गीतका विशेषता १.७ पाश्चात्य सङ्गीतका विशेषता १.८ भातखण्डे स्वरलिपिको परिचय १.९ पाश्चात्य स्वरलिपिको परिचय	२३	७
२.	गायन	२.१ थाटको परिचय २.२ रागहरूको परिचय (क) काफी (ख) खमाज (ग) वृन्दावनी सारङ्ग (घ) विहाग राग र तिनमा समान, दुगुन लयका अलङ्कार २.३ उल्लिखित फरक फरक रागहरूमध्ये तिनमा सरगम गीत, लक्षण गीत, तरानामा आवश्यक अंग २.७ लोक गीत (झ्याउरे ख्याली, मङ्गल गीत, र मालश्री, बाह्रमासे), पर्व गीत, ऋतुकालीन लोक गीत, आधुनिक गीत र शास्त्रीय गीतको परिचय र अभ्यास २.८ पाश्चात्य गीतमा धुन	२३	७
३.	वादन	३.१ नेपाली वाद्यको वर्गीकरण ३.२ वाद्यको परिचय र प्रकार : तवला, हार्मोनियम, साङ्गी र गितार ३.३ मादलको ताल र बोलको परिचय : (क) ख्याली (ख) चो ताल (ग) टप्पा ३.४ निम्नलिखित तालहरूलाई माललिपिमा लेख्न र बजाउन (क) त्रिताल (ख) कहरवा (ग) दादरा (घ) झपताल ३.५ स्थानीय (धिन्तामैं, झ्याँगड, सेब्रु) को परिचय :	२०	७
४.	नृत्य	४.१ शास्त्रीय, परम्परागत र आधुनिक नृत्यको परिचय ४.२ नवरसको सामान्य परिचय र मुद्राको प्रयोग ४.३ विभिन्न जातजातिका प्रचलित नृत्यको परिचय ४.४ प्रचलित कुनै एक स्थानीय/आधुनिक/शास्त्रीय तथा परम्परागत नृत्य तथा वेषभुषाको परिचय ४.५ नृत्यकलामा श्रृङ्गार/वेशभूषा र अभिनयको महत्त्व ४.६ जातजातिका प्रचलित एकल, युगल र समूह नृत्यको परिचय ४.७ नेपालमा प्रचलित विभिन्न चाडपर्वकालीन नृत्यको परिचय : लाखे नृत्य, होली नृत्य, रोपाइँ नृत्य, लट्ठी नृत्य, शास्त्रीय नृत्य र आधुनिक नृत्य	२०	७
५.	साङ्गीतिक गतिविधि	५.१ स्थानीयस्तरमा नियमित तथा मौलिक सांस्कृतिक कार्यक्रम गाना, बाद्ययन्त्र वा नृत्य ५.२ विद्यालयमा विभिन्न पर्व, उत्सव, महोत्सव कार्यक्रममा साङ्गीतिक	१०	४

		कार्यक्रम आयोजना ५.४ निश्चित बाजामा धुन र ताल बजाई मञ्चमा प्रदर्शन ५.५ रङ्गमञ्चमा सङ्गीतसँग सम्बन्धित सामग्री ५.६ रङ्गमञ्चमा नृत्य प्रदर्शन र अभ्याससम्बन्धी जानकारी ५.७ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा सहभागितासम्बन्धी जानकारी		
		जम्मा कार्यघण्टा (कक्षा १०)	९६	३२

५. सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

सङ्गीत विषय प्रयोगात्मक विषय भएकाले यसको सहजीकरणमा समेत बढीभन्दा बढी प्रयोगात्मक अभ्यासहरू गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका सैद्धान्तिक विषयबस्तुहरूको सहजीकरणमा समेत प्रयोगात्मक तथा परियोजनात्मक विधिहरू उपयोग गर्नुपर्ने हुँदा यसको प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलापहरूको कार्यघण्टासमेत विषयबस्तुको क्षेत्र र क्रम खण्डमै उल्लेख गरिएका छन । ती विषयवस्तुमा आधारित अभ्यासहरूका अलावा थप परियोजना कार्य र स्थानीय परिवेशअनुरूपका स्थानीय कार्यकलापहरू समेत शिक्षकले आवश्यकता अनुसार गराउन सक्ने छन् ।

६.सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

सङ्गीत मूलत: प्रयोगात्मक प्रकृतिको विषय हो । गायन, वादन र नृत्य तीनैओटा कार्यहरू व्यवहारमा उतार्नका लागि यस विषयको शिक्षण गर्दा प्रयोगात्मक शिक्षण प्रक्रियालाई जोड दिन आवश्यक हुन्छ । प्रयोगात्मक रूपमा कार्य गर्नका लागि सैद्धान्तिक ज्ञानको समेत आवश्यकता पर्नुका साथै सङ्गीतको परिचय, महत्त्व, विकास क्रमका साथै विभिन्न प्रकारका बाजाहरू एवम् तिनको आवश्यक पर्दछ ।

यस विषयलाई व्यावहारिक र प्रयोगात्मक बनाउन शिक्षक, विद्यार्थी र विद्यार्थी विद्यार्थीबिच सामूहिक छलफल र प्रयोगात्मक कार्य निरन्तर रूपमा गर्नुपर्दछ । सिकेका ज्ञान र सिपलाई कक्षाकोठामा, विद्यालयमा, घरमा, रङ्गमञ्चमा तथा विभिन्न साङ्गीतिक कार्यक्रममा प्रयोग र प्रदर्शन गर्ने कार्यमा जोड दिनुपर्दछ । यस विषयको शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा विद्यार्थीले अगिल्लो कक्षामा अध्ययन गर्न पहिले नै सिकिसकेका ज्ञान तथा सिपलाई पुनरवलोकन गर्दै थप नयाँ क्रियाकलाप गराउन आवश्यक हुन्छ । यस विषयको शिक्षण गर्दा निम्नलिखित विधि तथा प्रक्रियाहरू प्रयोग गरी शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ :

१. छलफल तथा प्रश्नोत्तर विधि
२. प्रयोगात्मक विधि
३. प्रर्दशन विधि
४. समस्या समाधान विधि
५. खोज विधि
६. अध्ययन प्रमुख विधि
७. मञ्च प्रदर्शन विधि
८. श्रव्य दृश्य विधि आदि ।

यस विषयको शिक्षण गर्दा मूलत: बाजाहरू अनिवार्य रूपमा आवश्यक हुन्छन् । बाजाहरू नभएमा शिक्षण प्रक्रिया सैद्धान्तिक मात्र हुन जाने भएकाले बाजा विनाको शिक्षण सङ्गीत विषयमा असम्भव प्राय: हुन्छ । तसर्थ शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपूर्व आवश्यक सबै खाले बाजाहरूको व्यवस्था अनिवार्य हुन्छ । पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित सबै प्रकारका बाजाहरू तथा उपकरणहरू राख्नका लागि छुट्टै कोठाको व्यवस्था गरिनुपर्दछ । बाजाको प्रयोग गर्दा टुट्ने, फुट्ने गरी जथाभावी प्रयोग गर्नुहुँदैन । तसर्थ प्रत्येक बाजा चलाउनु अघि त्यसको प्रयोगका बारेमा बताउन जरुरी हुन्छ । त्यस्ता बाजा बजाउँदा अपनाउनुपर्ने सावधानीका बारेमा विद्यार्थीहरूलाई प्रयोग गर्नुपूर्व नै शिक्षकद्वारा सचेत गराउनुपर्दछ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थीहरूका मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य उनीहरूको सिकाइ उपलब्धिको यथार्थ अवस्था यकिन गर्नु हो । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ । यस विषयका सन्दर्भमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । शिक्षकले मूल्याङ्कन तथा परीक्षाका नतिजाबाट विद्यार्थीहरूका सिकाइ कठिनाइहरू पत्ता लगाई तिनको निराकरणमा सहजीकरण गर्नुपर्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । यसले विद्यार्थीको सिकाइ अवस्था र आवश्यकता निर्धारण गर्दछ र सोका आधारमा आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । सङ्गीत विषयको शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीहरूको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि निम्न लिखित विधिहरूको प्रयोग गर्नुपर्ने छ :

- सिकाइ र अभ्यासको अवलोकन
- कक्षा कार्य, गृहकार्य, समूह कार्य, परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, सामूदायिक कार्य तथा अन्य अतिरिक्त र सह क्रियाकलापमा विद्यार्थीको सहभागिता
- गान, वादन, नृत्यमा सिकेका ज्ञान र सिपको व्यवहारमा प्रयोग
- लिखित कार्य : आवधिक परीक्षा, एकाइ परीक्षा, मासिक परिक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य
- मौखिक सहचार्य (छलफल, प्रस्नोत्तर, वाद विवाद, संवाद, प्रवचन आदि)

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन
विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि आन्तरिक र बाहय सैद्धान्तिक दुवै मूल्याङ्कनका प्रक्रियाको अवलम्बन गरिने छ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन
आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.स.	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	अभ्यास कार्य, परियोजना कार्य, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१०	अभ्यास, परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	साङ्गीतिक कार्यक्रम आयोजना	साङ्गीतिक कार्य प्रस्तुति,	६	प्रस्तुति, अवलोकन र सिकाइ प्रतिवेदन
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाहय मूल्याङ्कन
सङ्गीत विषयको लागि कक्षा १० मा ७५% भारको बाहय मूल्याङ्कन हुने छ जसका लागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । यसको सञ्चालन पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विकास गरेको विशिष्टीकरण तालिका बमोजिम हुनेछ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-०-

८. होटल व्यवस्थापन

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम

होटल व्यवस्थापन

कक्षा ९ र १० — विषय कोड: **Hom. 265** (कक्षा ९)
Hom. 266 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ — बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

व्यावसायिक शिक्षालाई जीवनपयोगीबनाउन र श्रमप्रति बढी जागरुक गराउने विषयका रूपमा होटल व्यवस्थापनलाई लिइन्छ । नेपाल जस्तो विविधतायुक्त र प्राकृतिक सम्पदाले भरिपुर्ण मुलुकमा विश्वभरीबाट आएका पाहुनालाई सत्कार गरी होटल व्यवस्थापनमार्फत रोजगार प्रवर्धन र आयआर्जन गर्ने प्रचुर संभावना रहेकोछ ।ससाना पसलदेखि पाँचतारे होटलसम्मको आवश्यकता र लोकप्रियतालाई हेरेर मानिसको जीवनसँग प्रत्यक्ष रुपमा जोडिएर आउने गरेको भएको हुँदा यसको महत्त्व दिनानुदिन बढदै गएको छ । तसर्थ माध्यमिक तह देखि नै होटल व्यवस्थापन विषयको शिक्षा प्रदान गर्नु आजको टड्कारो आवश्यकता हो । देशको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन उद्यमशील, स्वावलम्बी र सिर्जनशील जनशक्ति तयार गर्न होटल उद्योग, पर्यटन क्षेत्रमा आधारभूत ज्ञान, र सिप दिने उद्देश्यले यस पाठ्यक्रमको तर्जुमा गरिएको हो ।

कक्षा ९ र १० का का लागि विकास गरिएको यस होटल व्यवस्थापन विषयको पाठ्यक्रममा होटल तथा पर्यटन विषयका आधारभूत विषयवस्तुका अतिरिक्त आतिथ्य अभिमुखीकरण, क्याटरिङ र एकोमोडेसन, फ्रन्ट अफिस विभाग, हाउस किपिङ विभाग, खाद्य तथा पेय पदार्थ सेवा विभाग, खाना उत्पादन विभाग, आतिथ्य र पर्यटन, होटल उद्योग, रेस्टुरेन्ट, खाना जस्ता विषयहरू समेटिएको छ । यस पाठ्यक्रमले समाविष्ट विषयवस्तुहरूको ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति र मूल्यको विकासमा जोड दिएकाले अध्ययन अध्यापनमा सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिक र प्रयोगात्मकपक्षमा बढी जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

यस विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलन कायम गरिएको छ । सिकाइ सुनिश्चितताका लागि यस पाठ्यक्रममा वार्षिक १२८ कार्यघण्टाका विषयवस्तुहरू मार्फत प्राप्त हुने तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेत स्पष्ट रुपमा समेटिएको छ ।

२. तहगत सक्षमताहरू:

माध्यमिक तहको होटल व्यवस्थापन विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. आतिथ्य र पर्यटन, होटल व्यवसाय र क्याटरिङका अवधारणा र प्रकारहरूको वर्णन
२. होटल, पर्यटन र आतिथ्यको ज्ञान र सिपको अनुसरण र व्यवहारिक उपयोग
३. होटल तथा यसका विभागहरूका बारेमा आधारभूत ज्ञान हासिल र प्रयोग
४. होटलमा सरसफाइ र प्राथमिक उपचारको सिपको विकास
५. होटल तथा आतिथ्य व्यवसायको संभावना आकलन

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धीहरू

कक्षा ९ र १० को अन्त्यमा विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन :

कक्षा ९		कक्षा १०	
विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.आतिथ्य सत्कारको परिचय	१.१ आतिथ्यको परिभाषा र विशेषताहरू उल्लेख गर्न १.२ आचिथ्यताको महत्त्व वर्णन गर्न १.३ अतिथिको प्रकार, सेवाको बर्णन गर्न	१. आतिथ्य र पर्यटन	१.१ आतिथ्य र पर्यटनको सम्बन्ध व्याख्या गर्न १.२ आतिथ्य कौशल सिपको प्रयोग गर्न १.३ आतिथ्य परिचालनका क्षेत्रहरू पहिचान गर्न १.४ अतिथि सतर्कता र सुरक्षाका विधिहरू अपनाउन १.३ पर्यटनको अवधारणा व्याख्या गर्न १.४ नेपालमा पर्यटनको विकास वर्णन गर्न
२. क्याटरिङ र एकोमोडेसन	२.१ क्याटरिङको परिचयर प्रकार वर्णन गर्न २.२ एकोमोडेसनको परिचय दिन र प्रकार उल्लेख गर्न २.३ होटलको परिभाषा र महत्त्व उल्लेख गर्न २.४होटलको वर्गीकरण र विविध विभागहरू उल्लेख गर्न	२. होटल उद्योग	२.१ नेपालमा होटलको ऐतिहासिक विकासक्रमको व्याख्या गर्न २.२ नेपालका प्रसिद्ध तारे होटल तथा रिसोर्टहरू उल्लेख गर्न र तारे होटलका विभाजनका आधारहरू २.३ विश्व प्रसिद्ध होटल तथा उद्योगीहरूको बारेमा सङ्क्षिप्त जानकारी दिन ।
३. फ्रन्ट	३.१ फ्रन्ट अफिसको परिचय दिन	३. फ्रन्ट	३.१ फ्रन्ट अफिसको महत्त्व उल्लेख गर्न

अफिस विभाग	३.१फ्रन्ट अफिसमा हुने जनशक्ति र तिनीहरूमा हुनुपर्ने वैयक्तिक गुणहरूको वर्णन गर्न ३.२ फ्रन्ट अफिसका विभागहरूको सूची बनाउन ।	अफिस	३.२ फ्रन्ट अफिसमा हुने जनशक्तिका कार्यहरूको सूची बनाउन ३.३ विभागीय कार्यहरूको अभ्यास गर्न ३.४ फ्रन्ट अफिसमा पर्न सक्ने आपतकालीन अवस्थाको उल्लेख गर्न
४. हाउस किपिङ विभाग	४.१ हाउस किपिङको परिचय दिन ४.२ होटलका कोठा र प्रकारको वर्णन गर्न ४.३ बेड र बेडका प्रकारको वर्णन गर्न ४.४ होटलमा प्रयोग हुने कपडाको परिचय र प्रकार उल्लेख गर्न	४. हाउसकिपिङ	४.१ हाउस किपिङ र त्यसका विभागहरूको वर्णन गर्न ४.२ सरसफाइको महत्त्व, सामग्री र तरिकाहरूको वर्णन गर्न ४.३ सरसफाइका तरिकाहरूको अनुसरण गर्न ४.४ पुष्प सजावटको महत्त्व र सजावटका सामग्रीहरू उल्लेख गर्न ४.५ पुष्प सजावटका तरिकाहरूको अभ्यास गर्न
५. खाद्यतथा पेय पदार्थ सेवा विभाग	५.१ खाद्य तथा पेय पदार्थ विभागका मुख्य कार्य क्षेत्रहरूको वर्णन गर्न ५.२ मूख्य कार्यक्षेत्रहरूको आधारभूत सिपहरूको अभ्यास गर्न	५. रेस्टुरेन्टको परिचय	५.१ रेस्टुरेन्टका परिचय दिन र प्रकार उल्लेख गर्न ५.२ रेस्टुरेन्टका सामग्री विभाजन गर्न ५.३. रेस्टुरेन्टमा हुने सेवाका प्रकारहरूको वर्णन गर्न ५.४ वेभरेजको परिभाषा र प्रकारहरूको वर्णन गर्न ५.५ रेष्टुरेन्ट तथा वेभरेजसम्बन्धी आधारभूत सिपहरूको अभ्यास गर्न
६. खाना उत्पादन् विभाग	६.१ भान्साको परिचय र प्रकार उल्लेख गर्न ६.२ भान्साको सरसफाइका सिपहरूको अभ्यास गर्न ६.३ खानाका आधारभूत तत्त्वहरूको सूची बनाउन र वर्णन गर्न ६.४ खानाका स्रोतहरूको सूची बनाउन ६.५ फुड पोइजन र रोकथामका उपायहरू उल्लेख गर्न	६. खाना र सामग्रीहरू	६.१ भान्साको अवधारणा र महत्त्व वर्णन गर्न ६.२ भान्सामा प्रयोग हुने सामग्रीहरूको सूची बनाउन र प्रयोगको अभ्यास गर्न ६.३. खानाको विभाजन गर्न ६.४ खाना बनाउने तरिकाहरू (स्टिमिङ, स्टिविङ, फ्राइङ, ग्रिलिङ, वेकिङ) उल्लेख गर्न र सोसम्बन्धी आधारभूत सिपहरूको अभ्यास गर्न

४. विषय वस्तुको क्षेत्र र क्रमः

कक्षा ९				कक्षा १०			
क्र.सं.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	क्र.सं.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	आतिथ्य सत्कारको परिचय	१.१. आतिथ्यको परिचय - परिभाषा - विशेषताहरू - महत्त्व - आतिथ्य कौशलतथा गुणहरू १.२. आतिथ्य र पेसा - अतिथिको परिभाषा - अतिथिका प्रकार - अतिथिको सेवा	१२	१.	आतिथ्य र पर्यटन	१.१. आतिथ्य र पर्यटनको सम्बन्ध - आतिथ्य परिचालनका क्षेत्रहरू - अतिथि सतर्कता र सुरक्षा १.२. पर्यटनको अवधारणा - पर्यटकको परिभाषा - पर्यटनको परिभाषा - पर्यटनको प्रकार ○ आन्तरिक पर्यटन ○ अन्तराष्ट्रिय पर्यटन - नेपालमा पर्यटनको विकास	१४
२.	क्याटरिङ र एकोमोडेसन	२.१ क्याटरिङको परिचय र प्रकार २.२ एकोमोडेसनको परिचय र प्रकार २.३ होटलको परिचय - होटलको परिभाषा	१५	२.	नेपालमा होटल उद्योग	२.१ होटल उद्योगको परिचय २.२ नेपालमा होटलको ऐतिहासिक विकास २.३ नेपालका प्रसिद्ध तारे होटल तथा रिसोर्टहरू २.४ तारे होटलका विभाजनका आधारहरू २.५ विश्व प्रसिद्ध होटल तथा उद्योगीहरू	१५

		- होटलको वर्गीकरण - होटलका विविध विभागहरू					
३.	फ्रन्ट अफिस विभाग	३.१ फ्रन्ट अफिसको परिचय ३.२ फ्रन्ट अफिसमा जनशक्ति ३.३ वैयक्तिक गुणहरू ३.४ फ्रन्ट अफिसका इकाइहरू ३.४.१ लवी - रिजर्भेसन ○ रिसेप्सन ○ इन्फर्मेसनडेस्क ○ फ्रन्टअफिस क्यासियर - वेल डेस्क - टेलिफोन अपरेटर	१७	३.	फ्रन्ट अफिस	३.१ फ्रन्ट अफिसको महत्त्व ३.२ फ्रन्ट अफिसमा जनशक्तिका कार्यहरू ३.३ विभागीय कार्यहरू - रजिस्ट्रेसन - चेक इन - चेक आउट ३.४ टेलिफोन सञ्चालनका सिप र कौशलता ३.५ फ्रन्ट अफिसमा पर्न सक्ने आपतकालीन अवस्थाहरू - चोरी - आगलागी - आतङ्कवाद	१७
४.	हाउसकिपिङ विभाग	४.१ हाउसकिपिङको परिचय ४.२ हाउसकिपिङका जनशक्ति ४.३ होटलका कोठा र प्रकार - होटलका कोठाका वस्तु तथा सामग्रीहरू (Content and Supplies) ४.४ होटलका कोठामा प्रयोग हुने लिनेनको परिचय र प्रकार - बेडरुमका लिनेन - बाथरुमका लिनेन	१४	४.	हाउसकिपिङ	४.१ विभागीय कार्यहरू ४.२ सरसफाइ - सरसफाइका महत्त्व - सरसफाइका सामग्रीहरू - सरसफाइका तरिकाहरू - पाहुनाकोठाको सरसफाइका प्रक्रिया ४.३ पुष्प सजावट - परिचय र महत्त्व - पुष्प सजावटका सामग्रीहरू - पुष्प सजावटका आधारभूत तरिकाहरू	१४
५.	खाद्यतथापेय पदार्थ सेवाविभाग	५.१ खाद्य तथा पेय पदार्थ सेवाको परिचय ५.२ खाद्य तथा पेय पदार्थ इकाईहरू - रेस्टुरेन्ट - वार - ब्याङ्केट - रुम सर्भिस - कफी सप ५.२ खाद्य तथा पेय सेवा विभागको जनशक्ति र कार्य - म्यानेजर	१८	५.	रेस्टुरेन्टको परिचय	५.१ रेस्टुरेन्टका परिचय ५.२ रेस्टुरेन्टका प्रकार - फाइन डाइनिङ - :गतिष ऋगष्कष्लभ ५.३ रेस्टुरेन्ट सेवाका उपकरण - टेवलवेयर - फर्निचर - रेस्टुरेन्टका लिनेन ५.४ रेस्टुरेन्टमा हुने सेवाका प्रकार - अमेरिकन सर्भिस - सिल्भर सर्भिस - रुम सर्भिस	१८

		- क्याप्टेन - वेटर ५.३ मेनुको परिचय, महत्त्व र प्रकार ५.४ व्यक्तिगत सरसफाइ र महत्व				- बुफे सर्भिस - काउन्टर सर्भिस ५.५ वेभरेजको परिभाषा ५.६ वेभरेजका प्रकार - Non-Alcoholic पेयको परिचय - Alcoholic पेयको परिचय	
६.	खाना उत्पादन विभाग	६.१ भान्साको परिचय र प्रकार ६.२ होटल भान्साको जनशक्ति ६.३ भान्साको सरसफाइ ६.४ खानाका आधारभूत तत्त्वहरू - प्रोटिन - कार्बोहाइड्रेड - भिटामिन - मिनरल ६.५ खानाका स्रोतहरू - मासु - माछा - सागसब्जी - फलफूल - दुध ६.६फुड पोइजन र रोकथामका उपायहरू	२०	६.	खानार सामग्रीहरू	६.१ भान्साको अवधारणा र महत्त्व ६.२ भान्सामा प्रयोग हुने औजार तथा उपकरणहरू - ठुला औजार तथा उपकरणहरू - साना औजार तथा उपकरणहरू - काट्न प्रयोग हुने औजार तथा उपकरणहरू ६.३ भोजनको विभाजन - ब्रेकफास्ट - ब्रन्च - लन्च - डिनर - चार कोर्स मेनु ○ ऐपिटाइजर रसलाद ○ सुप ○ मेनकोर्स ○ डिजर्ट ६.४ खाना बनाउने तरिकाहरू - बोइलिङ - पोचिङ - स्टिमिङ - स्टिविङ - फ्राइङ - ग्रिलिङ - रोस्टिङ - बेकिङ	१८
		जम्मा सैद्धान्तिक कार्यघण्टा	९६			जम्मा सैद्धान्तिक कार्यघण्टा	९६

५.सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेशअनुरूपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्यघण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
१. आतिथ्य अभिमुखीकरण	१.१ विद्यार्थीको आफ्ना घरमा आएका पाहुनाहरूलाई आतिथ्यका के कस्ता सेवाहरू अपनाइरहेका हुन्छौ ? अनुभवजन्य लेखन गरी कक्षामा	३	१. आतिथ्य र पर्यटन	१.१ अतिथि सतर्कता र सुरक्षाको सन्दर्भमा भूमिका अभिनय ९क्ष्गबितष्यल ब्अतष्खष्तथ० गर्नुहोस् ।	४

	प्रस्तुत गर्नुहोस् ।				
२. क्याटरिङ र एकोमोडेसन	२.१ आफ्नो समुदायमा भएको क्याटरिङ वा गेस्टहाउसको भ्रमण गरी त्यहाँ भएको सेवाको आधारमा सो कस्तो प्रकारमा पर्दछ भन्ने छुट्याउँदै प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	३	२. होटल उद्योग	२.१ नेपाल र विश्वका प्रतिष्ठित होटलहरूको फोटो र विवरणहरू खोज गरी सो सम्बन्धमा एउटा सिर्जनात्मक प्रस्तुति गर्नुहोस् ।	३
३. फ्रन्ट अफिस विभाग	३.१ फ्रन्ट अफिस विभागका कार्यहरूको अभ्यास गर्नुहोस् ।	५	३. फ्रन्ट अफिस	३.१ नजिकको कुनै एक होटलमा गई त्यहाको फ्रन्ट अफिसका विभागीय कार्यहरू १ दिन भरि अवलोकन गर्ने र त्यसको प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।	४
४. हाउस किपिङ विभाग	४.१ आफ्नो नजिकको होटलको हाउसकिपिङ विभागका कार्य अवलोकन गर्ने र अवलोकन प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् । ४.२ हाउस किपिङको व्यावहारिक अभ्यास गर्नुहोस् ।	७	४. हाउसकिपिङ	४.१ हाउस किपिङका विभागहरूको चार्ट प्रस्तुती तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । ४.२ आफ्नो विद्यालयको सरसफाइ र पुष्प सजावटका कार्यहरूको अभ्यास गर्नुहोस् ।	७
५. खाद्य तथा पेय पदार्थ सेवा विभाग	५.१ खाद्य तथा पेय पदार्थ सेवा विभागको मुख्य मुख्य कार्यक्षेत्रहरूको सूची बनाउने र कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । ५.२ खाद्य तथा पेय पदार्थ सेवा विभागको मूख्य मूख्य कार्यक्षेत्रहरूको व्यबहारिक अभ्यास गर्नुहोस् ।	७	५. रेस्टुरेन्टको परिचय	५.१ रेस्टुरेन्टका सामग्रीहरूको विभाजनको अभ्यास गर्नुहोस् । ५.२ नजिकको कुनै रेस्टुरेन्टको अवलोकन भ्रमण गरी त्यहाँ भएका सेवाको प्रकारहरूको सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।	७
६. खाना उत्पादन विभाग	६.१ समूहमा विविध खाना उत्पादन गर्ने अभ्यास गर्नुहोस् र सोसँग सम्बन्धित रेसिपी र तरिकाको सूची बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	७	६. खानार सामग्रीहरू	६.१ समूहमा विविध खाना उत्पादन गर्ने अभ्यास गरी सोसँग सम्बन्धित रेसिपी र तरिकाको सूची बनाउनुहोस ।	७
जम्मा		३२	जम्मा		३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रकिया

यस विषयको (कक्षा ९-१०) का लागि निर्धारित सक्षमता र कक्षागत सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नका लागि शिक्षक र विद्यार्थीले विषयवस्तुमा आधारित भई गर्ने क्रियाकलाप सिकाइ सहजीकरण हो । विषयवस्तुमा आधारित सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक ज्ञान र सिपको विकासका सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया विद्यार्थी केन्द्रित, व्यक्तिगत र सामूहिक अभ्यासमा आधारित तथा सान्दर्भिक र सिकाइका निम्ति सहयोगी हुनुपर्छ । शिक्षकले विद्यार्थीलाई प्रर्याप्त सिकाइ अवसर उपलब्ध गराई आवश्यकताअनुसार पृष्ठपोषण प्रदान गरी सिकाइमा सहजीकरण गर्नुपर्छ ।

होटल व्यस्थापन विषयको शिक्षण सहजीकरण प्रक्रियामा सैद्धान्तिक साथ साथै प्रयोगात्मक पक्षलाई उत्तिकै जोड दिनुपर्छ । यसका लागि शिक्षकले विभिन्न सामग्रीको प्रयाग गरी विद्यार्थी माफ प्रस्तुत गर्नुपर्छ अनि मात्र विद्यार्थीहरू सक्रिय सिकारुको रुपमा विभिन्न क्रियाकलाप गर्दै सिकाइमा क्रियाशील बन्दछन् । शिक्षकले विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षणलाई प्राथमिकता दिई विद्यार्थीमा गरेर सिक्ने (Learning by doing) पद्धतिको विकास गराउनुपर्छ । शिक्षण कार्यमा प्रयोगात्मक पक्षले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोच तथा विभिन्न कलाकौशल, सिप र अभिवृत्तिको विकाससमेत हुन्छ । त्यसैले होटल व्यस्थापन सिकाइ सहजीकरणका लागि निम्न विधि तथा तरिकाहरूलाई अनुशरण गर्न सकिने छ :

- क्षेत्र भ्रमण विधि
- परियोजना विधि
- प्रतिवेदन विधि
- घटना अध्ययन विधि
- प्रयोगात्मक विधि
- प्रदर्शन विधि
- समस्या समाधान विधि
- छलफल विधि
- समूहगत कार्य विधि
- अवलोकन विधि

- प्रश्नोत्तर विधि
- खोज विधि

कक्षालाई सिकाइमुखी बनाउन र विद्यार्थीलाई सैद्धान्तिक तथा व्याहारिक ज्ञान र सिप दिलाउन शिक्षकले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ । सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया छनोट गर्दा सक्षमता तथा सिकाइ उपलब्धिहरू, विषयवस्तुको स्वरूप, मनोविज्ञान, स्रोत साधनको उपलब्धता, विद्यालय वातावरण र सिकाइ सहजीकरण परिस्थिति, समय र विद्यार्थी सङ्ख्या, क्षमता र रुचि जस्ता पक्षमा ध्यान दिनुपर्छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

सिकाइका क्रममा प्राप्त गरेका ज्ञान, सिप र अभिवृद्धिको लेखाजोखा गर्ने नियमित र निरन्तर प्रक्रिया नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थी मूल्याङ्कन निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै उद्देश्यले गरिन्छ । होटल व्यवस्थापन विषयमा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै मूल्याङ्कन पद्धतिको उपयोग गरिने छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाइ अवस्थाको पहिचान गरी सिकाइ तथा उपचारात्मक शिक्षणका लागि सहयोग गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, व्यावहारिक परिवर्तनको अवलोकन, सिर्जनात्मक कार्य, कक्षा सहभागिता र सक्रियता, लिखित तथा मौखिक प्रश्नोत्तर, विद्यार्थीका कार्यको प्रदर्शन, घटनावृत्त अभिलेख, आत्ममूल्याङ्कन, उपलब्धि परीक्षा, सहपाठी मूल्याङ्कन, अभिभावक सम्पर्क, पोर्टफोलियो, अध्ययन भ्रमण, विद्युतीय सञ्चार माध्यममाप्राप्त सान्दर्भिक सामग्रीको खोजी र प्रस्तुति जस्ता साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ । प्रयोगात्मक पक्षको मूल्याङ्कन निर्माणात्मक तरिकाले सञ्चालन गरी आन्तरिक मूल्याङ्कनको अङ्गका रूपमा समावेश गरिने हुँदा यसमा प्रयोग गरिने साधनहरूबाट प्राप्त सूचनालाई अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशतभारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.स.	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनकाआधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	८	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तयारी	८	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषय वस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको मूल्याङ्कन बाह्य परीक्षामार्फत गरिने छ । यसका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलकसिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्चदक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्तिप्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-०-

९. जडीबुटी खेती

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
जडीबुटी खेती

कक्षा ९ र १० | विषय कोडः **Jed. 257** (कक्षा ९)
Jed. 258 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टाः ४ | बार्षिक कार्यघण्टाः १२८

१. परिचय

नेपाल भौगोलिक अवस्था र विविध हावापानीको कारण जैविक विविधतामा धनी छ । हिमाल देखि तराईका विभिन्न क्षेत्रहरूमा विभिन्न प्रकारका जडीबुटीजन्य वोटबिरुवाहरू पाइन्छन् । यी बिरुवाहरूका विभिन्न भागहरूलाई प्राचीन समय देखि नै हाम्रा पूर्वजहरूले विभिन्न प्रकारका रोगको औषधीका रूपमा प्रयोग गर्दै आएको पाइन्छ । कतिपय यस्ता महत्त्वपूर्ण जडीबुटीहरू लोप भएर किम्बदन्तीका रूपमा सीमित भएका छन् भने कतिपय जडीबुटीहरू लोपन्मुख भएका छन् । त्यसैले एकातिर लोपन्मुख जडीबुटीहरूलाई खोज अनुसन्धान गरी यिनीहरूको संरक्षण संवर्द्धन गर्न आवश्यक छ भने अर्कोतिर जडीबुटीको महत्त्वलाई उजागर गरी दैनिक आय आर्जनको स्रोतका रूपमा अवलम्बन गर्न आवश्यक भइसकेको छ । बालबालिकाको जडीबुटीसम्बन्धीको ज्ञानले प्राकृतिक महत्त्व र मानवको स्वास्थ्यमाअनुकूल बनाई देशको आर्थिक विकास गर्न सकिन्छ । विद्यालय पाठ्यक्रममा यस प्रकृतिको विषयको समावेशले विद्यार्थीलाई जडीबुटी शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न क्रियाकलापहरू, जडीबुटीका क्षेत्रहरू एवम् यस क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहका सम्बोधन गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी र संलग्न हुने प्रेरणा जगाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रमले जडीबुटी खेती शिक्षाका साधारण तथा व्यवसायिक सिपलाई आधार मानी तयार गरिएको छ । यस पाठ्यक्रममा जडीबुटी खेतीको आधारभूत ज्ञान र सिप, नेपालका लोपोन्मुख र प्रतिबन्धित जडीबुटीहरू, जडीबुटी प्रशोधन, बजार व्यवस्थापन र जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न संघ-सस्था एवं निकायहरू जस्ता विषय समेटिएको छ । यस पाठ्यक्रमले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति र मूल्यको विकासमा जोड दिएकाले अध्ययन अध्यापनमा सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिक र प्रयोगात्मक पक्षमा बढी जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

यस पाठ्यक्रममा तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटी विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई हासिल गर्ने गरी व्यवस्थित गरिएको छ । यस विषयको शिक्षण सहजीकरण लागि साप्ताहिक ४ पाठ्यघण्टा र वार्षिक कुल १२८ कार्यघण्टा छुट्याइएको छ । विषयवस्तुमा ९६ कार्यघण्टाको सैद्धान्तिक तथा ३२ कार्यघण्टाको व्यावहारिक अभ्यास समावेश गरी पाठ्यक्रमलाई संरचित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तहमा जडीबुटी शिक्षा विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. जडीबुटीको व्याख्या र दैनिक जीवनमा यसको उपयोगिताको बोध तथा उपलब्धताको आधारमा उपयोग
२. नेपालमा पाइने जडीबुटीको पहिचान, संरक्षण र संवर्धन
३. जडीबुटीको व्यवस्थित प्रवर्धनका लागि यससँग सम्बन्धित राष्ट्रिय तथा अन्तरर्राष्ट्रिय बजार र निकाय, तिनीहरूको भूमिकासँग परिचित
४. जडीबुटी खेतीलाई दैनिक आयआर्जनको स्रोतका रूपमा अवलम्बन

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू (कक्षा ९)

(क) कक्षा-९ को अध्ययन पूरागरे पछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

१.जडीबुटी

१.१ जडीबुटीको परिचय दिई ती जडीबुटी पाइने स्थानहरूको नाम उल्लेख गर्न
१.२ जडीबुटीको वर्गिकरण गरी त्यसको क्षेत्र र महत्त्वबारे व्याख्या गर्न

२.जडीबुटीको खेती

२.१ जडीबुटी खेतीको परीचय दिन र यसका प्रविधिहरूको व्याख्या गर्न
२.२ जडीबुटी खेतीका लागि चाहिने हावापानीको वर्णन गर्न
२.३ जडीबुटी खेतीका लागि माटोको छनोट, बिउ व्यवसथापन, नर्सरी तयारी, मलखाद तथा सिचाइँ कार्य गर्न
२.४ जडीबुटी सङ्कलन र ओसार प्रसार र सङ्कलनपछि ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न

३. औषधीजन्य जडीबुटी

३.१ औषधीजन्य जडीबुटीको परीचय, महत्त्व र उपयोगिता व्याख्या गर्न

३.२ हिमाल तथा पहाडका जडीबुटीहरू जस्तै : अदुवा, अलैंची तेजपात, चिराइतो, अतिस र टिमुरको खेती प्रविधिको ज्ञान प्राप्त गरी व्यावसायिक उत्पादन गर्न चाहिने सिपहरू हासिल गर्न

३.३ तराईका औषधी जन्य जडीबुटीहरू जस्तै : घिउकुमारी, अमला, सिकाकाई, कालोमुसली, निम, मरिच र सर्पगन्धाको खेती प्रविधिको ज्ञान र व्यावसायिक उत्पादन गर्ने सिपहरू हासिल गर्न

४.सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी

४.१ सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीको परीचय, महत्त्व र उपयोगिता उल्लेख गर्न

४.२ हिमाल तथा पहाडका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरू जस्तै : धसिङ्गरे, तेजपात, सुगन्धकोकिला र रोजमेरीको खेती प्रविधिको ज्ञान हासिल गरी प्रयोग गर्न

४.३ तराईका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरू जस्तै : लेमेनग्रास, सिट्रोनेला र पामारोजाहरूको खेती प्रविधिको र व्यावसायिक उत्पादनको ज्ञान प्राप्त गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न

५नेपालका महत्त्वपूर्ण जडीबुटीको सङ्क्षिप्त परीचय

५.१ नेपालका पाइने महत्त्वपूर्ण जडीबुटीहरू जस्तै : पाँचऔंले, डालेचुक, जटामसी र सुगन्धवाल, कोकिलाको सङ्क्षिप्त परीचय दिई तिनको व्यावसायिक महत्त्वबारे व्याख्या गर्न ।

६.जडीबुटी प्रशोधन

६.१ उत्पादित जडीबुटीहरूको साधारण प्रशोधन जस्तै सफा गर्ने, टुक्रा पार्ने सुकाउने, चुर्ण वनाउने, भण्डारण गर्ने र गुणस्तरी उत्पादन तरीका उल्लेख गर्न र साधारण सिपहरूको प्रदर्शन गर्न ।

७. बजार व्यवस्थापन

७.१ प्रभावकारी बजार व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने सामान्य सिप (Soft Skill) हरूको उल्लेख गर्न तथा सोअनुसारको व्यवहार प्रदर्शन गर्न

७.२ उत्पादित जडीबुटीको बजार व्यवस्थापनका लागि प्रयोगकर्ता र निकासी कर्ताको भूमिकाको वर्णन गर्न

८. जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ संस्था तथा निकायहरू

८.१ जडीबुटी व्यवस्थापनमा संलग्न सरकारी निकायहरूको परिचय दिई ती संस्थाहरूको कार्य उल्लेख गर्न ।

(ख). कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू (कक्षा १०)

कक्षा १० को अध्ययन पुरा गरिसके पछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सक्षम हुने छन् :

१. जडीबुटी

१.१ नेपमालमा पाइने प्रतिबन्धित जडीबुटीहरूको परिचय दिई प्रतिबन्धित जडीबुटीहरूका महत्त्व र कारण बताउन

१.२ प्रतिबन्धित जडीबुटीको संरक्षण गर्ने तरिकाहरू बताउन

१.३ नेपालको प्रतिबन्धित जडीबुटीको विस्तार गर्ने तरिकाहरू बताउन

२. औषधीजन्य जडीबुटी

२.१ औषधीजन्य जडीबुटीको परिचय दिन

२.२ ओषधीजन्य जडीबुटीको महत्त्व र उपयोगिता तथा खेती गर्ने तरिका व्याख्या गर्न

२.३ हिमाल तथा पहाडका जडीबुटीहरू जस्तै : अमला, गुर्जो, पदमचाल, रिठा र कुरिलोको खेती प्रविधिको वर्णन गर्न

२.४ तराईका औषधीजन्य जडीबुटीहरू जस्तै : पिपला, वेल, बोझो र तुलसी र सर्पगन्धको खेती प्रविधिको ज्ञान र व्यावसायिक उत्पादन गर्ने सिप हासिल गर्न ।

३. सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी

३.१ सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी परिचय, यसको महत्त्व, उपयोगिता र खेती गर्ने तरिका वर्णन गर्न

३.२ हिमाल तथा पहाडका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरू जस्तै : धुपी, सुनपाती र देवदार खेती प्रविधिको ज्ञान हासिल गरी प्रयोग गर्न

३.३ तराईका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरू, मेन्था, क्यामोमिल र फ्रेन्च वेसिलको खेती प्रविधिको र व्यावसायिक उत्पादनको ज्ञान हासिल गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।

४. नेपालका महत्त्वपूर्ण जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त परीचय

४.१ नेपालका पाइने महत्त्वपूर्ण जडीबुटीहरू जस्तै नागवेली, लधुपत्र, गुच्ची च्याउ, लौठ सल्ला र
यार्सागुम्वा जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त परीचय दिन र ती जडीबुटीहरूको व्यावसायिक महत्त्वबारे व्याख्या गर्न ।

५. जडीबुटी प्रशोधन

५.१ उत्पादित जडीबुटीहरूको प्रविधियुक्त प्रशोधन (द्रवीकरण प्रविधि) र गुणस्तरीय उत्पादनको ज्ञान हासिल गर्न ।

६. बजार व्यवस्थापन

६.१ जडीबुटीको अन्तर्राष्ट्रिय बजार, मूल्य र निकासी कर्ताको बारेमा वर्णन गर्न

६.२ जडीबुटीको महत्त्व र यसबाट हुने आर्थिक लाभका बारेमा ज्ञान हासिल गर्न
७. जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ संस्था तथा निकायहरू
७.१ जडीबुटीको उत्पादन, प्रशोधन र प्रवर्धनमा संलग्न अन्तरर्राष्ट्रिय निकायको वर्णन गर्न ।

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा-९				कक्षा-१०			
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	क्र.सं	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	जडीबुटीको परिचय	१.१ जडीबुटीको परिचय १.२ जडीबुटी खेतीका प्रकार १.३ जडीबुटी पाइने स्थान १.४ जडीबुटीको क्षेत्र र महत्त्व	६	१.	नेपालका लोपोन्मुख र प्रतिबन्धित जडीबुटीहरू	१.१ नेपालमा लोपोन्मुख जडीबुटीहरू १.१.१ कुट्की १.१.२ जटामसी १.१.३ पाँचऔंले १.१४ सुगन्धवाल १.२ नेपालमा पाइने प्रतिबन्धित जडीबुटीहरूका संरक्षणका उपायहरू	१४
२	जडीबुटी खेती	२.१ जडीबुटी खेतीको परिचय र यसका प्रविधिहरू २.२ हावापानी र ऋतु/समय २.३ जडीबुटी खेतीका लागि स्थान र माटोको छनौट २.४ बिउ व्यवस्थापन र नर्सरी २.५ जडीबुटी खेतीका लागि जग्गा तयारी, मलखाद, सिँचाइ तथा खेती प्रविधि २.६ जडीबुटी सङ्कलन र ओसारपसार गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू २.७ जडीबुटी सङ्कलनपछि गर्नु पर्ने कार्यहरू	२८	२.	औषधीजन्य जडीबुटी खेती	२.१ हिमाल तथा पहाडका जडीबुटीहरू • कुरिलो (Asparagus racemosus) • केशर (Crocus sativus) • गुर्जो (Tinospora cordifolia) • पदमचाल (Rheum emodi) • रिठा (Sapindus mukorossi) • हर्रो ९Terminalia chebula) २.१ तराईका औषधीहजन्य जडीबुटीहरू • पिप्ला (Piper longum) • अश्वगन्धा(Withania somnifera) • तुलसी (Ocimum sanctum) • बेल (Aegle marmelos) • बोझो (Acorus calamus) • हलेदो/बेसार (urcuma longa)	२०
३.	औषधीजन्य जडीबुटी खेती	३.१ औषधीजन्य जडीबुटी खेतीका प्रविधि, महत्त्व तथा उपयोगिता ३.२ हिमाल तथा पहाडमा पाइने निम्न जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त खेती प्रविधि • अदुवा (Zingiber officinale) • अतिस (Aconitum heterophyllum) • अलैंची (Amomum subulatum) • चिराईतो (Swertia chirayata) • टिम्मुर (Zanthoxylum armatum) • तेजपात (Cinnamomum tamala)	२०	३	सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी	३.१ हिमाल तथा पहाडमा पाइने निम्न सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरूको संक्षिप्त खेती प्रविधि • देवदार (Cedrus deodara) • धुपी (Juniperus indica) • सुनपाती(Rhododendron anthopogon) ३.२ तराईका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरू • क्यामोमिल(Matricaria recuitita) • पुदिना (मेन्था-Mentha arvensis) • बाबरी (फ्रेन्चबेसील–Ocimum basilicum)	१८

		३.४ तराईका औषधी जन्य जडीबुटीहरू • अमला (Phyllanthus emblica) • कालोमुशली (Curculigo orchioides) • घिउकुमारी (Aloe vera) • निम (Azadirachta indica) • मरिच (Piper nigrum) • सर्पगन्धा (Rauvolfia serpentina)					
४.	सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी	४.१ सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीको परिचय, खेती प्रविधि, महत्त्व तथा उपयोगिता ४.२ हिमाल तथा पहाडका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीको सङ्क्षिप्त खेती प्रविधि • धसिङ्गरे (Gaultheria fragrantissima) • रोजमेरी (Rosmarinus officinalia) • सुगन्धकोकिला (Cinnamomum glaucescens) ४.३ तराईका सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरू • पामारोजा (Cymbopogon martini) • लेमनग्रास (Cymbopogon flexosus) • सिट्रोनेला (Cymbopogon winterianus)	२०	४	नेपालका महत्वपूर्ण जडीबुटीहरूको संक्षिप्ति परिचय	४.१ नेपालका महत्वपूर्ण जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त परिचय र उपयोगिता • गुच्ची च्याउ (Morchell esculenta) • नागवेली (Lycopodiur clavatum) • यार्सागुम्वा (Cordyceps sinensis) • लघुपत्र (Podophyllur hexandrum) • लौठसल्ला (Taxus baccata var wallichiana)	१६
५	नेपालका महत्त्वपूर्ण जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त परिचय	५.१ नेपालका महत्त्वपूर्ण जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त परिचय र उपयोगिता • जटामसी (Nardostachys grandiflora) • डालेचुक (Hippophoe tibetana) • पाँचऔंले (Orchid latifolia) • सुगन्धवाल (Valeriana jatamansi)	६	५	जडीबुटी प्रशोधन	५.१ जडीबुटी प्रशोधनको परिचय ५.१.१ सामान्य (साधारण) ५.१.२ विशेष प्रशोधन (गुणस्तरीय उत्पादन)	१२
			१२	६	बजार व्यवस्थापन	६.१ जडीबुटीको अन्तराष्ट्रीय बजार • परिचय • अन्तर्राष्ट्रिय ओसार प्रसार सन्धि • प्याटेन्ट अधिकार • प्राङ्गारिक उत्पादनको महत्त्व	१२

७.	बजार व्यवस्थापन	७.१ बजार व्यवस्थापनको परिचय ७.२ जडीबुटीका लागि स्वदेशी बजार ● उत्पादक ● प्रयोगकर्ता/उपभोक्ता ● निकासीकर्ता	१०	७	जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ-सस्था एवमं निकायहरू	७.१ जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न अन्तरर्राष्ट्रिय निकाय र कार्यहरू	४
८.	जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ-सस्था एवम् निकायहरू	८.१ जडीबुटी व्यवस्थापन उत्पादनमा संलग्न सरकारी निकाय र तिनका कार्यहरू ८.२ गैरसरकारी संस्थाहरू र तिनको भूमिका/महत्त्व	६				
		सैद्धान्तिक जम्मा :	९६			सैद्धान्तिक जम्मा :	९६

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरुपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक क्रियाकलाप तथा परियोजना कार्य	कार्य घण्टा	विषयक्षेत्र	सम्म्भावित प्रयोगात्मक क्रियाकलाप तथा परियोजना कार्य	कार्य घण्टा
१. जडीबुटी खेतीको परिचय	१.१ जडीबुटी खेतीको क्षेत्र र महत्व सम्बन्धि बुदाहरूको टिपोट गर्नुहोस र कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	३	१. नेपालका लोपोन्मूख प्रतिबन्धित जडीबुटीहरू	१.१ नेपालमा पाइने प्रतिबन्धित जडीबुटीहरूको फोटोसहितको सुचना विवरण संकलन गर्नुहोस् र यसका परिचयात्मक चित्रपुस्तिका तयार गर्नुहोस् ।	४
२. जडीबुटी खेती	२. जडीबुटी खेतीका लागि स्थान र माटोको छनोट, बिउ व्यवस्थापन आदिको सन्दर्भमा एउटा परिचयात्मक लेख तयार गर्नुहोस् । २.२ आफ्नो क्षेत्रमा पाइने जडीबुटी लगाउन नर्सरी निर्माण अभ्यास गर्नुहोस् ।	६	२. औषधीजन्य जडीबुटी खेती	२.१ आफ्नो क्षेत्रमा पाइने जडीबुटी खेतीको विद्यालयमा उत्पादन अभ्यास गर्नुहोस् ।	६
३. औषधीजन्य जडीबुटी खेती	३.१ आफ्नो क्षेत्रमा पाइने जडीबुटी खेतीको विद्यालयमा उत्पादन अभ्यास गर्नुहोस् ।	६	३. सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी	३.१ तपाइको क्षेत्रमा पाइने सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरूको खेती प्रक्रिया र उपयोग चार्टपेपरमा तयार पार्नुहोस र कक्षामा प्रस्तुत गरी पाठ्यपुस्तकमा भएको विधि र प्रक्रियाहरू कुन कुन मेल खान्छन र कुन फरक छन छलफल गर्नुहोस् ।	४
४. सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटी	४.१ सुगन्धित तेलयुक्त जडीबुटीहरूको चित्र, फोटो सङ्कलन गरी यसको उपयोगसहितको परिचयात्मक चित्र पुस्तक तयार गर्नुहोस् ।	४	४. नेपालका महत्वपुर्ण जडीबुटीहरूको सङ्क्षिप्त परिचय	४.१ पाठ्यपुस्तकमा उल्लेख भएका जडीबुटीबाहेक आफ्नो स्थानीय समुदायमा उपलब्ध भएका र स्थानीय रूपमा प्रयोगमा आइरहेको जडीबुटीको परिचय, उपयोगिता र प्रयोग विधि चार्टपेपरमा तयार पार्नुहोस् र कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	५
५.नेपालका महत्वपूर्ण			५जडीबुटी प्रशोधन	५.१ तपाइले आफ्नो क्षेत्रमा हुने जडीबुटीको कस्तो स्थानिय प्रशोधन	४

जडीबुटीहरू को संक्षिप्त परिचय				गरी प्रयोग गर्नुहुन्छ विधि प्रक्रिया उल्लेख गरी कक्षामा प्रस्तुत गरी छलफल गर्नुहोस् ।	
६. जडीबुटी प्रशोधन	६.१ आफ्नो क्षेत्रमा हुने जडीबुटीको प्रशोधन प्रक्रियाको अवलोकन गरी विधि प्रक्रिया कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	६. बजार व्यवस्थापन	६.१ जडीबुटीको अन्तर्राष्ट्रिय बजार सम्बन्धमा सूचना तथा विवरणहरू विभिन्न स्रोतबाट खोज्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुति गर्नुहोस् ।	४
७. बजार व्यवस्थापन	७.१ आफ्नो समुदायमा भएको जडीबुटी बजार वा पसलको भ्रमण गरी त्यहा उपलब्ध भएका जडीबुटीको बजार अवस्था र स्रोतहरूको समेटी प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	५	७. जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ-सस्था एवं निकायहरू	७.१ तपाईंको आफ्नो समुदायमा भएको जडीबुटी उत्पादन तथा व्यवस्थापनमा संलग्न संस्था वा निकायको भ्रमण गर्नुहोस् र उक्त संस्थाको भूमिका अध्ययन गरी भ्रमण प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	५
८. जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ-सस्था एवम् निकायहरू	८.१ जडीबुटी व्यवस्थापन तथा उत्पादनमा संलग्न सङ्घ सस्था एवम् निकायहरूको सूची बनाई तिनीहरूको भूमिका कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	३			
	जम्मा	३२	जम्मा		३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

कुनै पनि विषयको पाठ्यक्रमको विषयवस्तुहरूलाई कार्यान्वयन गर्न त्यसलाई शिक्षकले शिक्षण विधि तथा प्रविधिमार्फत विद्यार्थीहरूसम्म पुर्‍याउनु आवश्यक छ । तसर्थ प्रभावकारी सिकाइका लागि सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको महत्वपुर्ण भूमिका हुन्छ । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोचाई तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकासमा सहयोग पुर्‍याउने खालका उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्दछ । यसका लागि शिक्षकले विषयवस्तुको प्रकृति, विद्यार्थीहरूको रुचि र उपयुक्तताका आधारमा एक वा एक भन्दा बढी विधिहरूको पनि प्रयोग सक्दछन । यस विषयको सहजीकरणको क्रममा खास गरी निम्नलिखित विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

- छलफल
- समूहकार्य
- प्रयोगात्मक
- स्थलगत भ्रमण/अध्ययन
- स्रोतव्यक्तिको उपयोग
- लघु परियोजना
- प्रतिवेदन तयारी
- प्रदर्शन
- प्रश्नोत्तर
- खोज विधि
- अवलोकन
- परियोजना कार्य
- भूमिका अभिनय

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपर्युक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यी बाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

यस विषयमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै तरिकाहरूको उपयोग गर्नुपर्दछ । शिक्षणसिकाइका क्रममा गरिने नियमित र निरन्तर मूल्याङ्कन, विद्यालयस्तरीय परिक्षाहरू र सार्वजनिक परिक्षाका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धिको परिक्षण, मूल्याङ्कन र प्रमाणीकरण गरिनेछ । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उदेश्य विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तरमा सुधार गर्नु हो । जडीबुटी शिक्षाको सिकाइलाई सुनिश्चित गर्न व्यक्तिगत प्रगती विवरण सञ्चय गरी राख्नुपर्छ । यसलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका निम्नलिखित विधिहरूको प्रयोग गरी व्यबस्थित गर्नुपर्ने हुन्छ :

- व्यवहारमा आएका सुधार तथा परिवर्तनको अवलोकन
- कक्षा कार्य, गृहकार्य, समूह कार्य, परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, सामूदायिक कार्य तथा अन्य अतिरिक्त र सह क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता
- लिखित कार्य : आवधिक परीक्षा, एकाइ परिक्षा, मासिक परिक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य
- मौखिक सहचार्य (छलफल, प्रस्नोत्तर, वाद विवाद,संवाद, प्रवचन आदि)

यसरी गरिएका निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको उपयोग निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको आन्तरिक खण्डमा उपयोग गरिने छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि आन्तरिक र बाह्य सैद्धान्तिक दुवै मूल्याङ्कनका प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.सं	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१०	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	६	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसका लागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-०-

१०. कार्यालय सञ्चालन र लेखा

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम

कार्यालय सञ्चालन र लेखा

कक्षा ९ र १० विषय कोड: **Oma. 207** (कक्षा ९)

Oma. 208 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

कार्यालय सञ्चालन र लेखा विषयको मुख्य उद्देश्य व्यवसायमा आधारित रोजगारमूलक शिक्षा प्रदान गर्नु हो । कार्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने आधाभूत ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति साथै व्यवसाय र सरकारी लेखासँग सम्बन्धित खाता, पुस्तिकाहरूको तयारी गर्न सक्षम मानव संसाधन तयार गर्ने उद्देश्यले पाठ्यक्रम परिमार्जन गरिएको छ । लेखा फारम, लेखा प्रणाली तथा सूचना प्रविधिमा आएको परिवर्तनलाई सम्बोधन गरी कार्यालय सञ्चालन र लेखा विषयका नवीनतम पक्षको बोध गराई त्यसको अभ्यास गराउन सान्दर्भिक देखिएको र माध्यमिक शिक्षा कक्षा ११ र १२ लाई समेत आधार तयार हुने गरी कक्षा ९ र १० को लागि पाठ्यक्रम तयार गरिनुपर्ने भएकाले सोहीअनुसार अद्यावधिक गरी तयार गरिएको छ ।

कार्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, कार्यालय कार्यविधि, अभिलेख व्यवस्थापन, सूचना प्रविधिको उपयोग, लेखाङ्कनसँग सम्बन्धित खाता पुस्तिका तथा वित्तीय विवरणको तयारी, जिन्सी तथा धरौटी लेखा, राजस्व लेखा, सरकारी लेखाप्रणाली आदिसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरूलाई समेटेर कार्यालय सञ्चालन र लेखा विषयको पाठ्यक्रम अद्यावधिक गरिएको छ ।

कार्यालय सञ्चालन तथा लेखा विषयमा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक पक्षको ज्ञान, बोधका साथै समुचित प्रयोगसम्बन्धी अभ्यासको विशेष भूमिका रहन्छ । यस विषयको पाठ्यक्रम अद्यावधिक गर्दा विशेषत: साधारण व्यावसायिक सिपसम्बद्ध पक्षलाई पनि आधार बनाइएको छ । उल्लिखित तथ्यलाई मनन गर्दै यस विषयलाई ७५ प्रतिशत अंश सैद्धान्तिक र २५ प्रतिशत अंश प्रयोगात्मक पक्षमा आधारित हुने गरी सिकाइ सहजीकरण तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) का तहगत सक्षमता

माध्यमिक तहको कक्षा ९ र १० को कार्यालय सञ्चालन तथा लेखा विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरूमा निम्न सक्षमता विकास हुने छन् :

१. कार्यालय, कर्मचारी, कार्यालय व्यवस्थापन र कार्यालय कार्यविधि सम्बन्धमा बोध र प्रयोग
२. विभिन्न प्रकारका अभिलेखको व्यवस्थापन विधिको बोध र सूचना प्रविधिको उपयोग
३. कार्यालय सञ्चालनका क्रममा लिनुपर्ने निर्णयका लागि आवश्यक विभिन्न प्रकारका सभा, बैठक सञ्चालन तथा निर्णय लेखन
४. व्यवसायिक सङ्गठनको स्वरूप, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको आधारभूत ज्ञान र बोध
५. लेखा अभिलेखन, लेखाविधि, राजस्व लेखा, जिन्सी लेखा, धरौटी लेखाको बोध र प्रयोग
६. व्यावसायिक तथा सरकारी लेखाङ्कनसँग सम्बन्धित भौचर, खाता, सहायक पुस्तिका तयारी
७. नेपाल सरकारको लेखा प्रणालीका विभिन्न विधा, यसमा प्रयुक्त लेखा सङ्केत तथा लेखा फारामहरू सम्बन्धी सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक ज्ञान
८. आन्तरिक नियन्त्रण, लेखापरीक्षण र लेखापरीक्षणमा संलग्न निकायसम्बन्धी आधारभूत ज्ञान र बोध
९. कार्यालय सञ्चालन र लेखाका सन्दर्भमा प्रयोग हुने सूचना प्रविधि प्रणालीको ज्ञान र प्रयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि (कक्षा ९)

कक्षा ९ को कार्यालय सञ्चालन तथा लेखा विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन् :

१. कार्यालय र कर्मचारीको परिचय, काम, महत्त्व र कार्यालय सञ्चालनमा कर्मचारीको भूमिका सम्बन्धमा स्पष्ट अवधारणा निर्माण गर्न

२. सरकारी तथा व्यावसायिक क्षेत्रका कार्यालय सहायकस्तरको कर्मचारीको प्रकार, योग्यता र गुणहरू थाहा पाउन

३. कार्यालय सञ्चालन गर्न आवश्यक स्रोत साधनहरूको पहिचान र प्रयोगको सम्बन्धमा जानकारी राख्न

४. विभिन्न प्रकारका चिठीपत्र तथा इमेलको प्रयोग गरी गरिने पत्रव्यवहारका सम्बन्धमा ज्ञान प्राप्त गर्न

५. अभिलेखको पहिचान गरी अभिलेख व्यवस्थापनको विधि र चक्रका बारेमा जानकारी हासिल गर्न

६. सञ्चारको परिचय, महत्त्व र सञ्चार साधनहरूको साथै सञ्चार प्रक्रियामा सूचना प्रविधिको उपयोग सम्बन्धमा जानकारी राख्न

७.. व्यवसाय र विभिन्न किसिमका व्यावसायिक सङ्गठनहरूको स्वरूप सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्न

८. कार्यसम्पादनका क्रममा सञ्चालन हुने सभा तथा बैठक र निर्णय लेखनका सम्बन्धमा जानकारी राख्न

९. लेखा अभिलेखन, लेखाविधिको परिचय र अन्तरसम्बन्ध बताउन

१०. आधारभूत लेखा प्रणालीका विभिन्न पक्षहरू : एकोहोरो लेखा प्रणाली, दोहोरो लेखा प्रणाली, लेखाविधिका आधारहरू, डेबिट क्रेडिट नियमको जानकारी र प्राप्त गरी आवश्यकताअनुसार व्यवहारमा उपयोग गर्न

११. लेखाको प्रारम्भिक कार्यका रूपमा रहेको भौचरको परिचय र तयारी विधिको जानकारी प्राप्त गरी भौचर तयारी गर्न

१२. खाता बही, सहायक पुस्तिकाको अर्थ र उपयोगको जानकारी लिई आवश्यकताअनुसार खाताको तयारी गर्न

१३. सन्तुलन परीक्षणको परिचय दिन र तयारी गर्न

१४. सरकारी लेखाको परिचय, विकासक्रम, नयाँ स्रेस्ता प्रणालीको जानकारीसहित व्यावसायिक लेखासँग भिन्नताको सम्बन्धमा सैद्धान्तिक ज्ञान हासिल गर्न

४. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि (कक्षा १०)

कक्षा १० को कार्यालय सञ्चालन तथा लेखा विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन् :

१. कार्यालय व्यवस्थापनको परिचय, कार्यालय कार्यविधिका सम्बन्धमा सैद्धान्तिक जानकारी प्राप्त गर्न

२. कार्यालय कार्यविधिका मुख्य पक्षहरू टिप्पणी, प्रस्ताव, प्रतिवेदन, तोक आदेश, फाइलिङ आदिका सम्बन्धमा सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक ज्ञान प्राप्त गर्न

३. विभिन्न प्रकारका बैङ्किङ तथा गैरबैङ्किङ संस्थाहरूको परिचय, कार्य साथै वित्तीय बैङ्किङ उपकरणहरूको सम्बन्धमा आधारभूत जानकारी प्राप्त गर्न

४. करको परिचय दिन, करका सिद्धान्त, उद्देश्य, स्थायी लेखा नम्बर र मूल्य अभिवृद्धि करबारे बताउन

५. बैङ्क हिसाब मिलानको परिचय, आवश्यकताको जानकारी प्राप्त गर्न र विवरण तयारी गर्न

६. लेखात्मक गल्तीको परिचय, प्रकार र सच्याउने तरिकाको जानकारी हासिल गरी र अभ्यास गर्न

७. व्यावसायिक लेखाविधिका प्रकार, लेखामानको परिचय तथा खातासूचीको प्रयोग सम्बन्धमा जानकारी दिन

८. अन्तिम खाताको परिचय, महत्त्व, उपयोगिताबारेमा जानकारी हासिल गर्न र अन्तिम खाताहरूको तयारी गर्न

९. नेपाल सरकारको लेखा प्रणालीको परिचय, यसका आधार, विभिन्न तहका सरकारको लेखा, खाता सूचीहरूको जानकारी प्राप्त गर्न

१०. राजस्व लेखाको परिचय दिन, यसमा प्रयोग हुने फारमहरूको जानकारी लिन

११. खर्च लेखामा प्रयोग हुने गोश्वारा भौचर, भुक्तानी आदेश, खाता, बैङ्क नगदी किताब, खर्चको फाँटवारीको व्यावहारिक प्रयोग

१२. जिन्सी लेखाको परिचय, महत्त्व र जिन्सी लेखा फारामहरूको सम्बन्धमा जानकारी

१३. कार्यसञ्चालन कोष लेखा, सञ्चित कोष, विभाज्य कोष र राजस्व बाँडफाँडको साथै धरौटी लेखाको परिचय, महत्त्व र उपयोगको जानकारी लिन

१४. आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरीक्षणको परिचय र उपयोगका साथै आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षणको फरक थाहा पाउन

१५. सरकारी लेखा प्रणालीमा संलग्न निकायहरूको परिचय दिन

१६. कार्यालय सञ्चालन र लेखामा सूचना प्रविधिको प्रयोग र उपयोगिता बताउन

५. विषयवस्तुको क्षेत्र तथा क्रम

कक्षा ९				
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्यघण्टा	
			सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
१.	कार्यालय र कर्मचारी (Office and Employee)	१. कार्यालयको परिचय २. कार्यालयको प्रकार र गठन विधि ३. कार्यालयको काम ४. कार्यालयको महत्त्व ४. कार्यालय व्यवस्थापन ६. कर्मचारीको परिचय र प्रकार ७. कर्मचारी व्यवस्थापनको अर्थ ८. कार्यालय सञ्चालनमा कर्मचारीको भूमिका	६	२
२.	कार्यालय सहायक (Office Assistant)	१. कार्यालय सहायकको परिचय र प्रकार २. कार्यालय सहायकका कार्यहरू ३. कार्यालय सहायक हुन आवश्यक योग्यता र गुणहरू	४	१
३.	कार्यालय स्रोत तथा साधन (Office Resources)	१. कार्यालय स्रोत तथा साधनको परिचय २. कार्यालय स्रोत तथा साधनको आवश्यकता ३. कार्यालय स्रोत तथा साधनहरूको प्रकार : मानवीय, वित्तीय, भौतिक, बौद्धिक ४. कार्यालय स्रोत तथा साधनको व्यवस्थापन	५	२
४.	पत्रव्यवहार (Correspondence)	१. पत्रव्यवहारको परिचय, उद्देश्य र महत्त्व २. चिठीपत्रमा हुनुपर्ने गुणहरू ३. चिठीपत्रका अङ्ग वा भागहरू ४. चिठीपत्रको वर्गीकरण ५. चिठीपत्र लेखन शैली र ढाँचा ६. पत्रको दर्ता र चलानी ७. इमेलको परिचय र महत्त्व ८. इमेल तयार गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	८	३
५.	अभिलेख व्यवस्थापन (Record Management)	१. अभिलेखको परिचय र प्रकार २. अभिलेख व्यवस्थापनको परिचय, उद्देश्य र महत्त्व ३. अभिलेख व्यवस्थापन विधि र चक्र	३	१

कक्षा ९				
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्यघण्टा	
			सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
६.	सञ्चार र सूचना प्रविधि (Communication and IT)	१. सञ्चारको अर्थ २. सञ्चारका किसिम ३. सञ्चारको महत्त्व ४. सञ्चारका साधनहरू ५. कार्यालयमा सञ्चारका व्यवस्थापनको विधि ६. हुलाक सेवा ७. संचारमा सूचना प्रविधिको महत्त्व र प्रयोग	६	२
७.	व्यवसाय (Business)	१. व्यवसायको परिचय र विशेषता २. व्यवसायका प्रकारहरू ३. व्यवसायिक सङ्गठनका स्वरूप ३.१ एकलौटी व्यवसायको परिचय, महत्त्व र सीमाहरू ३.२ साझेदारी व्यवसायको परिचय, महत्त्व र सीमाहरू ३.३ संयुक्त पुँजी कम्पनीको परिचय, महत्त्व र सीमाहरू ३.४ संयुक्त पुँजी कम्पनीको प्रकार: निजी र सार्वजनिक ५. सार्वजनिक संस्थानको परिचय र भूमिका ६. सहकारी संस्थाको परिचय र आवश्यकता ७. बहुराष्ट्रिय कम्पनीको परिचय र विशेषता	१४	३
८.	सभा र बैठक (Conference and Meeting)	१. सभा र बैठकको परिचय २. सभा र बैठकका प्रकार ३. सभा र बैठकको सञ्चालन विधि ४. निर्णय मसौदा र निर्णय लेखन	४	२
९.	लेखाविधि (Accounting)	१. लेखा अभिलेखन (Bookkeeping) को अर्थ र विकासक्रम २. लेखाविधिको अर्थ, उद्देश्य, कार्यहरू र सीमाहरू ३. लेखा अभिलेखन र लेखाविधिको अन्तरसम्बन्ध ४. लेखाविधिको क्षेत्र ५. लेखाविधिको प्रक्रिया	५	२
१०.	आधारभूत लेखा प्रणाली (Basic Accounting system)	१. लेखा प्रणालीको परिचय २. एकोहोरो लेखा प्रणालीको परिचय ३. दोहोरो लेखा प्रणालीको परिचय, विशेषता र उद्देश्य ४. लेखाविधिका आधारहरू ५. लेखाविधिका आधारभूत मान्यताहरू ६. लेखासँग सम्बन्धित मुख्य शब्दावली ७. खाताका प्रकार, डेबिट र क्रेडिटको नियम	८	२

कक्षा ९				
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्यघण्टा	
			सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
११.	जर्नल (Journal)	१. जर्नलको परिचय र उद्देश्य २. जर्नलको ढाँचा र तयार गर्ने विधि ३. जर्नलको प्रयोगात्मक उदाहरणहरू र अभ्यास	६	२
१२.	खाता बही (Ledger)	१. खाता बहीको अर्थ र उद्देश्य २. जर्नल र खाता बहीको फरक ३. खाता बहीको ढाँचा र प्रविष्टिको तरिका ४. खाता बहीको प्रयोगात्मक उदाहरणहरू र अभ्यास	५	२
१३.	सहायक पुस्तिका (Subsidiary book)	१. सहायक पुस्तिकाको परिचय, उद्देश्य र महत्त्व २. सहायको पुस्तिकाको प्रकार र तयारी : खरिद, खरिद फिर्ता, बिक्री, बिक्री फिर्ता, नगद पुस्तिका	९	३
१४.	सन्तुलन परीक्षण (Trial Balance)	१. सन्तुलन परीक्षणको परिचय, उद्देश्य र महत्त्व २. सन्तुलन परीक्षणको तयारी विधि ३. सन्तुलन परीक्षणमा समायोजन (Trial Balance Adjustment) ४. समायोजित सन्तुलन परीक्षण तयारी (Closing stock, prepaid expenses, outstanding expenses, advance income, accured income, depreation)	६	३
१५.	सरकारी लेखा प्रणाली (Government Accounting System)	१. सरकारी लेखाको परिचय, विशेषता, उद्देश्य, महत्त्व र सिद्धान्त २. सरकारी लेखा र व्यवसायिक लेखाबिचको भिन्नता ३. नेपालमा सरकारी लेखाको विकाक्रम ४. नयाँ स्रेस्ता प्रणालीको परिचय ४. नेपाल सरकारका सरकारी लेखा फारामहरू	७	२
		जम्मा कार्यघण्टा	९६	३२
		कुल कार्यघण्टा	१२८	
	कक्षा १०			
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
१.	कार्यालय व्यवस्थापन र कार्यालय कार्यविधि (Office Management and Office Procedure)	१. कार्यालय व्यवस्थापनको परिचय र महत्त्व २. कार्यालय विन्यास (इाष्अभ ीबथयगत० ३. कार्यालय कार्यविधिको परिचय र महत्त्व ४. टिप्पणी : परिचय, तयार गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू ५. प्रस्ताव : परिचय र प्रकार ६. प्रतिवेदन : परिचय, प्रकार र ध्यान दिनुपर्ने कुरा	१०	३

कक्षा ९				
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्यघण्टा	
			सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
		७. तोक आदेशको परिचय ८. फाइलिङको परिचय र विधि ९. अनुक्रमणिकाको परिचय र प्रयोग		
२.	बैङ्क, बिमा तथा वित्तीय संस्थाहरू (Bank, Insurance and Financial Institutions)	१. वित्तीय संस्थाको परिचय र कार्यहरू २. वित्तीय संस्थाको प्रकार २.१ बैङ्किङ वित्तीय संस्थाहरू २.१.१ केन्द्रीय बैङ्क, वाणिज्य बैङ्कका परिचय र कार्यहरू २.१.२ विकास बैङ्क, वित्त कम्पनी र लधु वित्तको परिचय २.२ गैर बैङ्किङ वित्तीय संस्थाहरू: बिमा परिचय र प्रकार, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष ३. वित्तीय सहकारी संस्था ४. बैङ्किङ उपकरणहरू (चेक, ड्राट, प्रतितपत्र, इलेक्ट्रोनिक कार्ड, इलेक्ट्रोनिक ट्रान्सफर, विप्रेषण) ७. मुद्रा बजार र पुँजी बजारको परिचय	१०	२
३.	करको परिचय (Introduction to Tax)	१. राजस्वको अर्थ र स्रोतहरू २. करको परिचय, सिद्धान्त, उद्देश्य ३. करको वर्गीकरण ४. स्थायी लेखा नम्बरको परिचय ५. मूल्य अभिवृद्धि करको परिचय	४	१
४.	व्यावसायिक लेखा (Business Accounting)	१. लेखाविधिका प्रकारहरू: वित्तीय लेखा, लागत लेखा र व्यवस्थापन लेखा २. वित्तीय लेखाको महत्त्व तथा उद्देश्य ३. लेखामानको परिचय ४. नेपाल लेखामानको परिचय (NAS, NFRS) ५. व्यावसायिक लेखामा खातासूचीको परिचय	५	१
५	बैङ्क हिसाब मिलान (Bank Reconcilation Statement)	१. परिचय २. उद्देश्य र महत्त्व ३. बैङ्क हिसाब मिलानको आवश्यकता ४. व्यावसायिक लेखामा बैङ्क हिसाब मिलान विधि ५. प्रयोगात्मक उदाहरण र अभ्यास	५	१
६	लेखात्मक गल्तीहरू (Accounting Errors)	१. परिचय २. प्रकारहरू ३. गल्ती सच्याउने तरीका	५	१

कक्षा ९				
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्यघण्टा	
			सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
		३.१ एक पक्षीय गल्ती सुधार ३.२ दुई पक्षीय गल्ती सुधार ४. उजराती खाता (Suspanse Account) ५. प्रयोगात्मक उदाहरण र अभ्यास		
७	अन्तिम खाता (Final Account)	१. अन्तिम खाताको परिचय, महत्त्व र उपयोगको क्षेत्र २. व्यापारिक खाता, नाफा नोक्सान खाता, वासलातको अर्थ र उद्देश्य ३. अन्तिम खाताको तयारी : समायोजनसहित (Closing stock, prepaid expenses, outstanding expenses, advance income, accured income, depreation)	१०	२
८	नेपालको सरकारी लेखा प्रणाली (Government Accounting System of Nepal)	१. सरकारी लेखा प्रणालीको परिचय २. सरकारी लेखा सञ्चालनका मुख्य आधार ३. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारको लेखा ४. नेपालको सरकारी लेखामा खातासूचीको प्रयोग ५. सरकारी लेखा फारामहरूको निर्धारण र प्रयोग ६. सरकारी लेखाका क्षेत्रहरू (राजस्व लेखा, खर्च लेखा, जिन्सी लेखा र कोष लेखा (धरौटी र कार्य सञ्चालन कोष अर्थात् विविध लेखा ७. एकल खाता कोष	७	२
९	राजस्व लेखा (Revenue Accounting)	१. राजस्व लेखाको परिचय र प्रयोग २. राजस्व लेखाका सङ्केतहरू ३. राजस्व लेखामा प्रयोग हुने फारामहरू (मुख्य फारामहरू र गोश्वारा भौचरसहित) ४. राजस्व लेखाको बैङ्किङ व्यवस्थापन ५. राजस्व लेखाको प्रतिवेदन व्यवस्था	३	१
१०.	सरकारी खर्चको लेखा (Expenditure Accounting)	१. खर्च अर्थात् विनियोजन लेखाको परिचय र प्रयोग २. खर्च लेखाका सङ्केतहरू ३. खर्च लेखा र प्रतिवेदनमा प्रयोग हुने फारामहरू ३.१. गोश्वारा भौचर (साधार खर्च, पेश्की, विविध) ३.२. भुक्तानी आदेश ३.३. व्यक्तिगत तथा सहायक खाता ३.४. बैङ्क नगदी किताब ३.५. खर्चको फाँटवारी	१२	६

कक्षा ९				
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्यघण्टा	
			सैद्धान्तिक	प्रयोगात्मक
११	जिन्सी लेखा (Store Accounting)	१. जिन्सी लेखाको परिचय र महत्त्व २. जिन्सी लेखामा प्रयोग हुने फारामहरू ३. माग फाराम, खरिद आदेश, दाखिला रिपोर्ट, खर्च हुने जिन्सी खाता र खर्च नहुने जिन्सी खाता ५. जिन्सी खाताको उपयोग	४	२
१२	कोष लेखाङ्कन र धरौटी लेखा (Fund Accounting & Retention Accounts)	१. कोष लेखाङ्कनको परिचय २. सञ्चित कोषको परिचय, आवश्यकता र प्रयोग ३. विभाज्य कोषको परिचय, आवश्यकता र प्रयोग ४. राजस्व बाँडफाँडको परिचय र महत्त्व ५. नेपालमा प्रयोगमा रहेका कोष लेखाङ्कनका क्षेत्रहरू (धरौटी लेखा र कार्यसञ्चालन कोष अर्थात् विविध लेखा) ६. कोष लेखाङ्कन विधि र प्रयोग हुने फारामहरू ७. धरौटी लेखा विधि र धरौटी लेखामा प्रयोग हुने फारामहरू ८. व्यक्तिगत धरौटी खाता, गोश्वारा धरौटी खाता, धरौटीको प्रतिवेदन	८	३
१३	आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरीक्षण (Internal Contral and Auditing)	१. आन्तरिक नियन्त्रणको परिचय र उपयोग २. लेखापरीक्षणको अर्थ, महत्त्व र प्रकार ३. आन्तरिक लेखापरीक्षण ४. अन्तिम लेखापरीक्षण ५. आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षणको फरक	४	३
१४.	नेपालको सरकारी लेखा प्रणालीमा संलग्न विभिन्न निकायहरू (Institutions related accounting)	१. अर्थ मन्त्रालय, (प्रदेश र स्थानीयको समेत) २. महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय (प्रदेश र स्थानीयको समेत) ३. महालेखा परीक्षकको कार्यालय ४. सरकारी लेखामा संलग्न अन्य निकायहरू	४	२
१५.	कार्यालय सञ्चालन र लेखामा सूचना प्रविधिको प्रयोग (Use of Information Technology in Office Operation and Accounting)	१. कार्यालय सञ्चालनमा कम्प्युटर प्रविधिको उपयोग २. कार्यालय सञ्चालनमा प्रयोग हुने अफिस प्याकेज (MS Word, Excel, PowerPoint) ३. म्बतबदबकभ को परिचय र प्रयोग ४. व्यावसायिक लेखामा सूचना प्रविधिको प्रयोग (केही प्रणालीहरूको नाम र परिचय) ५. सरकारी लेखामा सूचना प्रविधिको प्रयोग (TSA, RMIS, CGAS, SuTRA, CGAS) ६. सूचना प्रविधि प्रयोगका फाइदा र बेफाइदा	५	२
		जम्मा कार्यघण्टा	९६	३२
		कुल कार्यघण्टा	१२८	

५. सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल दिइएका प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेशअनुरूपका स्थानीय कार्यकलापसमेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्यघण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
१. कार्यालय र कर्मचारी	१. विद्यालय रहेको समुदायको कार्यालयहरूको अध्ययन २. कार्यालयका कर्मचारीहरू जिम्मेवारीसहितको भूमिका निर्वाह गर्न	२	कार्यालय व्यवस्थापन र कार्यालय कार्यविधि	१. विषय छनोट गरी टिप्पणी लेख्न लगाउने २. विद्यालय रहेको स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने कुनै कार्यको अवलोकन र प्रतिवेदन गर्ने ३. कक्षाकार्य र गृहकार्य दिने	३
२. कार्यालय सहायक	१. विद्यालयका कार्यालय सहायक कर्मचारीको कामको अध्ययन २. समुदायमा रहेका कुनै सरकारी वा व्यावसायिक कार्यालयका सहायक कर्मचारीको योग्यता र अनुभवको अध्ययन	१	बैङ्क, बिमा तथा वित्तीय संस्थाहरू	१. बैङ्क, सहकारी, वित्तीय संस्था आदिको अवलोकन गरी प्रतिवेदन तयार गर्न २. बैङ्किङ कारोबारमा प्रयोग हुने उपकरणहरूको व्यावहारिक प्रयोगको अभ्यास ३. नजिकको बिमा वा वित्तीय सहकारी संस्थाको कारोबारको अवलोकन र प्रतिवेदन तयारी	२
३. कार्यालय स्रोत तथा साधन	१. समुदायमा रहेको कुनै कार्यालयमा प्रयोग भएका साधनको सूची निर्माण । २. विद्यालयमा रहेका कार्यालय साधनको सूचीको समूहिकरण र वर्गीकरण ।	२	करको परिचय	१. विद्यालय रहेको स्थानीय तहले लगाएको करहरूको अध्ययन र त्यस्ता करको दर निर्धारणका आधार अध्ययन २. कर राजस्व दाखिला गर्ने भौचर भर्ने विधिको व्यावहारिक अभ्यास	१
४. पत्र व्यवहार	१. विद्यालयले गरेको पत्राचारको अध्ययन र चिठीपत्रमा हुनुपर्ने गुण पहिचान २. विभिन्न प्रकारका चिठीपत्र लेखन, इमेल लेखन र प्रयोग	३	व्यवसायिक लेखा	१. व्यावसायिक लेखामान र सरकारी लेखामानको तुलनात्मक विवरण तयारी	१
५. अभिलेख	१. विद्यालयमा रहेका अभिलेखको पहिचान, अध्ययन र	१	बैङ्क हिसाब	१. बैङ्क हिसाब मिलान विवरण तयारीको अभ्यास	१

व्यवस्थापन	सूचीकरण २.विद्यार्थीको घरमा रहेका महत्त्वपूर्ण अभिलेख संरक्षणको उपाय प्रस्तुतीकरण		मिलान		
६. सञ्चार र सूचना प्रविधि	१.विद्यालयको अभिभावक दिवस कार्यक्रमका लागि सञ्चार व्यवस्थापन २.विद्यालयको नजिक रहेका हुलाक कार्यालयको कार्य अध्ययन	२	लेखात्मक गल्तीहरू	१.अभ्यासमा दिइएका कारोबारका आधारमा गल्ती सच्याउने तरिका अभ्यास	१
७. व्यवसाय	१.समाजमा सञ्चालन रहेका व्यवसायको अध्ययन र किसिम वर्गीकरण २.विद्यार्थीको घरनजिकको सहकारीको अध्ययन	३	अन्तिम खाता	१.काल्पनिक वा वास्तविक कारोबारका आधारमा व्यापार खाता, नाफा नोक्सान खाता र वासलातको तयारी	२
८. सभा र वैठक	१.विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठक र निर्णयको अध्ययन २.समूह छलफल, अध्ययन, विचार सभा	२	नेपालको सरकारी लेखा प्रणाली	१.विद्यालयको लेखा प्रणालीको अध्ययन गराउने र बुझाइको प्रस्तुति गराउने २. केन्द्रीय र कार्यसञ्चालन स्तरको लेखाको फरक तयार गर्न लगाउने	२
९. लेखाविधि	१.विद्यालय वा नजिकको स्थानीय तहको लेखा सूचनाको अध्ययन	२	राजस्व लेखा	१. राजस्व प्राप्तिको नगदी रसिद तयारी गर्न लगाउने २. अभ्यासमा दिइएका समस्या समाधान गर्न कक्षाकार्य र गृहकार्य गराउने	१
१०. आधारभूत लेखा प्रणाली	१.लेखा प्रणालीसम्बन्धी प्रश्नोत्तर र गृहकार्य	२	सरकारी खर्चको लेखा	१. अभ्यासमा दिइएका समस्या समाधानका लागि कक्षाकार्य र गृहकार्य २. कुनै सरकारी निकायको कारोबारको प्रतिवेदन प्राप्त गरी सो उपर सामूहिक अध्ययन र छलफल ३.विद्यालय वा अन्य सरकारी कार्यालयको वास्तविक आर्थिक कारोबारको आधारमा गोश्वारा भौचर (नमुनामा) तयार ४. विद्यालयको वास्तविक आर्थिक कारोबारको आधारमा बैङ्क नगदी किताब तयार गर्न लगाउने ।	६
११. जर्नल	१.विभिन्न व्यावहारिक अभ्यासको कक्षागत कार्य र गृहकार्य	२	जिन्सी लेखा	१. विद्यालयमा रहेका जिन्सी सामाग्रीको सूची बनाई खर्च हुने र नहुने	३

	२. कुनै व्यवसायका कारोबारको टिपोट र भौचर तयारी			खातामा प्रविष्टि गराउने । २. काल्पनिक कारोबारका आधारमा माग फाराम, खरिद आदेश र दाखिला प्रतिवेदनको नमुना सङ्कलन गरी प्रयोग गर्ने ।	
१२. खाता बही	१. विभिन्न व्यावहारिक अभ्यासको कक्षागत कार्य र गृहकार्य २. विद्यालयको लेखामा प्रयोग भएको खाताको अध्ययन	२	कोष लेखाङ्कन र धरौटी लेखा	१. विद्यालयले प्रयोगशाला उपयोग गर्ने कक्षा १० का विद्यार्थीसँग लिने शुल्क धरौटीमा राख्ने गोश्वारा धरौटी खाता बनाउन लगाउने । २. कुनै निर्माण व्यवसायीले सार्वजनिक निकायसँग गरेको ठेक्कामा काटिएको धरौटी रकमको काल्पनिक कारोबार तयार गरी व्यक्तिगत धरौटी खाता तयार गर्न लगाउने ।	३
१३. सहायक पुस्तिका	१. विभिन्न व्यावहारिक अभ्यासको कक्षागत कार्य र गृहकार्य २. कुनै व्यावसायीको कारोबारको नगद पुस्तिकाको अध्ययन र प्रतिवेदन तयारी	३	आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरीक्षण	१. विद्यालयको आर्थिक कारोबारलाई व्यवस्थित गर्न गरिएका आन्तरिक नियन्त्रणका उपायहरूको पहिचान गर्न लगाउने । २. आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षणको फरक प्रस्तुत गर्न लगाउने ।	३
१४. सन्तुलन परीक्षण	१. विभिन्न व्यावहारिक अभ्यासको कक्षागत कार्य र गृहकार्य २. अन्तिम लेखाका विभिन्न प्रतिवेदनको तुलनात्मक प्रस्तुति	३	नेपालको सरकारी लेखा प्रणालीमा संलग्न विभिन्न निकायहरू	१. स्थानीय तहको आर्थिक कारोबार गर्ने निकाय वा आर्थिक प्रशासन शाखाको काम पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न लगाउने । २. नेपालको संविधानमा उल्लेख भएका महालेखा परीक्षकका काम उल्लेख गर्न लगाउने ।	२
१५. सरकारी लेखा प्रणाली	१. सरकारी लेखा र व्यावसायिक लेखाको फरक अध्ययन २. नेपालको सरकारी लेखा प्रणालीको विकासक्रमको प्रस्तुतीकरण	२	कार्यालय सञ्चालन र लेखामा सूचना प्रविधिको प्रयोग	१. आर्थिक कारोबारको अभिलेख राख्न नेपालमा प्रयोग भएका सूचना प्रविधिमा आधारित प्रणालीहरूको अद्यावधिक सूची तयार गर्ने गराउने । २. कार्यालय सञ्चालन र लेखामा सूचना प्रविधि प्रयोगको फाइदा र बेफाइदा शीर्षकमा एक पावर प्वाइन्ट बनाइ प्रस्तुति गर्न लगाउने । कम्प्युटर उपलब्ध नभएको विद्यालयले चार्ट पेपरमा बनाई प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउने ।	२
	जम्मा	३२		जम्मा	३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

प्रत्येक पाठको अध्यापन गर्दा विद्यार्थीहरूको पूर्व अनुभवसँगै सम्बद्ध गराएर सुरुआत गर्नुपर्छ । आफूले भोगेका र दैनिक जीवनसँगका क्रियाकलापलाई उदाहरण राखी यस विषयको अध्यापन गराएमा प्रभावकारी हुन्छ । पाठ प्रस्तुतीकरणको प्रारम्भमा सामान्यतया छलफल विधिको प्रयोग गर्नुपर्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा अवलोकन, प्रदर्शन र प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । विषयवस्तुको प्रस्तुतिपछि विद्यार्थीलाई नै उदाहरण वा समाधान खोज्न लगाउनुपर्छ । विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता, सामाजिक परिवेशलाई विचार गरेर कक्षाको वातावरणअनुसार सिर्जनात्मक पक्षमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । सिकाइलाई बोधको स्तरमा मात्र सीमित नराखी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि पर्याप्त सिकाइ अवसार दिई सिर्जनात्मक पक्षमा प्रयोग गर्नका लागि स्थानान्तरण गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउनुपर्छ ।

निर्दिष्ट उद्देश्य प्राप्तिका लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने केही विधिको यहाँ उल्लेख गरिएको छ । यहाँ प्रस्तुत विधिहरू नमुना वा सङ्केत मात्र हुन । सबै परिस्थितिमा यी विधिले मात्र पूर्णता नपाउन सक्छन् । त्यसैले विषय शिक्षकलाई कक्षाकोठाको वातावरण अनुकूल उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले मात्र शिक्षण विधिको उल्लेख गरिएको हो । त्यसैले प्रत्येक शिक्षकले यहाँ उल्लेख गरिएका विधिलाई एउटा आधारका रूपमा लिई विषयवस्तुका प्रकृति र परिस्थिति अनुकूल शिक्षण विधि तथा प्रक्रियाको छनोट गर्नुपर्छ । यसका लागि निम्नलिखित विधिहरूको अवलम्वन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

(क) व्याख्यान विधि	(ख) प्रदर्शन विधि	(ग) छलफल विधि
(घ) प्रश्नोत्तर विधि	(ङ) प्रयोग विधि	(च) परियोजना विधि
(छ) घटना अध्ययन विधि	(ज) खोज विधि	(झ) समस्या समाधान विधि

७. मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कार्यालय सञ्चालन र लेखाको विषयगत मूलभूत उद्देश्यहरू पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका विशिष्ट उद्देश्यहरू र तिनका विषयवस्तुको आधारमा पाठको अध्यापन पश्चात् अपेक्षित शैक्षणिक उद्देश्य हासिल भए नभएको र सकारात्मक परिवर्तन आए नआएको जानकारीका लागि विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ । सामान्यतया कार्यालय सञ्चालन र लेखा विषयको सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्नानुसार निर्धारण गरिएका छन् :

१. कार्यालय सञ्चालन र लेखा विषयको मूलभूत उद्देश्य पूरा गर्नका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पद्दतिलाई जोड दिनुपर्छ ।
२. विशिष्ट उद्देश्यहरू अनुरूप विद्यार्थीहरूले विषयवस्तुको ज्ञान, सिप, अभिवृद्धि हासिल गर्न सकेका छन् कि छैनन् भन्ने सम्बन्धमा निरन्तर मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ ।
३. यसरी गरिएको मूल्याङ्कनको आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गर्नुपर्छ ।
४. विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका सिकाइ उपलब्धिको बारेमा उनीहरूलाई जानकारी गराइ कमी कमजोरी हटाउनुपर्छ ।
५. सम्बन्धित अभिभावकहरूलाई विद्यार्थीहरूको बारेमा प्रगति विवरणको जानकारी गराई, प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नुपर्छ ।
६. विद्यार्थीहरूले सिकेका कुरा व्यावहारिक रूपमा प्रयोग गर्न सक्छन सक्दैनन, त्यसको मूल्याङ्कन गर्न शीर्षकअनुसार समुदाय र बजार कार्यालयमा पठाउनुपर्छ । शिक्षकले मूल्याङ्कन गरी सुधार गर्नुपर्छ ।
७. कार्यालय सञ्चालन र लेखा विषयको मूल्याङ्कन गर्दा विद्यार्थीलाई समुदाय वा बजार, पसल पठाएर वित्तीय संस्थासम्बन्धी प्रतिवेदन तयार पार्न आर्थिक कारोबारको जानकारी लिई गोश्वारा भौचर सन्तुलन परीक्षण, नाफा नोक्सान र वासलात तयार पार्न लगाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ ।
८. विद्यालयमा हुने आर्थिक गतिविधि विद्यालयको सङ्गठानात्मक ढाँचा, विद्यालयका विद्यार्थी संलग्न गरी प्रतिवेदन तयार गर्न लगाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ ।
९. कार्यालयको भ्रमण गराई प्रतिवेदन तयार पार्न लगाउने कार्यालयको कर्मचारीको गुण, पदहरू अनुसार कार्यालयमा काम गर्ने कर्मचारीको कार्य र कार्यालयको आवश्यकताको सूची बनाउन लगाउनुपर्छ ।
१० प्रत्येक शीर्षकमा प्रत्यक्ष रूपमा अवलोकन गराई शिक्षण कार्य सञ्चालन गरेमा प्रभावकारी हुन्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा परियोजना कार्य, गृहकार्य, कक्षाकार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई प्रयोगात्मक ज्ञान र सिप हासिल गराउन निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । विद्यार्थीले सिके नसिकेको पत्ता लगाइ नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुन सिकाइने वा सुधारात्मक सिकाइका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गरिन्छ । कक्षा ९ र १० को कार्यालय सञ्चालन तथा लेखा विषयको सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरू प्रयोग गर्न सकिने छ र सिकाइ अवस्था यकिन गरी आवश्यकताअनुसार सुधारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसका आधारमा स्तर निर्धारण गर्ने निर्णय लिइन्छ भने त्यस्तो मूल्याङ्कनलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन आवधिक रूपमा गर्ने गरिन्छ । यसका लागि प्रयोगात्मक तथा आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत र अन्तिम परीक्षाका लागि ७५ प्रतिशतको भार छुट्याएको छ । यस पाठ्यक्रमको अनुसूचीका रूपमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया, अङ्क विभाजन, तथा अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि विशिष्टीकरण तालिका प्रकाशन गरिने छ । कक्षा ९ को सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यालयले र कक्षा १० को सम्बन्धमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले सोहिअनुसार परीक्षा सञ्चालन र स्तर वा ग्रेड निर्धारण गर्नुपर्छ ।

(अ) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्छ । यस विषयमा कक्षा ९ र १० मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नानुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ ।

क्र. स.	मूल्याङ्कन आधार	भार	कैफियत
१	उपस्थिति र कक्षा सहभागिता	३	
२	प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य र इन्टर्नसिपलगायत	१६	
३.	त्रैमासिक परीक्षा	६	
	जम्मा	२५	

(आ) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ९ र १० प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ९ र १० प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ ।

-0-

११. लेखा परीक्षण

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
लेखा परीक्षण

कक्षा ९ र १० विषय कोड: **Aud. 211** (कक्षा ९)
Aud. 212 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

जुनसुकै पेसा, व्यवसाय वा क्रियाकलापहरू आर्थिक कारोबारसँग सम्बन्धित हुन्छन् । आर्थिक संसाधनको बहुउपयोगिता र सीमितताका बिचमा सन्तुलन कायम हुने गरी आर्थिक गतिविधिको विश्वसनीय रूपमा सञ्चालन गरिनु पर्ने मान्यता स्थापित भएको छ । आर्थिक कारोबारको विश्वसनीयता, जिम्मेवारी र जवाफदेहीताको सुनिश्चितता गराउने कार्य लेखापरीक्षणले गर्दछ । कुनै पनि निकाय, संस्था वा व्यवसायको कारोबारको आधिकारिकता लेखापरीक्षण पश्चात् मात्र पुष्टि हुन्छ । यस्तो महत्त्वपूर्ण विधाको रूपमा स्थापित विषयलाई विद्यालय तहबाटै पठन पाठन गर्न गराउनु आवश्यक भएकाले कक्षा ९ र १० मा ऐच्छिक विषयका रूपमा रहने गरी लेखापरीक्षण विषयको यो पाठ्यक्रमको अद्यावधिक गरिएको हो ।

यस विषयको अध्ययन गर्ने जनशक्तिले आफू वा आफू संलग्न कारोबारको लेखापरीक्षण गर्न गराउन आधारभूत स्तरको सिप प्राप्त गर्न र लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा नै आफूलाई संलग्न गराउनसमेत सक्ने छन् । व्यवसायको आर्थिक कारोबारहरूको अभिलेख राख्ने, लेखाङ्कन गर्ने र लेखापरीक्षण गर्ने सम्बन्धी सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक अध्यापन र अध्ययनबाट लेखापरीक्षण विषयको ज्ञान विद्यार्थीलाई प्रदान गर्ने गरी यो पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ । यसको अध्यापनको लागि पाठ्यक्रमका विषयवस्तु तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप छनोट गर्दा विद्यार्थी केन्द्रित सिकाइ र व्यवहारिक अभ्यास तथा अन्तरक्रियात्मक ज्ञान आदानप्रदानका अभ्यासहरूको अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

कक्षा ९ र १० को लेखापरीक्षण विषयको यस पाठ्यक्रममा लेखापरीक्षणको अवधारणा, विकासक्रम, यसका सैद्धान्तिक, कानुनी तथा व्यवहारिक आधारहरूको आधारभूत स्तरको जानकारी समेटिएको छ । यसका अलावा लेखापरीक्षण गर्ने निकाय वा व्यक्तिले के कस्ता मापदण्ड वा आधार पालना गर्नुपर्दछ भन्ने कुराहरू र लेखापरीक्षण गर्ने क्रममा अध्ययन तथा परीक्षण गरिने लेखा राख्ने विधि, लेखापरीक्षण योजनाको निर्माण र लेखापरीक्षण विधि लगायतका विषयहरू समावेश गरिएको छ । दुबै कक्षामा लेखापरीक्षणसँग अन्तरसम्बन्धित विषयहरूलाई क्रमबद्ध रूपमा समेटी यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यो विषयमा ७५ प्रतिशत सैद्धान्तिक र २५ प्रतिशत प्रयोगात्मक क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तहमा लेखापरीक्षणको अध्ययनबाट विद्यार्थीहरूले आफूलाई भविष्यमा लेखापरीक्षण विधामा संलग्न गराउन आवश्यक आधारभूत सिप हासिल गर्ने गरी निम्नानुसारका सक्षमता हासिल गर्ने छन् :

(क) लेखाविधिको आधारभूत सिद्धान्तको ज्ञान र प्रयोग

(ख) लेखा प्रणालीको परिचय र व्यवसायिक सङ्गठनको प्रारम्भिक र पूर्ण अभिलेख राख्ने तरिकाको बोध र अभ्यास

(ग) सन्तुलन परीक्षणको तयारी र अभ्यास

(घ) सरकारी लेखापरीक्षणको परिचय, तरिका बताउन र आवश्यकता अनुसार प्रयोगात्मक सिप हासिल

(ङ) लेखापरीक्षणका सिद्धान्तको व्यावहारिक प्रयोग

(च) लेखापरीक्षकको काम, कर्तव्य, अधिकार, गुण र आवश्यक योग्यतासँग परिचित भई कर्तव्य र उत्तरदायित्व पालना

(छ) लेखापरीक्षण सम्बन्धि संस्थाहरूको ज्ञान तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र रायको परिचय र अभ्यास

(ज) नेपालमा लेखापरीक्षणमा सूचना प्रविधिको प्रयोगको अवस्था र महत्त्वको बोध

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

यस पाठ्यक्रमको अध्ययन पश्चात् कक्षा ९ र कक्षा १० का विद्यार्थीहरूले देहायअनुसारको सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्ने छन् :

कक्षा ९ को सिकाइ उपलब्धि

एकाइ १ : लेखाविधि

१. लेखाविधिको परिचय, आवश्यकता र सिद्धान्त बताउन

२. लेखा अभिलेखन, लेखापालन र लेखा व्यवसायको भिन्नता छुट्याउन

३. लेखासँग सम्बन्धित शब्दावलीहरूको अर्थ बताउन

एकाइ २ : लेखाप्रणाली र समीकरण

१. लेखाप्रणालीको परिचय दिन

२. एकोहोरो र दोहोरो लेखाप्रणालीको परिचय दिन, विशेषता बताउन र भिन्नता छुट्याउन

३. लेखा समीकरण विधिको बोध र अभ्यास

एकाइ ३ : गोश्वारा अभिलेख र खाता

१. गोश्वारा अभिलेखको परिचय दिन र उद्देश्य बताउन

२. डेविट र क्रेडिट गर्ने नियमहरू बताउन

३. प्रारम्भिक अभिलेख गोश्वारा भौचर तयार गर्न

४. खातामा कारोबारहरू चढाउन र खाता तयार गर्न

एकाइ ४ : सहायक पुस्तिका र नगद पुस्तिका

१. सहायक पुस्तिका र नगद पुस्तिकाको परिचय दिन र प्रकार तथा नियम बताउन

२. खातामा प्रविष्टिसम्बन्धी ज्ञान र प्रयोग

३. नगद मौज्दात र बैङ्क मौज्दातको परिचय दिन

एकाइ ५ : सन्तुलन परीक्षण

१. सन्तुलन परीक्षणको परिचय दिन, उद्देश्य बताउन र तयारीको अभ्यास गर्न

२. सन्तुलन परीक्षणबाट पत्ता लगाउन सकिने र नसकिने गल्तीको जानकारी प्राप्त गर्न

३. गल्ती सुधार गर्ने तरीका र समायोजन तथा बन्दीको अभ्यास

एकाइ ६ : लेखापरीक्षणको परिचय

१. लेखापरीक्षणको परिचय, आवश्यकता र महत्त्व बताउन

२. लेखापरीक्षणको क्षेत्र र सीमा उल्लेख गर्न

३. लेखा र लेखापरीक्षणको अन्तरसम्बन्ध बताउन

एकाइ ७ : लेखापरीक्षक

१. लेखापरीक्षकको योग्यता र गुण बताउन

२. लेखापरीक्षकको अधिकार र दायित्व, पेसागत आचरण र स्वतन्त्रता बताउन

३. दर्तावाला लेखापरीक्षक र चार्टड एकाउन्टेन्टको परिचय दिन

एकाइ ८ : लेखापरीक्षणका सिद्धान्त र प्रकार

१. लेखापरीक्षणका सिद्धान्तहरूको उल्लेख र वर्णन गर्न

२. लेखापरीक्षणका विभिन्न प्रकार बताउन र आन्तरिम र अन्तिम लेखापरीक्षण बिचको भिन्नता छुट्याउन

कक्षा १० को सिकाइ उपलब्धि

एकाइ १ : व्यावसायिक खाता

१. व्यापार खाता र नाफा नोक्सान खाता र वासलातको परिचय दिन र महत्त्व बताउन

२. व्यापार खाता, नाफा नोक्सान खाता र वासलात तयार गर्ने तरिका बताउन र अभ्यास गर्न

एकाइ २ : व्यावसायिक लेखापरीक्षण

१. व्यावसायिक लेखा परीक्षणको परिचय दिन र आवश्यकता बताउन

२. व्यावसायिक लेखापरीक्षणका तरिकाहरू वर्णन गर्न

एकाइ ३ : सरकारी लेखाप्रणाली

१. सरकारी लेखाप्रणालीको परिचय दिन, उद्देश्य र विशेषता बताउन

२. व्यावसायिक र सरकारी लेखाप्रणालीको भिन्नता छुट्याउन

३. नेपालको केन्द्रीय र कार्यालय सञ्चालन स्तरको लेखाको परिचय दिन र विशेषता बताउन

४. गोश्वारा भौचर तयार गर्न र प्रयोग गर्न

५. बैङ्क नगदी किताब र सानो नगदी कोष तयार गर्न र प्रयोग गर्न

६. बजेट हिसाब, मास्केवारी, खर्चको फाँटवारी, राजस्व र धरौटी फारमको परिचय दिन

एकाइ ४ : सरकारी लेखापरीक्षण

१. सरकारी लेखापरीक्षणको परिचय, आवश्यकता, महत्त्व र उपयोग बताउन

२. विभिन्न विवरण, खाता, किताबको परीक्षण प्रक्रिया वर्णन गर्न

एकाइ ५ : भौचर परीक्षण

१. भौचर परीक्षणको तरिका बताउन

२. नगद, गोश्वारा, बिक्री खाताहरू परीक्षण गर्न र तथ्यको टिपोट गर्न

एकाइ ६ : लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र राय

१. लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको परिचय दिन र उद्देश्य र आवश्यक तत्त्वहरू बताउन

२. लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्ने तरिका वर्णन गर्न

३. लेखापरीक्षकको रायको परिचय दिन, यसका प्रकार र समावेश हुने विषय उल्लेख गर्न

४. लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र रायबिच फरक छुट्याउन

एकाइ ७ : लेखापरीक्षणसँग सम्बन्धित संस्थाहरू

१. महालेखा परीक्षकको परिचय दिन र उद्देश्य बताउन

२. महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयको परिचय दिन र उद्देश्य बताउन

३. कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको परिचय दिन र उद्देश्य बताउन

४. नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट संस्थाको परिचय दिन र उद्देश्य बताउन

एकाइ ८ : लेखापरीक्षणमा सूचना प्रविधिको प्रयोग

१. लेखापरीक्षणमा सूचना प्रविधिको प्रयोगको आवश्यकता र औचित्य साथै फाइदा र बेफाइदा बताउन

२. नेपालमा लेखापरीक्षणमा सूचना प्रणाली प्रयोगको अवस्था बताउन

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

क्र.स.	विषयक्षेत्र	कक्षा ९		विषयक्षेत्र	कक्षा १०	
		विषयवस्तु	कार्य घण्टा		विषयवस्तु	कार्य घण्टा
१.	१. लेखाविधि	१.१ लेखाविधिको परिचय र आवश्यकता १.२ लेखाविधिका सिद्धान्त १.३ लेखा अभिलेखन, लेखापालन र लेखा व्यवसाय १.४ लेखाविधिसँग सम्बन्धित शब्दावलीहरू	८	१. व्यावसायिक अन्तिम खाता	१.१ अन्तिम खाताको परिचय १.२ व्यापार खाता तथा नाफा नोक्सान खाता १.२.१ परिचय १.२.२ तयार गर्ने तरिका र अभ्यास १.२.३ महत्त्व १.३ वासलात १.३.१ परिचय १.३.२.तयार गर्ने तरिका र अभ्यास १.३.३ महत्त्व	२०
२.	२.लेखाप्रणाली र समीकरण	२.१. लेखा प्रणालीको परिचय २.२. एकोहोरो र दोहोरो लेखा प्रणाली २.३. एकोहोरो र दोहोरो लेखा प्रणालीका विशेषता र भिन्नता २.४ लेखा समीकरणको परिचय, विधि र अभ्यास	१०	२. व्यवसायिक लेखा परीक्षण	२.१ परिचय २.२ आवश्यकता २.३ प्रकार २.३.१ आन्तरिक र बाहृय लेखापरीक्षण २.४ व्यावसायिक लेखापरीक्षणका तरिकाहरू	६
३.	३. गोश्वारा अभिलेख र खाता	३.१ गोश्वारा अभिलेखको परिचय ३.२ उद्देश्य ३.३ डेविट र क्रेडिट गर्ने नियमहरू ३.४ गोश्वारा अभिलेखको अभ्यास ३.५ खाताको परिचय र प्रकार ३.६ खातामा अभिलेख चढाउने तरिका र अभ्यास	१८	३. सरकारी लेखाप्रणाली	३.१. परिचय ३.२. उद्देश्य ३.३. विशेषता ३.४ व्यवसायिक र सरकारी लेखामा फरक ३.५ केन्द्रीय र कार्य सञ्चालन स्तरको लेखा ३.५.१ परिचय ३.५.२ विशेषता ३.६ सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान ३.७ गोश्वारा भौचर ३.७.१ परिचय र अभ्यास ३.८ बैङ्क नगदी किताब	३५

					३.८.१ परिचय र अभ्यास ३.९ सानो नगदी कोष ३.९.१ परिचय र अभ्यास ३.१० बजेट हिसाब ३.१०.१ परिचय र अभ्यास ३.११ मास्केवारी ३.११.१ परिचय र अभ्यास ३.१२ राजस्व र धरौटी फारम ३.१२.१ परिचय र अभ्यास	
४.	४. सहायक पुस्तिका र नगदी पुस्तिका	४. सहायक पुस्तिका र नगदी पुस्तिका ४.१ सहायक पुस्तिकाको परिचय र प्रकार ४.२ सहायक पुस्तिकाका नियम र अभ्यास ४.३ खातामा प्रविष्टि ४.४ नगद पुस्तिकाको परिचय र प्रकार ४.५ साधारण नगद पुस्तिकाको अभ्यास ४.६ नगद मौज्दात र बैङ्क मौज्दात	२०	४.सरकारी लेखापरीक्षण	४.१. परिचय ४.२ आवश्यकता, महत्त्व र उपयोग ४.३ लेखापरीक्षणको प्रक्रिया ४.३.१ वित्तीय विवरणहरूको परीक्षण ४.३.२ खर्चको फाँटवारीको परीक्षण ४.३.३ नगद मौज्दात, बैङ्क मौज्दात परीक्षण ४.३.४ खाता किताबहरूको परीक्षण (क) बैक नगदी किताब (ख) पेश्की खाता (ग) जिन्सी खाता (घ) सहायक खाता	१२
५.	५. सन्तुलन परीक्षण	५.१ परिचय ५.२ उद्देश्य ५.३ सन्तुलन परीक्षण तयार गर्ने तरिका र अभ्यास ५.४ सन्तुलन परीक्षणबाट पत्ता लगाउन सकिने र नसकिने गल्तीहरू ५.५ गल्ती सुधार्ने तरिका ५.६ समायोजन र बन्दी	१२	५. भौचर परिक्षण	५.१ भौचर परीक्षणको परिचय र महत्त्व ५.२ भौचर परिक्षण गर्ने तरिका ५.३ नगद, गोश्वारा अभिलेख बिक्रीखाताहरू र व्यापारिक कारोबारहरूको परीक्षण ५.४ भौचर परिक्षणबाट प्राप्त तथ्यको टिपोट	६

६.	६.लेखापरीक्षण को परिचय	६.१ अवधारणा ६.२ उद्देश्य ६.३ आवश्यकता ६.४ क्षेत्र र सीमा ६.५ महत्त्व ६.६ लेखापरीक्षणका आधारहरू ६.७ लेखा र लेखापरीक्षणको अन्तर्सम्बन्ध ६.८ लेखापरीक्षका प्रकार ६.८.१ आन्तरिक तथा अन्तिम ६.८.२ व्यावसायिक र सरकारी	८	६. लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र राय	६.१ लेखापरीक्षण प्रतिवेदन ६.१.१ परिचय ६.१.२ उद्देश्य ६.२ लेखापरीक्षण प्रतिवेदनका आवश्यक तत्त्वहरू ६.३ लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्ने तरिका ६.४ लेखापरीक्षकको राय ६.४.१ परिचय ६.४.२ लेखापरीक्षकको रायको प्रकार ६.४.३ लेखापरीक्षकको रायपत्रमा समावेश हुने विषय ६.५ लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र रायबिचको फरक	६
७.	७. लेखापरीक्षक	७.१ परिचय ७.२ योग्यता ७.३ लेखापरीक्षकमा हुनुपर्ने गुणहरू ७.४ लेखापरीक्षकको अधिकार र दायित्व ७.५ पेसागत आचरण ७.६ लेखापरीक्षकको स्वतन्त्रता ७.७ दर्तावाला लेखापरीक्षक र चार्टड एकाउन्टेन्ट	१०	७. लेखापरीक्षणसम्बन्धी सङ्गठनहरू	७.१ महालेखा परीक्षकको कार्यालय ७.१.१ परिचय ७.१.२ उद्देश्य ७.२ महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय ७.२.१ परिचय ७.२.२ उद्देश्य ७.३ कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय ७.३.१ परिचय ७.३.२ उद्देश्य ७.४ नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट संस्था ७.४.१ परिचय ७.४.२ उद्देश्य	६
८.	८. लेखा परीक्षणका सिद्धान्त र प्रकार	८.१ लेखापरीक्षका सिद्धान्तहरू ८.१.१ स्वतन्त्रता र इमान्दारीको सिद्धान्त ८.१.२ पेसागत सक्षमताको सिद्धान्त ८.१.३ विश्वसनीयताको सिद्धान्त ८.१.४ कानुनी मान्यताको सिद्धान्त ८.१.५ तात्त्विकताको सिद्धान्त ८.१.६ उचित प्रस्तुतीकरणको सिद्धान्त ८.१.७ पेसागत चतुऱ्याइँको सिद्धान्त ८.१.८ लेखापरीक्षण सावधानीको सिद्धान्त	१०	८. लेखापरीक्षणमा सूचना प्रविधिको प्रयोग	८.१लेखापरीक्षणमा सूचना प्रविधिको आवश्यकता र औचित्य ८.२ लेखापरीक्षणमा प्रविधिको प्रयोग फाइदा र बेफाइदा ८.३ नेपालमा लेखापरीक्षणमा प्रयोग भएका सूचना प्रणालीको परिचय	५

		८.१.९ निष्ठा र नैतिकताको सिद्धान्त ८.२ लेखापरीक्षका प्रकारहरू ८.२.१ आन्तरिक लेखापरीक्षण ८.२.२ अन्तिम लेखापरीक्षण ८.२ं.३ वित्तीय लेखापरीक्षण ८.२.४ कार्यमूलक लेखापरीक्षण ८.२.५ व्यवस्थापन लेखापरीक्षण ८.२.६ नियम पालना लेखापरीक्षण ८.२ं.७ सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण ८.२.८ कर लेखापरीक्षण				
		जम्मा	९६			९६

५. प्रयोगात्मक कियाकलाप

(क) कक्षा ९

कक्षा ९ का विद्यार्थीले गर्न सक्ने केही सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यका केही उदाहण प्रस्तुत गरिएको छ । यी कार्यहरू उदाहरणका रूपमा मात्र प्रस्तुत गरिएकाले यसलाई आधारका रूपमा मात्र लिई परिस्थितिअनुसार सार्न्दभिक र वैकल्पिक कार्य गराउन सकिने छ ।

क्र.स.	विषय क्षेत्र	नमुना कार्यकलाप	कार्यघण्टा
१	लेखाविधि		
२	लेखाप्रणाली र समीकरण	आफ्नो घर वरपर रहेका कुनै व्यावसायिक संस्थाहरूमा भएका कुनै १० ओटा कारोबारको टिपोट गरी ती कारोबारहरूले उक्त संस्थाको सम्पत्ति, पुँजी तथा दात्विमा पारेको प्रभाव लेखा समीकरणमा देखाइ कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	८
३	गोश्वारा अभिलेख र खाता	आफ्नो विद्यालयको लेखा शाखाबाट बिल, भरपाई तथा भुक्तानी रसिदका केही प्रतिलिपीहरू सङ्कलन गरी तिनीहरूको अभिलेखन ९भौचर तथा बहीखाता० तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	८
४	सहायक पुस्तिका र नगदी पुस्तिका	आफ्नो व्यवसाय वा घरपरिवारको विगत १ महिनाको नगद आम्दानी र नगद खर्चको अभिलेख अध्ययन गरी नगदी पुस्तिका तयार गर्नुहोस् ।	८
५	सन्तुलन परीक्षण	विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी प्रत्येक समूहलाई १० ओटा नमुना कारोबारहरू उपलब्ध गराइ ती कारोबारहरूको प्रयोग गरी जर्नल, खाता बही र सन्तुलन परीक्षण तयार गर्न र कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । साथै आआफ्नो समूहले तयार गरेको सन्तुलन परीक्षण भिडाइ गल्ती भएमा सोसमेत पत्ता लगाएर सुधार गर्न लगाउनुहोस् ।	८
६	लेखापरीक्षणको परिचय		
७	लेखापरीक्षक		
८	लेखापरीक्षणका सिद्धान्त र प्रकार		
	जम्मा		३२

(ख) कक्षा १०

कक्षा १० का विद्यार्थीले गर्न सक्ने केही सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्यका केही उदाहणहरू प्रस्तुत गरीएको छ । यी कार्यहरू उदाहरणका रूपमा मात्र प्रस्तुत गरिएकाले यसलाई आधारका रूपमा मात्र लिई परिस्थितिअनुसार सार्न्दभिक र वैकल्पिक कार्य गराउन सकिने छ ।

एकाइ	विषय क्षेत्र	नमुना कार्यकलाप	कार्यघण्टा
१	व्यावसायिक खाता	कुनै व्यावसायिक संस्थाको पछिल्लो २ वर्षको खर्च तथा आम्दानी, नाफा तथा नोक्सान, सम्पत्ति, पुँजी तथा दायित्वको तुलनात्मक अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउनुहोस् ।	६
२	व्यावसायिक लेखापरीक्षण		
३	सरकारी लेखाप्रणाली	विद्यार्थीलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी शिक्षकले सरकारी कार्यालयमा हुने प्रकृतिका नमुना कारोबारहरू उपलब्ध गराई गोश्वारा भौचर, बैङ्क नगदी किताब, बजेट हिसाब र मास्केवारी तयार गर्न लगाउने र शिक्षकले निरीक्षण गरी पृष्ठपोषण दिनुहोस ।	१२
४	सरकारी लेखापरीक्षण	एकाइ ३ अन्तर्गत तयार गरेका विभिन्न खाता हिसाबहरू समूहहरूबिच साटफेर गरी एक समूहले तयार गरेको खाताबही अर्को समूहबाट परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	८
५	भौचर परीक्षण	विभिन्न कारोबार देखाउने बिलहरू सङ्कलन गर्न र कारोबारहरू भौचरमा प्रविष्ट गर्न लगाउनुहोस् र एक विद्यार्थीको प्रविष्टिलाई अन्य विद्यार्थीबाट परीक्षण गराउनुहोस् ।	५
६	लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र राय		
७	लेखापरीक्षणसम्बन्धी संस्थाहरू		
८	लेखापरीक्षमा सूचना प्रणालीको प्रयोग	नेपालको सन्दर्भका लेखापरीक्षणमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका बारेमा विभिन्न पत्रपत्रिका, किताब, जर्नल आदिबाट जानकारी सङ्कलन गरी एउटा लेख तयार गर्नुहोस् ।	३
	जम्मा		३२

६. सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

प्रत्येक पाठको अध्यापन गर्दा विद्यार्थीको अनुभवलाई ध्यान दिएर शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई अगाडि बढाउनुपर्छ । शिक्षण सिकाइलाई सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता र आवश्यकतालाई तथा बहुबौद्धिकता र फरक सिकाइ क्षमतालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

लेखापरीक्षण विषयको पाठ्यक्रम लेखाविधि र लेखापरीक्षण दुवै पक्षलाई समेटेर तयार पारिएको छ । यस विषयको पाठ्यक्रमले सैद्धान्तिक एवम् व्यावहारिक पक्षहरूलाई समेटेको छ । यस विषयको ज्ञान दिनका लागि शिक्षकले कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई सिद्धान्तको ज्ञान दिनुका साथै स्रोत साधन र अनुकूल वातावरण भएसम्म वरपर रहेका व्यवसाय, व्यावसायिक सङ्गठन, सरकारी एवम् अन्य कार्यालयको भ्रमण तथा अवलोकन गरी लेखा राख्ने तरिका र लेखापरीक्षणको प्रक्रियालाई व्यावहारिक एवम् प्रयोगात्मक तरिकाले शिक्षण गर्न सकिने छ । सिकाइ सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीहरूको सहभागिता एवम् सामुहिक तथा सहयोगात्मक सिकाइलाई प्रोत्साहन दिँदै उनीहरूको विषयप्रतिको रुचि एवम् ध्यानाकर्षण गर्नुपर्ने छ ।

यस विषयको शिक्षणका लागि स्थानीय परिवेश, विषयवस्तुको प्रकृति, विद्यार्थीको उमेर, तह, रुचि, फरक सिकाइ क्षमता, सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक पृष्ठभूमि, शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता आदिलाई ध्यान दिनुपर्छ । यस विषयमा व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रयोग, अवलोकन, सोधखोज आदि जस्ता विधिलाई परिस्थिति अनुकूल हुने गरी प्रयोग गर्न सकिन्छ । यहाँ प्रस्तुत विधिहरू नमुना वा सङ्केत मात्र हुन् । सबै परिस्थितिमा यी विधिले पूर्णता नपाउन सक्छन् । यहाँ प्रस्तुत गरिएका विधिहरूलाई शिक्षकले आधारको रूपमा मात्र लिई परिस्थिति अनुकूल शिक्षण विधि तथा प्रक्रिया छनोट गर्नुपर्छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थी मूल्याङ्कन सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै रूपमा हुने छ । यसमा सैद्धान्तिक अन्तर्गत ७५ प्रतिशत र प्रयोगात्मक अन्तर्गत २५ प्रतिशत अङ्कभार कायम गरिएको छ । मूल्याङ्कन गर्दा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिलाई प्रयोग गर्नुपर्ने छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा परियोजना कार्य, गृहकार्य, कक्षाकार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराएर प्रयोगात्मक ज्ञान र सिप हासिल गराउन निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । विद्यार्थीले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुन सिकाइने वा सुधारात्मक सिकाइका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गरिन्छ । कक्षा ९ र १० को लेखापरीक्षण विषयको सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरू प्रयोग गर्न सकिने छ र सिकाइ अवस्था यकिन गरी आवश्यकताअनुसार सुधारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसका आधारमा स्तर निर्धारण गर्ने निर्णय लिइन्छ भने त्यस्तो मूल्याङ्कनलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन आवधिक रूपमा गर्ने गरिन्छ । यसका लागि प्रयोगात्मक तथा आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत र अन्तिम परीक्षाका लागि ७५ प्रतिशतको भार छुट्याइएको छ । यस पाठ्यक्रमको अनुसूचीका रूपमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया, अङ्क विभाजन तथा अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि विशिष्टीकरण तालिका प्रकाशन गरिने छ । कक्षा ९ को सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यालयले र कक्षा १० को सम्बन्धमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले सोहिअनुसार परीक्षा सञ्चालन र स्तर वा ग्रेड निर्धारण गर्नुपर्छ ।

(अ) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यावहार परिवर्तको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्छ । यस विषयमा कक्षा ९ र १० मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भार अन्तर्गत निम्नानुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ ।

क्र. स.	मूल्याङ्कन आधार	भार	कैफियत
१.	उपस्थिति र कक्षा सहभागिता	३	
२.	प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य र इन्टर्नसिपलगायत	१६	
३.	त्रैमासिक परीक्षा	६	
	जम्मा	२५	

(आ) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ९ र १० प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ९ र १० प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ ।

-०-

१२. बागबानी

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
बागबानी

कक्षा ९ र १० विषय कोड: **Her. 235** (कक्षा ९)
Her. 236 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

फल, फलफूल तथा फूलहरूको खेती गर्ने प्रविधिसम्बन्धी खेती गर्ने विज्ञान वा कलालाई बागबानी भनिन्छ । बागवानी विज्ञान एउटा प्रमुख बिषय हो । यसअन्तर्गत विभिन्न फलफूल, तरकारी, फूल तथा आलङ्कारिक बोटबिरुवाहरूका उत्पादन, उपयोग र उपभोगबारे ज्ञान दिनुका साथै सो बिरुवाको अध्ययन, अनुसन्धान तथा विकास कार्यको जानकारीसमेत प्राप्त हुन्छ । हामी हाम्रो दैनिक जीवनमा आवश्यक पर्ने ताजा फुलफूल, तरकारी, फूलहरू, मसलाहरू, औषधी एवम् औधोगिक बालीहरू तथा अचार, जुस आदि उपयोग गर्छौं । यी सबै बागवानीभित्र नै पर्छन् । यिनीहरूले मानव समुदायलाई जीवन निवार्ह र समृद्धि बनाउने कार्य गरेको पाइन्छ । देशको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन उद्यमशील, स्वावलम्बी र सिर्जनशील जनशक्ति तयार गर्ने लक्ष्य पाठ्यक्रमले राखेको छ । यस पाठयक्रममा बागवानी क्षेत्रमा आधारभूत ज्ञान र सिप दिने उद्देश्य राखिएको छ । नेपाल जस्तो विविधतायुक्त मुलुकमा विश्वभरबाट आएका पाहुनालाई अर्गानिक वस्तु उपभोग गराउने प्रचुर सम्भावना रहेकाले बागवानी विषय माध्यमिक तहमा विकास गर्नु आजको टड्कारो आवश्यकता हो ।

यस पाठ्यक्रममा बागवानीको परिचय, बागवानीका शाखा, घर बगैँचाको परिचय, स्थापना र व्यवस्थापन, फलफूल बालीको खेती प्रविधि, बोटको वृद्धि र विकास, फल टिपाइ र उत्पादनपश्चात्को व्यवस्थापन, करेसाबारी व्यवस्थापन, तरकारी नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन, बेमौसमी तरकारी खेती प्रविधि र प्राङ्गारिक तरकारी खेती प्रविधि जस्ता विषयमा जोड दिएकाले अध्ययन अध्यापनमा सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिक र प्रयोगात्मक पक्षमा बढी जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि एवम् अगिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यसमा विद्यार्थीको निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमताहरू

माध्यमिक तहको बागवानी विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्य गर्न सक्षम हुने छन् :

१. बागवानीको अर्थ र महत्त्व बोध तथा प्रस्तुति
२. व्यावसायिक बागवानीका सम्भावनाहरूको खोजी, वर्गीकरण तथा विश्लेषण
३. बागवानीको शाखागत वर्गीकरण र करेसाबारी व्यवस्थापन
४. बागवानीलाई प्रभावित गर्ने प्रमुख जलवायु तत्त्वको विश्लेषण
५. नर्सरी स्थापना प्रविधिको बोध र नर्सरी व्यवस्थापन अभ्यास
६. बालीको उत्पादन प्रविधिको पहिचान र प्रयोग
७. बगैँचा स्थापना प्रभावी तत्त्वहरूको बोध र तिनको विश्लेषण
८. बेमौसमी तथा प्राङ्गारिक खेती प्रविधिको उपयोग
९. फलफूल बाली, खेती प्रविधि, उत्पादन, बजार व्यवस्थापनको बोध तथा उपयोग

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ९ र कक्षा १० को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धि		कक्षा १० का सिकाइ उपलब्धि	
विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१. बागवानीको परिचय	१.१ बागवानीको परिभाषा, महत्त्व र क्षेत्रको परीचय प्रस्तुत गर्न	बागवानीको परिचय	१.१ व्यावसायिक बागवानीको परिचय, महत्त्व, चुनौती तथा सम्भावनाहरूको खोजी गरी प्रस्तुत गर्न १.२ तरकारी र मसलाको महत्त्व, क्षेत्र र

			वर्गीकरणसम्बन्धी जानकारी लिई प्रस्तुत गर्न
२. बागवानीका शाखा	२.१ Pomology अन्तर्गत पर्ने फलफूलहरूको वर्गीकरण गर्न २.२ Olericulture को परिभाषा र Olericulture अन्तर्गत पर्ने फलफूलहरूको वर्गीकरण गर्न २.३ Floriculture को परिभाषा र Floriculture अन्तर्गत पर्ने फूलहरूको वर्गीकरण गर्न २.४ Post Harvest Technology को परिभाषा र प्रकार छुट्याई प्रस्तुत गर्न २.५ Medical and aromatic Plants जडीबुटीजन्य उत्पादनहरूको परिभाषा, प्रकार र उपयोगिताको जानकारी लिन	करेसाबारी व्यवस्थापन	२.१ करेसाबारीको परिचय, महत्त्व, स्थान छनोट, उपयुक्त बाली छनोट, आवश्यक पूर्वाधारसम्बन्धी अध्ययन गरी उपयोग गर्न २.२ उत्पादन व्यवस्थापन (जमिन तयारी, रोपण, सिँचाइ, गोडमेल, मलजल, रोग किरा व्यवस्थापन) गर्न
३. जलवायु	३.१ बागवानीमा असर पार्ने जलवायुका प्रमुख तत्त्वहरू तापमान, प्रकाश, हावा, वर्षा, सापेक्षिक आद्रता, हिउँ/तुसारो पहिचान गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न	तरकारी नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन	३.१ जग्गा छनोट, ब्याडको किसिम तथा तयार गरी प्रयोग गर्न ३.२ बेमौसमी तरकारी उत्पादन गर्न ब्याडको तयारी गर्न ३.३ बिउ जमाउने तरिका, बेर्नाको हेरचाह, बेर्ना जर्खर्‍याउने र बेर्ना तयार गरी उपयोग गर्न
४. घर बगैँचाको परिचय	४.१ घर बगैँचाको परिभाषा, महत्त्व, प्रकार अध्ययन गरी प्रस्तुत गर्न ४.२ भान्सा बगैँचा र कौसी खेतीको अभ्यास गर्न	तरकारी खेती	४.१ तरकारी खेतीको परिचय र उपयोगितासम्बन्धी जानकारी लिन ४.२ तरकारी बालीको खेती प्रविधिको अवलम्बन गर्न ४.३ फलबाली समूह, काउलीबाली समूह, फर्सीबाली तथा लहरे समूह, गानोबाली समूह, सागबाली समूह, जरेबाली समूह र कोसेबाली समूह तथा आलु खेती प्रविधिको जानकारी लिई उपयोग गर्न
५. बगैँचा स्थापना र व्यवस्थापन	५.१ बगैँचाको परिचय, स्थापनासम्बन्धी जानकारी लिई प्रस्तुत गर्न ५.२ मौसम र जलवायु, माटो र माटाको उर्वरता, सिँचाइ व्यवस्थापन, नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन, रोग तथा किराहरूको प्रकोप व्यवस्थापन र यातायात एवम् पूर्वाधारको व्यवस्थाको अध्ययन गरी उपयोग गर्न	बेमौसमी तरकारी खेती प्रविधि	५.१ परिचय, महत्त्व, फाइदा, अवसर र समस्याहरूको जानकारी लिन ५.२ बेमौसमी तरकारी खेती गर्ने प्रविधि, अनुकूल वातावरणको सिर्जना, प्लास्टिक घर, प्लास्टिक टनेल, स्थायी उष्ण गृहको प्रयोग गर्न ५.३ बेमौसमी खेतीका लागि उपयुक्त जातहरू र मिय र स्थलको छनोट गर्न
६. फलफूल बालीको खेती प्रविधि	६.१ फलफूल बालीको परिचय र उपयोगितासम्बन्धी जानकारी लिन ६.२ उष्ण प्रदेशीय फलहरू, समशितोष्ण फलहरू र शितोष्ण फलहरूको खेती प्रविधि अवलम्बन गर्न	प्राङ्गारिक तरकारी खेती प्रविधि	६.१ प्राङ्गारिक तरकारीको परिचय, सिद्धान्त, फाइदा र बेफाइदाहरू, समस्या र चुनौतीहरू तथा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरूका बारेमा जानकारी लिई उपयोग गर्न
७. बोटको वृद्धि र विकास	७.१ अङ्कुरण, सुषुप्तता, जुवेनलिटी, परिपक्वता, Flowering, Pre mature, fruit drop, Fruiting / Ripening को अध्ययन गरी प्रस्तुत गर्न		
८. फल टिपाइ र	८.१ फलफूलको परिपक्वता, फल टिप्ने समय र तरिकाको अध्ययन गरी प्रस्तुत गर्न		

उत्पादनपश्चात् को व्यवस्थापन	८.२ उत्पादन उप्रान्त व्यवस्थापनको परिचय, महत्त्व र बजार व्यवस्थापन अध्ययन गरी उपयोग गर्न		

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ९				कक्षा १०			
क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	क्र. स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	बागवानीको परिचय	१.१ बागवानीको परिभाषा १.२ बागवानीको महत्त्व १.३ बागवानीको क्षेत्र	५	१	बागवानीको परिचय	१.१ व्यावसायिक बागवानीको परिचय तथा महत्त्व १.२ व्यावसायिक बागवानीका चुनौती तथा सम्भावना १.३ तरकारी र मसलाको महत्त्व र क्षेत्र व्यापकता १.३.१ तरकारी बालीको वर्गीकरण	९
२.	बागवानीका शाखा	२.१ Pomology को परिभाषा र Pomology अन्तर्गत पर्ने फूलहरूको वर्गीकरण २.२ Olericulture को परिभाषा र Olericulture अन्तर्गत पर्ने फलफूलहरूको वर्गीकरण २.३ Floriculture को परिभाषा र Floriculture अन्तर्गत पर्ने फलफूलहरूको वर्गीकरण २.४ Post Harvest Technology को परिभाषा र प्रकार २.५ Medical and aromatic Plants जडीबुटीजन्य उत्पादनहरूको परिभाषा, प्रकार र उपयोगिता	१०	२	करेसाबारी व्यवस्थापन	२.१ करेसाबारीको परिचय र महत्त्व २.२ करेसाबारीका लागि स्थान छनोट २.३ करेसाबारीका लागि उपयुक्त बाली छनोट २.४ करेसाबारीमा चाहिने आवश्यक पूर्वाधारहरू २.५ उत्पादन व्यवस्थापन (जमिन तयारी, रोपण, सिँचाइ, गोडमेल, मलजल, रोग किरा व्यवस्थापन)	९
३.	जलवायु	३.१ बागवानीमा असर पार्ने जलवायुका प्रमुख तत्त्वहरू ३.१.१ तापमान ३.१.२ प्रकाश ३.१.३ हावा ३.१.४ वर्षा ३.१.५ सापेक्षिक आद्रता ३.१.६ हिउँ/तुसारो	६	३	तरकारी नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन	३.१ जग्गा छनोट तथा तयारी ३.२ ब्याडको किसिम ३.३ मौसमी तरकारी उत्पादन गर्न ब्याडको तयारी ३.३.१ उठेको ब्याड (बर्से ब्याड) ३.३.२ गहिरो ब्याड (हिउँदे ब्याड) ३.४ बेमौसमी तरकारी उत्पादन गर्न ब्याडको तयारी ३.४.१ हट बेड बनाएर ३.४.२ प्लास्टिकको पूर्ण गुमोज बनाएर ३.४.३ प्लास्टिकको अर्ध गुमोज बनाएर ३.४.४ छहारी तरिका ३.५ बिउ जमाउने तरिका ३.६ बेर्नाको हेरचाह ३.७ बेर्ना जर्ख्याउने र बेर्ना तयारी	१२

४.	घर बगैँचाको परिचय	४.१ घर बगैँचाको परिभाषा र महत्त्व ४.२ घर बगैँचाका प्रकार ४.२.१ भान्सा बगैँचा र कौसी खेती	६	४	तरकारी खेती	४.१ तरकारी खेतीको परिचय र उपयोगिता ४.२ तरकारी बालीको खेती प्रविधि (पृष्ठभूमि, वनस्पति विवरण, उत्पत्ति र खेतीको विस्तार, व्यापार र उपयोगिता, हावापानी, माटो, सिफारिस जातहरू, जमिनको तयारी, बिरुवा उत्पादन, रोप्ने समय र विधि, बिउ दर र रोप्ने दुरी, मलखादको मात्रा, सिँचाइ, झारपात नियन्त्रण, बाली भित्र्याउने, उत्पादन, ग्रेडिङ प्याकेजिङ, मुख्य रोग किरा र तिनको व्यवस्थापन) ४.३ फलबाली समूहको तरकारी खेती प्रविधि (गोलभैँडा, पिरो खुर्सानी, भिडेँ खुर्सानी, भन्टा, भिन्डी) ४.४ आलु खेती प्रविधि ४.३ काउलीबाली समूह (काउली, बन्दा, ब्राकाउली) ४.५ फर्सीबाली तथा लहरे समूह तरकारी खेती प्रविधि (काँक्रो, फर्सी, लौका, घिरौँला, तितेकरेला) ४.६ गानोबाली समूह तरकारी खेती प्रविधि (लसुन, प्याज) ४.७ सागबाली समूह तरकारी खेती प्रविधि (रायो, चम्सुर र पालुङ्गो) ४.८ जरेबाली समूह तरकारी खेती प्रविधि (गाँजर र मूला) ४.९ कोसेबाली समूह तरकारी खेती प्रविधि (सिमी र केराउ)	४३
५.	बगैँचा स्थापना र व्यवस्थापन	५.१ बगैँचाको परिचय ५.२ बगैँचा स्थापना गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू ५.२.१ मौसम र जलवायु ५.१.२ माटो र माटाको उर्वरता ५.१.३ सिँचाइ व्यवस्थापन ५.१.४ नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन ५.१.५ रोग तथा किराहरूको प्रकोप ५.१.६ यातायात एवम् पूर्वाधारको व्यवस्था	१०	५	बेमौसमी तरकारी खेती प्रविधि	५.१ परिचय, महत्त्व र फाइदाहरू ५.२ अवसर र समस्याहरू ५.३ बेमौसमी तरकारी खेती गर्ने प्रविधि ५.४ अनुकूल वातावरणको सिर्जना ५.५ प्लास्टिक घर ५.६ प्लास्टिक टनेल ५.७ स्थायी उष्ण गृह ५.८ बेमौसमी खेतीका लागि उपयुक्त जातहरू ५.९ बेमौसमी खेतीका लागि उपयुक्त स्थलको छनोट	१३
६.	फलफूल बालीको खेती प्रविधि	६.१ फलफूल बालीको परिचय र उपयोगिता ६.२ निम्न फलफूल बालीको खेती प्रविधि (पृष्ठभूमि, वनस्पति विवरण, उत्पत्ति र खेतीको बिस्तार, व्यापार र उपयोगिता, हावापानी, माटो, सिफारिस जातहरू, जमिनको	४२	६	प्राङ्गारिक तरकारी खेती प्रविधि	६.१ प्राङ्गारिक तरकारीको परिचय ६.२ प्राङ्गारिक तरकारी बालीको सिद्धान्त ६.३ प्राङ्गारिक तरकारी बालीका फाइदा र बेफाइदा ६.४ प्राङ्गारिक कृषिका समस्या र चुनौती ६.५ प्राङ्गारिक कृषि अपनाउँदा ध्यान	१०

		तयारी, बिरुवा उत्पादन, रोप्ने समय र विधि, रोप्ने दुरी, मलखादको मात्रा, सिँचाइ, झारपात नियन्त्रण, बाली भित्र्याउने, उत्पादन, ग्रेडिङ प्याकेजिङ, मुख्य रोग किरा र तिनको व्यवस्थापन) ६.२.१ उष्ण प्रदेशीय फलहरू : आँप, लिची, केरा र मेवा ६.२.२ समशीतोष्ण फलहरू : सुन्तला जात, अनार र किवी ६.२.३ शीतोष्ण फलहरू : स्याउ, नास्पाती				दिनुपर्ने कुरा	
७.	बोटको वृद्धि र विकास	७.१ अङ्कुरण ७.२ सुषुप्तता ७.३ जुवेनलिटी ७.४ परिपक्वता (Plant Maturity) ७.५ Floweiing ७.६ Pre-mature Fruit drop ७.७ Fruiting ७.८ Ripening	७				
८.	फल टिपाइ र उत्पादनपश्चात्को व्यवस्थापन	८.१ फलफूलहरूको परिपक्वता निर्णय ८.२ फल टिप्ने समय र तरिका ८.३ उत्पादन उप्रान्त व्यवस्थापनको परिचय र महत्त्व ८.४ उत्पादन उप्रान्तको व्यवस्थापनको परिचय र व्यवस्थापन (ग्रेडिङ, प्याकेजिङ, ढुवानी, भण्डारण) ९. बजार व्यवस्थापन	१०				
		जम्मा सैद्धान्तिक	९६			**जम्मा सैद्धान्तिक**	९६

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा दिइएका प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेशअनुरूपका स्थानीय क्रियाकलापसमेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्यघण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
बागवानीको परिचय	१.१ बागवानीको महत्त्व र क्षेत्रको खोजी गरी प्रस्तुत	३	बागवानीको परिचय	१.१ व्यावसायिक बागवानीका चुनौती तथा सम्भावनाहरूको सूची तयार गरी प्रस्तुत १.२ तरकारी र मसलाको क्षेत्र व्यापकताको खोजी गरी प्रस्तुत १.३ तरकारी बालीको वर्गीकरण	५

				गरी प्रदर्शन	
बागवानीका शाखा	२.१ Pomology को परिभाषा र Pomology अन्तर्गत पर्ने फूलहरूको वर्गीकरण गर्न २.२ Olericulture को परिभाषा र Olericulture अन्तर्गत पर्ने फलफूलहरूको वर्गीकरण गर्न २.३ Floriculture को परिभाषा र Floriculture अन्तर्गत पर्ने फलफूलहरूको वर्गीकरण गर्न २.४ Post Harvest Technology को प्रकार छुट्याई प्रस्तुत गर्न २.५ Medical and aromatic Plants जडीबुटी जन्य उत्पादनहरूको प्रकार छुट्याई उपयोगिता प्रस्तुत गर्न	४	करेसाबारी व्यवस्थापन	२.१ करेसाबारीको लागि स्थान छनोट, उपयुक्त बाली छनोट र आवश्यक पूर्वाधारहरू व्यवस्थापन गरी अभ्यास गर्न	४
जलवायु	३.१ बागवानीमा असर पार्ने जलवायुका प्रमुख तत्त्वहरू (तापमान, प्रकाश, हावा, वर्षा, सापेक्षिक आद्रता र हिउँ/तुसारो) को सूची तयार गरी प्रदर्शन गर्न	३	तरकारी नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन	३.१ जग्गा छनोट तथा ब्याडको तयार गरी उपयोग गर्न ३.२ बिउ जमाउने तरिका, बेर्नाको हेरचाह र बेर्ना तयारीको अभ्यास गर्न	५
घर बगैंचाको परिचय	४.२ घर बगैंचाका प्रकारहरू छुट्याई भान्सा बगैंचा र कौसी खेतीको अभ्यास गर्न	४	तरकारी खेती	४.१ तरकारी बालीको खेती प्रविधिको अभ्यास गर्न ४.२ फलबाली समूह, काउलीबाली समूह, फर्सीबाली तथा लहरे समूह, गानोबाली समूह, सागबाली समूह, जरेबाली समूह र कोसेबाली समूह तथा आलु खेती प्रविधिको उपयोग गरी प्रदर्शन गर्न	१०
बगैंचा स्थापना र व्यवस्थापन	५.१ बगैंचा स्थापना र व्यवस्थापन गर्दा मौसम र जलवायु, माटो र माटाको उर्वरता, सिँचाइ व्यवस्थापन, नर्सरी स्थापना र व्यवस्थापन, रोग तथा किराहरूको प्रकोप व्यवस्थापन र यातायात एवम् पूर्वाधारको व्यवस्थाको अध्ययन गरी प्रयोग र प्रस्तुति	५	बेमौसमी तरकारी खेती प्रविधि	५.३ बेमौसमी तरकारी खेती गर्ने प्रविधि, अनुकूल वातावरणको सिर्जना, प्लास्टिक घर, प्लास्टिक टनेल, स्थायी उष्ण गृहको प्रयोग गरी प्रस्तुत गर्न ५.८ बेमौसमी खेतीका लागि उपयुक्त जातहरू, मिय र स्थलको छनोट गरी प्रस्तुत गर्न	४
फलफूल बालीको खेती प्रविधि	६.१ उष्ण प्रदेशीय फलहरू, समशीतोष्ण फलहरू र शितोष्ण फलको खेती प्रविधिसम्बन्धी अभ्यास गरी प्रस्तुत गर्न	६	प्राङ्गारिक तरकारी खेती प्रविधि	६.१ प्राङ्गारिक तरकारी खेतीका फाइदा र बेफाइदाहरू, समस्या र चुनौतीहरू तथा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरूको सूची तयार गरी प्रस्तुत गर्न	४
बोटको वृद्धि र विकास	७.१ अङ्कुरण, सुषुप्तता, जुवेनलिटी, परिपक्वता, Flowering, Pre–mature, fruit drop, Fruiting र Ripening को समयानुसार	३			

	प्रदर्शन गर्ने				
फल टिपाइ र उत्पादनपश्चात्‌को व्यवस्थापन	८.१ उत्पादन उप्रान्त व्यवस्थापन र बजार व्यवस्थापनको नमुना प्रस्तुत गर्ने	४			
जम्मा		३२	जम्मा		३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाइ गुणात्मक नतिजा प्राप्त गर्न सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकासमा सहयोग गर्छ । त्यसैले यस विषयका विषयवस्तुहरूको सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्छ । आवश्यक परेमा एकै पटक एकभन्दा बढी विधिहरूको पनि संयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । बागवानी सिकाइ सहजीकरणका क्रममा खास गरी निम्नलिखित विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ:

- स्थलगत अध्ययन
- छलफल
- प्रदर्शन
- प्रश्नोत्तर
- खोज विधि
- अवलोकन
- परियोजना कार्य
- भूमिका अभिनय

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपयुक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्छ । यीबाहेक अन्य उपयुक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरूसमेत अपनाउन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थी मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य उनीहरूको सिकाइ उपलब्धिको यथार्थ अवस्था यकिन गर्नु हो । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ । यस विषयका सन्दर्भमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । शिक्षकले मूल्याङ्कन तथा परीक्षाका नतिजाबाट विद्यार्थीहरूका सिकाइ कठिनाइहरू पत्ता लगाई तिनको निराकरणमा सहजीकरण गर्नुपर्छ ।

(अ) आन्तरिक मूल्याङ्कन सिकाइका क्रममा विद्यार्थीले के कति सिके भन्ने पक्षको मूल्याङ्कन गरी नसिकेको भए नसिक्नुको कारण अन्वेषण गरी पुन: सिकाइन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन कक्षाकोठामा सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाकै क्रममा कक्षाकार्य, गृहकार्य, कक्षा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, हाजिरीका आधारमा अभिलेख राख्नुपर्छ । साथै यस क्रममा आवश्यकतानुसार विद्यार्थीलाई तुरुन्त पृष्ठपोषण दिनुपर्छ र विद्यार्थीमा सुधारको वातावरण तयार गरिदिनुपर्छ । यसअन्तर्गत पाठ्यक्रममा निर्धारित विषय क्षेत्रलगायतका पक्षका आधारमा व्यवहार परिवर्तन, प्राप्त ज्ञान तथा सिपको निरन्तर अभ्यास एवम् उपयोगमा केन्द्रित भई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरी अभिलेख राख्नुपर्छ । यस विषयमा कक्षा ९ र १० मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.स.	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१०	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	६	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेख
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसका लागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसका आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-o-

१३. वित्त तथा बैङ्किङ

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम

वित्त तथा बैङ्किङ

कक्षा ९ र १० | विषय कोड: **Fib. 263** (कक्षा ९) **Fib. 264** (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ | बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

वित्त तथा बैङ्किङ विषयको आधारभूत पक्षको पठनपाठन गर्ने उद्देश्यले यस पाठ्यक्रमको विकास गरिएको हो । आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक गतिविधिहरूमा भएको बढोत्तरी सँगसँगै व्यावसायिक जीवनमा वित्त तथा बैङ्कको भूमिका निरन्तर बढ्ने क्रममा छ । यसै सन्दर्भमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मागदर्शनबमोजिम कक्षा ९ र १० मा वित्त तथा बैङ्किङ विषयको अध्ययन अध्यापन गराउने उद्देश्यले यस विषयको पाठ्यक्रमको विकास गरिएको छ । व्यापार, व्यवसाय जस्ता सेवामूलक र कृषि, उद्योग, निर्माण जस्ता उत्पादनमूलक क्षेत्रको विकास तथा विस्तारमा वित्त तथा बैङ्किङ प्रणालीको संलग्नता अपरिहार्य छ । नेपालमा वित्तीय साक्षरता सुनिश्चित गर्न शैक्षिक संस्थाको संलग्नता महत्त्वपूर्ण रहेको सन्दर्भमा वित्त तथा बैङ्किङ विषयको पाठ्यक्रम तयार गरी माध्यमिक तहबाटै यस विषयको अध्यापन गराई वित्तीय शिक्षा मार्फत वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ ।

वित्त तथा बैङ्किङ विषयअन्तर्गत कक्षा ९ र १० को पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको वित्त, बैङ्क, वित्तीय संस्था, वित्तीय बजार, वित्तीय मध्यस्थकर्ता, ब्याजदर, मुद्राको मूल्य जस्ता विषयवस्तुहरूको अध्ययनबाट वित्तीय सेवाको उपयोग साथै बचत तथा लगानी गर्ने बानी विकास गरी व्यक्तिगत र व्यावसायिक जीवन दुवैमा स्रोत साधनको उचित परिचालन र प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न यस विषयको पाठ्यक्रमले जीवनभर उपयोग हुने ज्ञान र सिप प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा कक्षा ९ र १० का तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, नमुना प्रयोगात्मक क्रियाकलाप, सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया, मूल्याङ्कन विधि समावेश गरिएका छन् । विषयवस्तुको क्षेत्र र गहिराइका आधारमा शिक्षण समयको विभाजन गरिएको छ । यस विषयका लागि कक्षा ९ देखि १० सम्म प्रत्येक कक्षामा साप्ताहिक ४ पाठ्यघण्टा र वार्षिक १२८ कार्यघण्टा समय निर्धारण गरिएको छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि २५ प्रतिशत आन्तरिक मूल्याङ्कन र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन निर्धारण गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

यो पाठ्यक्रमको अध्ययन गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. नेपालका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाका प्रकार, कार्य, भूमिकाको बोध र प्रस्तुति
२. वित्तीय उपकरणहरूको पहिचान र वित्तीय बजारमा सहभागी
३. बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाका विभिन्न उत्पादन तथा सेवाहरूको प्रयोग
४. बैङ्क पुँजीका स्रोतहरूको पहिचान र प्रस्तुति
५. सहकारी, लघुवित्त, बिमाको आवश्यकता पहिचान र सेवाको उपयोग
६. ब्याजदर र मुद्राको समयसापेक्ष मूल्यको गणना

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

यो पाठ्यक्रमको अध्ययन गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

३.१ कक्षा ९

क्र.स.	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	वित्तको परिचय	१.१ वित्तको अर्थ बताउन १.२ वित्तका प्रकारको चर्चा गर्न १.३ वित्तको उपयोगिता तथा महत्त्व वर्णन गर्न
२.	वित्तीय साक्षरता	२.१ वित्तीय साक्षरताको परिचय दिन २.२ वित्तीय साक्षरताका आधारभूत पक्षहरूको जानकारी लिन २.३ व्यक्तिगत वित्त व्यवस्थापन गर्न र पारिवारिक बजेट बनाउन
३.	वित्तीय उपकरण	३.१ वित्तीय उपकरणको अर्थ बताउन र उपयोगिताको सूची तयार गर्न ३.२ अल्पकालीन र दीर्घकालीन वित्तीय उपकरणका बारेमा व्याख्या गर्न

४.	वित्तीय बजार	४.१ वित्तीय बजारको अर्थ बताउन र भूमिका तथा महत्त्व वर्णन गर्न ४.२ वित्तीय बजारका प्रकार सङ्क्षिप्त रूपमा उल्लेख गर्न ४.३ वित्तीय बजारका सहभागीहरूको जानकारी लिन र सहभागी हुन
५.	वित्तीय संस्थाहरू	५.१ वित्तीय संस्थाहरूको परिचय दिन र भूमिका बताउन ५.२ वित्तीय संस्थाका प्रकार वर्णन गर्न
६.	बैङ्कको परिचय	६.१ बैङ्कको अर्थ र परिभाषा बताउन ६.२ बैङ्किङ प्रणलीको आवश्यकता पहिचान गर्न ६.३ नेपालको बैङ्किङ विकासक्रम सङ्क्षेपमा चर्चा गर्न
७.	बैङ्कका प्रकार र कार्यहरू	७.१ बैङ्कका प्रकारबारे बताउन ७.२ बैङ्कका कार्यहरूको वर्णन गर्न
८.	नेपालमा बैङ्किङ सेवा प्रदान गर्ने प्रमुख संस्थाहरू	८.१ नेपालका बैङ्किङ सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरूको सामान्य परिचय दिन ८.२ बैङ्किङ सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरूबिचको समानता र भिन्नता छुट्याउन
९.	निक्षेप खाताका प्रकार र सञ्चालन	९.१ निक्षेप खाताको अर्थ र प्रकार बताउन ९.२ निक्षेप खाता खोल्न आवश्यक कागजातहरूको सूची तयार गर्न ९.२ चेकको अर्थ र प्रकार बताउन ९.३ ग्राहक पहिचान फारम भर्न र बैङ्क खाता विवरण माग गर्न
१०.	बैङ्क कर्जा/ऋण	१०.१ कर्जाको अर्थ र स्रोतहरू बताउन १०.२ कर्जाको उपयोग र प्रकारका बारेमा वर्णन गर्न १०.३ ऋण लिँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराको पहिचान गर्न र उपयोग गर्न
	जम्मा	

३.२ कक्षा १०

क्र.स.	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	प्राथमिक बजार	१.१ प्राथमिक बजारको परिचय दिन र भूमिका वर्णन गर्न १.२ प्राथमिक बजारका निष्कासनहरूको पहिचान र प्रयोग गर्न १.३ मर्चेन्ट बैङ्किङको अर्थ बताउन र प्राथमिक बजारमा यसका कार्यहरू उल्लेख गर्न १.४ प्राथमिक बजारमा सहभागी हुनका लागि आवश्यक प्रक्रिया पूरा गर्न
२.	दोस्रो बजार	२.१ दोस्रो बजारको परिचय दिन र भूमिका वर्णन गर्न २.२ दोस्रो बजारका मध्यस्थकर्ताहरूका बारेमा चर्चा गर्न २.३ दोस्रो बजारमा सहभागी हुन पूरा गर्नुपर्ने प्रक्रियाको जानकारी लिन
३.	विनिमेय उपकरण	३.१ विनिमेय उपकरणको परिचय दिन ३.२ विनिमेय उपकरणका प्रकार र विशेषता चर्चा गर्न ३.३ विनिमेय उपकरणको महत्त्व वर्णन गर्न
४.	ई-बैङ्किङ	४.१ ई-बैङ्किङको परिचय दिन ४.२ ई-बैङ्किङ अन्तर्गतका विभिन्न सेवा सुविधाहरूको प्रयोग गर्न ४.३ ई-बैङ्किङका फाइदा र बेफाइदाहरूको उल्लेख गर्न
५.	बैङ्क पुँजीका स्रोतहरू	५.१ बैङ्क पुँजीका स्रोतहरूको परिचय दिन ५.२ बैङ्क पुँजीका स्रोतहरू प्रस्तुत गर्न ५.३ सेयर पुँजी र ऋण पुँजीका प्रकारहरू वर्णन गर्न
६.	बैङ्कका वित्तीय विवरण	६.१ वित्तीय विवरणको अर्थ र महत्त्व बताउन ६.२ बैङ्किङ क्षेत्रमा प्रयोग हुने वित्तीय विवरणबारे जानकारी लिन

७.	जोखिम तथा बिमा	७.१ जोखिम र जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा बताउन ७.२ बिमाको अर्थ र महत्त्व उल्लेख गर्न ७.३ बिमा करारका पक्षहरूको सङ्क्षिप्त जानकारी दिन ७.४ बिमा र जीवन बिमा पोलिसिका प्रकार वर्णन गर्न
८.	सहकारी तथा लघुवित्त	८.१ सहकारी तथा लघुवित्तका प्रकार उल्लेख गर्न ८.२ सहकारी तथा लघुवित्तको महत्त्व व्याख्या गर्न ८.२ सहकारी तथा लघुवित्तले प्रदान गर्ने सेवाहरू पहिचान र उपयोग गर्न
९.	नेपालका अन्य वित्तीय मध्यस्थकर्ता तथा वित्तीय सेवा प्रदायक संस्थाहरू	९.१ सामुहिक लगानी कोष, नागरिक लगानी कोष र कर्मचारी सञ्चय कोषको सामान्य परिचय दिन ९.२ नेपालका वित्तीय सेवा प्रदायक कम्पनीहरूको सङ्क्षिप्त परिचय दिन
१०.	ब्याजदर र मुद्राको समयसापेक्ष मूल्य	१०.१ ब्याजदरको अर्थ बताउन साथै साधारण र चक्रवर्ती ब्याज गणना गर्न १०.२ मुद्राको समयसापेक्ष मूल्य, चक्रवर्तीकरण र बट्टाकरणको अर्थ बताउन १०.३ एकल नगद प्रवाहअन्तर्गत वर्तमान मूल्य र भावी मूल्य निकाल्न १०.४ ब्याजदर र समय अवधिको गणना गर्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

४.१ कक्षा ९

क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्यघण्टा
१.	वित्तको परिचय	१.१ वित्तको अर्थ १.२ वित्तको वर्गीकरण १.२.१ व्यक्तिगत वित्त १.२.२ व्यावसायिक वित्त १.२.३ सरकारी वित्त १.३ वित्तको उपयोगिता वा महत्त्व	८
२.	वित्तीय साक्षरता	२.१ वित्तीय साक्षरताको अर्थ २.२ वित्तीय साक्षरताका आधारभूत पक्षहरू २.२.१ मुद्रा २.२.२ आम्दानी २.२.३ खर्च २.२.४ बचत २.२.५ लगानी २.२.६ धितोपत्र २.२.७ विप्रेषण २.३ व्यक्तिगत वित्त व्यवस्थापन २.४ पारिवारिक बजेट	१०
३.	वित्तीय उपकरण	३.१ वित्तीय उपकरणको अर्थ ३.२ वित्तीय उपकरणको उपयोगिता ३.३ वित्तीय उपकरणको वर्गीकरण ३.३.१ अल्पकालीन वित्तीय उपकरण ३.३.२ दीर्घकालीन वित्तीय उपकरण	८
४.	वित्तीय बजार	४.१ वित्तीय बजारको अर्थ ४.२ वित्तीय बजारको भूमिका तथा महत्त्व ४.३ वित्तीय बजारका प्रकार ४.३.१ प्राथमिक बजार र दोस्रो बजार ४.३.२ मुद्रा बजार र पुँजी बजार ४.४ वित्तीय बजारका सहभागीहरू	१२

		४.४.१ घरेलु बचतकर्ता ४.४.२ व्यावसायिक सङ्गठन ४.४.३ सरकार ४.४.४ सरकारी निकाय	
५.	वित्तीय संस्थाहरू	५.१ परिचय ५.२ वित्तीय संस्थाको भूमिका ५.३ वित्तीय संस्थाको वर्गीकरण ५.३.१ निक्षेपमुखी संस्था ५.३.२ गैर निक्षेपमुखी संस्था	७
६.	बैङ्कको परिचय	६.१ बैङ्कको अर्थ र परिभाषा ६.२ बैङ्किङ प्रणालीको भूमिका ६.३ नेपालमा बैङ्कको विकासक्रम	६
७.	बैङ्कका प्रकार र कार्यहरू	७.१ बैङ्कका प्रकार ७.१.१ केन्द्रीय बैङ्क ७.१.२ वाणिज्य बैङ्क ७.२ बैङ्कका कार्यहरू ७.२.१ निक्षेप स्वीकार गर्ने ७.२.२ ऋण प्रदान गर्ने ७.२.३ अभिकर्ताको कार्य ७.२.४ सामान्य उपयोगितासम्बन्धी कार्य	६
८.	नेपालमा बैङ्किङ सेवा प्रदान गर्ने प्रमुख संस्थाहरू	८.१ वाणिज्य बैङ्क ८.२ विकास बैङ्क ८.३ वित्त कम्पनी ८.४ लघुवित्त ८.५ सहकारी संस्था	८
९.	निक्षेप खाताका प्रकार र सञ्चालन	८.१ निक्षेप खाताका प्रकार ८.१.१ चल्ती खाता ८.१.२ बचत खाता ८.१.३ मुद्दती खाता ८.१.४ कल खाता ८.२ निक्षेप खाता खोल्न आवश्यका कागजातहरू ८.३ ग्राहक पहिचान ९प्लयध थ्यगच ऋगकतफभच० फारम ८.४ चेकको अर्थ र प्रकार ८.५ बैङ्क खाता विवरण	१५
१०.	बैङ्क कर्जा/ऋण	१०.१ कर्जाको अर्थ १०.२ कर्जाका स्रोतहरू १०.३ बैङ्क कर्जाको उपयोग १०.४ बैङ्क कर्जाका प्रकार १०.४.१ उपभोक्ता कर्जा १०.४.२ व्यावसायिक कर्जा १०.५ ऋण लिदा ध्यान दिनुपर्ने कुरा १०.५.१ ब्याजदर १०.५.२ ऋणको अवधि १०.५.३ ऋण भुक्तानी तरिका १०.५.४ धितो १०.५.५ ऋण तिर्ने क्षमता	१६
		जम्मा सैद्धान्तिक कार्यघण्टा	९६

४.२ कक्षा १०

क्र.स.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्यघण्टा
१.	प्राथमिक बजार	१.१ प्राथमिक बजारको परिचय र भूमिका १.२ प्राथमिक बजारका गतिविधिहरू १.२.१ प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्कासन (Initial Public Offering) १.२.२ थप सार्वजनिक निष्कासन (Further Public Offering) १.२.३ हकप्रद निष्कासन (Right Offering) १.३ मर्चेन्ट बैङ्किङको अर्थ १.४ प्राथमिक बजारमा मर्चेन्ट बैङ्करको भूमिका १.५ प्राथमिक बजारमा सहभागिता १.५.१ बैङ्क खाता १.५.२ डिम्याट खाता (Demat Account) १.५.३ केन्द्रीय आस्वा दर्ता नम्बर (Central ASBA Registration Number) १.५.४ मेरो सेयर	१०
२.	दोस्रो बजार	२.१ दोस्रो बजारको परिचय र भूमिका २.२ दास्रो बजारका मध्यस्थकर्ता २.२.१ धितोपत्र दलाल (Securities Broker) २.२.२ धितोपत्र डिलर (Securities Dealer) २.३ दोस्रो बजारमा सहभागिता २.३.१ ग्राहक पहिचान (KYC) फारम २.३.२ खरिद बिक्री आदेश २.३.३ अनलाइन खरिद बिक्री २.३.४ डि.आइ.एस (Delivery Instruction Slip) तथा इ.डि.आइ.एस (Electronic-Delivery Instruction Slip)	१०
३.	विनिमेय उपकरण	३.१ विनिमेय उपकरणको परिचय ३.२ विनिमेय उपकरणका प्रकार र विशेषताहरू ३.२.१ प्रतिज्ञापत्र ३.२.२ विनिमय विल ३.२.३ चेक/ड्राफ्ट ३.२.४ निक्षेप प्रमाणपत्र ३.३ विनिमेय उपकरणको महत्त्व	१०
४.	ई-बैङ्किङ	४.१ ई-बैङ्किङको परिचय ४.२ ई-बैङ्किङ सेवाहरू ४.२.१ इन्टरनेट बैङ्किङ ४.२.२ मोबाइल बैङ्किङ ४.२.३ डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड ४.२.४ पोइन्ट अफ सेल ४.२.५ विद्युतीय रकम हस्तान्तरण तथा बिल भुक्तानी ४.२.६ फोन तथा क:क बैङ्किङ ४.३ ई-बैङ्किङका फाइदाहरू ४.४ ई-बैङ्किङका बेफाइदाहरू	१०
५.	बैङ्क पुँजीका स्रोतहरू	५.१ पुँजी स्रोतको परिचय ५.२ पुँजीका प्रकार ५.२.१ सेयर पुँजी • भूक्तानी पुँजी	९

		• सञ्चित कोष • सेयर प्रिमियम ५.२.२ ऋण पुँजी • केन्द्रीय बैङ्क ऋण • अन्य बैङ्क तथा वित्तीय संस्था ऋण • बोन्ड, डिवेन्चर ५.३ निक्षेप ५.४ अन्य स्रोतहरू	
६.	बैङ्कका वित्तीय विवरण	६.१ वित्तीय विवरणको अर्थ ६.२ वित्तीय विवरणको महत्त्व ६.३ वित्तीय विवरणका प्रकार ६.३.१ वासलात ६.३.२ नाफा नोक्सान विवरण ६.३.३ नगद प्रवाह विवरण	८
७.	जोखिम तथा बिमा	७.१ जोखिमको अर्थ ७.२ जोखिमको व्यवस्थापन ७.३ बिमाको अर्थ ७.४ बिमाको महत्त्व ७.५ बिमा करारका पक्षहरू ७.६ बिमाका प्रकार ७.६.१ जीवन बिमा ७.६.२ निर्जीवन बिमा ७.७ जीवन बिमा पोलिसिका प्रकार	९
८.	सहकारी तथा लघुवित्त	८.१ सहकारीको महत्त्व ८.२ सहकारीका प्रकार ८.२.१ बचत तथा ऋण सहकारी ८.२.२ बहुउद्देश्य सहकारी ८.३ सहकारीले प्रदान गर्ने सेवाहरू ८.४ लघुवित्तको महत्त्व ८.५ लघुवित्तले प्रदान गर्ने सेवाहरू	८
९.	नेपालका अन्य वित्तीय मध्यस्थताकर्ता तथा वित्तीय सेवा प्रदायक संस्थाहरू	९.१ वित्तीय मध्यस्थकर्ता तथा वित्तीय सेवा प्रदायक संस्थाको परिचय ९.२ सामुहिक लगानी कोष (Mutual Fund)] को अवधारणा ९.३ नागरिक लगानी कोष ९.४ कर्मचारी संचय कोष ९.५ कर्जा सूचना केन्द्र ९.६ निक्षेप सुरक्षण कोष ९.७ क्रेडिट रेटिङ कम्पनी	८
१०.	ब्याजदर र मुद्राको समयसापेक्ष मूल्य	१०.१ ब्याजको अर्थ १०.२ ब्याज गणना विधि १०.२.१ साधारण ब्याज १०.२.२ चक्रवर्ती ब्याज १०.३ मुद्राको समयसापेक्ष मूल्यको अवधारणा १०.४ चक्रवर्तीकरण (Compounding) र बट्टाकरण (Discounting) को अर्थ १०.५ एकल नगद प्रवाहको वर्तमान मूल्य र भावी मूल्य १०.६ ब्याजदर र समय अवधिको गणना	१४
		जम्मा सैद्धान्तिक कार्यघण्टा	९६

५. प्रयोगात्मक क्रियाकलाप

प्रयोगात्मक क्रियाकलाप माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको महत्त्वपूर्ण हिस्सा हो । यसले सैद्धान्तिक ज्ञानको व्यावहारिक प्रयोगलाई जोड दिन्छ । यस अन्तर्गत परियोजना कार्य, समूह कार्य, प्रस्तुतीकरण, इन्टर्नसिप जस्ता कार्य समावेश हुन्छन् । यस विषयमा कुल ३२ घण्टा प्रयोगात्मक कार्यका लागि निर्दिष्ट गरिएको छ र सोको अभिलेख शिक्षकले राख्नुपर्ने हुन्छ । शिक्षकको मार्गदर्शनमा प्रयोगात्मक कार्यहरू गराउनुपर्ने हुन्छ । तल उल्लेख गरिएका क्रियाकलाप सम्भावित नमुना क्रियाकलाप मात्र हुन् शिक्षकले आवश्यकताअनुसार विभिन्न क्रियाकलाप तथा गतिविधि गराउन सक्ने छन् ।

५.१ कक्षा ९

एकाइ	विषयक्षेत्र	नमुना क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
१.	वित्तको परिचय	२.१ तपाईंको घरपरिवारमा एक महिनाको समय अवधिमा कुन कुन स्रोतबाट आम्दानी प्राप्त हुन्छ साथै कुन कुन शीर्षकमा कति खर्च हुन्छ सोको तथ्याङ्क तालिका र पाइचार्टमा प्रस्तुत गरेर देखाउनुहोस् ।	५
२.	वित्तीय साक्षरता		
३.	वित्तीय उपकरण	३.१ नेपालमा प्रचलित वित्तीय उपकरणहरूको सङ्क्षिप्त परिचयसहितको सूची तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गरेर देखाउनुहोस् ।	३
४.	वित्तीय बजार	४.१ नेपालको वित्तीय बजारमा सर्वसाधरणको पहुँचको अवस्थाको विश्लेषण गरी एउटा लेख तयार गर्नुहोस् ।	४
५.	वित्तीय संस्थाहरू	५.१ नेपालमा सञ्चालनमा रहेका एक एकओटा निक्षेपमुखी र गैर निक्षेपमुखी संस्थाहरूको उद्देश्य र कार्यहरू सम्बन्धमा सूचना सङ्कलन गनुहोस् र कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।	४
६.	बैङ्कको परिचय	६.२ नेपालको बैङ्किङ इतिहासको विकासक्रमलाई समयरेखामा प्रस्तुत गरेर देखाउनुहोस् ।	४
७.	बैङ्कका प्रकार र कार्यहरू	६.३ विद्यार्थीहरूलाई उपयुक्त समूहमा विभाजन गरी प्रत्येक समूहलाई कुनै एक बैङ्कको जिल्लागत शाखाहरूको विवरण सङ्कलन गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।	४
८.	नेपालमा बैङ्किङ सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरू	७.१ तपाईं स्थायी वा अस्थायी रूपमा बसोबास गर्नु भएको स्थानीय निकायमा रहेका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरूले प्रदान गर्ने वित्तीय सेवाको वर्गीकरण गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।	४
९.	निक्षेप खाताका प्रकार र सञ्चालन	कुनै बङ्कै वा वित्तीय संस्थाको शाखा कार्यालयको भ्रमण गरी निक्षेप खाता खोल्ने फारम तथा कर्जा आवेदन फारम माग गरी आवश्यक विवरण भर्नुहोस् ।	४
१०.	बैङ्क कर्जा/ऋण		
	जम्मा		३२

५.२ कक्षा १०

एकाइ	विषयक्षेत्र	नमुना क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
१.	प्राथमिक बजार	१.१ तपाईंको आफ्नो नाममा बैङ्क खाता खोल्नु भएको छैन तर बजारमा हालसालै जारी भएको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्कासन (IPO) खरिद गर्न इच्छुक हुनुहुन्छ, तपाईंले IPO खरिदका लागि सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यहरूको सूची तयार गर्नुहोस् ।	३
२	दोस्रो बजार	२.१ कुनै एउटा कम्पनीको विगत एक हप्ताको सेयरमूल्यको उतार चढावलाई रेखाचित्र बनाई प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	३
३	विनिमेय उपकरण	३.१ नेपालमा प्रचलित विनिमेय उपकरणका ढाँचा वा नमुना तयार गरेर कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।	२

४	ई-बैङ्किङ	४.१ विद्यार्थीहरूलाई समूहमा विभाजन गरी हरेक समूहलाई कुनै एउटा ई-बैङ्किङ सेवाको प्रयोग विधिको विवरण तयार गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।	४
५	बैङ्क पुँजीका स्रोतहरू	५.१ कुनै एक बैङ्कको पुँजीको स्रोत बारेमा आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नुहोस् र ती स्रोतहरूलाई उपयुक्त रेखाचित्रमा प्रस्तुत गरेर देखाउनुहोस् ।	४
६	बैङ्कका वित्तीय विवरण	६.१ पत्रपत्रिका, इन्टरनेट, वेबसाइट आदिका माध्यमबाट कुनै दुई बैङ्कका वित्तीय विवरणहरू सङ्कलन गरी नाफा नोक्सान, सम्पत्ति, पुँजी तथा दायित्वको अवस्थाका बारेमा प्रस्तुति दिनुहोस् ।	४
७	जोखिम तथा बिमा	७.१ जोखिमको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न बिमाको भूमिका सम्बन्धमा सङ्क्षिप्त लेख तयार गर्नुहोस् ।	२
८	सहकारी तथा लघुवित्त	८.१ आफ्नो वरपर रहेका सहकारी वा लघुवित्तले प्रदान गर्ने उत्पादन तथा सेवाको सूची तयार गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	३
९	नेपालका अन्य वित्तीय मध्यस्थकर्ता तथा वित्तीय सेवा प्रदायक संस्थाहरू	९.१ नेपालमा रहेका वित्तीय मध्यस्थकर्ता तथा वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने कुनै दुई संस्थाहरूका उद्देश्य र कार्यहरूको सूची तयार गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत वा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।	३
१०	ब्याजदर तथा मुद्राको समयसापेक्ष मूल्य	१०.१ नेपालका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपमा दिने र कर्जामा लिने ब्याजदरका बारेका खोजी गरी न्यूनतम दुईओटा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको तथ्याङ्क प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४
	जम्मा		३२

६. सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रिया

प्रत्येक पाठको अध्यापन गर्दा विद्यार्थीको अनुभवलाई ध्यान दिएर शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई अगाडि बढाउनुपर्छ । शिक्षण सिकाइलाई सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता र आवश्यकतालाई तथा बहुबौद्धिकता र फरक सिकाइ क्षमतालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । यस विषयको पाठ्यक्रमले वित्त तथा बैङ्कका सैद्धान्तिक एवम् व्यावहारिक पक्षहरूलाई समेटेको छ । यस विषयको ज्ञान दिनका लागि शिक्षकले कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई सिद्धान्तको ज्ञान दिनुका साथै स्रोत साधन र अनुकूल वातावरण भएसम्म वरपर रहेका बैङ्क तथा वित्तीय संस्था, व्यावसायिक संस्थाहरूको भ्रमण तथा अवलोकन गराई व्यवहारिक एवम् प्रयोगात्मक तरिकाले शिक्षण गराउन सकिने छ । सिकाइ सहजीकरण गर्दा विद्यार्थीहरूको सहभागिता एवम् सामूहिक तथा सहयोगात्मक सिकाइलाई प्रोत्साहन दिँदै उनीहरूको विषयप्रतिको रुचि एवम् ध्यानाकर्षण गर्नुपर्छ ।

वित्त तथा बैङ्किङ विषयको शिक्षणका लागि स्थानीय परिवेश, विषयवस्तुको प्रकृति, विद्यार्थीको उमेर, तह, रुचि, फरक सिकाइ क्षमता, सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक पृष्ठभूमि, शैक्षिक सामाग्रीको उपलब्धता आदिलाई ध्यान दिनुपर्छ । यस विषयमा व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रयोग, अवलोकन, सोधखोज आदि जस्ता विधिलाई परिस्थिति अनुकूल हुने गरी प्रयोग गर्न सकिन्छ । यहाँ प्रस्तुत विधिहरू नमुना वा सङ्केत मात्र हुन् । सबै परिस्थितिमा यी विधिले पूर्णता नपाउन सक्छन् । शिक्षकले यहाँ प्रस्तुत गरिएका विधिहरूलाई आधारका रूपमा मात्र लिई परिस्थिति अनुकूल शिक्षण विधि तथा प्रक्रिया छनोट गर्नुपर्छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थी मूल्याङ्कन सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवै रूपमा हुने छ । यसमा सैद्धान्तिक अन्तर्गत ७५ प्रतिशत र प्रयोगात्मक अन्तर्गत २५ प्रतिशत अङ्कभार कायम गरिएको छ । मूल्याङ्कन गर्दा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिलाई प्रयोग गर्नुपर्ने छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा परियोजना कार्य, गृहकार्य, कक्षाकार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई प्रयोगात्मक ज्ञान र सिप हासिल गराउन निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । विद्यार्थीले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुन सिकाइने वा सुधारात्मक सिकाइका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गरिन्छ । कक्षा ९ र १० को वित्त तथा बैङ्किङ विषयको सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधन प्रयोग गर्न सकिने छ र सिकाइ अवस्था यकिन गरी आवश्यकताअनुसार सुधारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्य अनुरूप विद्यार्थीले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसका आधारमा स्तर निर्धारण गर्ने निर्णय लिइन्छ भने त्यस्तो मूल्याङ्कनलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन आवधिक रूपमा गर्ने गरिन्छ । यसका लागि प्रयोगात्मक तथा आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत र अन्तिम परीक्षाका लागि ७५ प्रतिशतको भार छुट्याएको छ । यस पाठ्यक्रमको अनुसूचीका रूपमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया, अङ्क विभाजन, तथा अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि विशिष्टीकरण तालिका प्रकाशन गरिने छ । कक्षा ९ को सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यालयले र कक्षा १० को सम्बन्धमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले सोहिअनुसार परीक्षा सञ्चालन र स्तर वा ग्रेड निर्धारण गर्नुपर्छ ।

(अ) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्छ । यस विषयमा कक्षा ९ र १० मा कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भार अन्तर्गत निम्नानुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ ।

क्र.स.	मूल्याङ्कन आधार	भार	कैफियत
१.	उपस्थिति र कक्षा सहभागिता	३	
२.	प्रयोगात्मक कार्य/परियोजना कार्य	१६	
३.	त्रैमासिक परीक्षा	६	
	जम्मा	२५	

(आ) बाहय मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । प्रत्येक कक्षामा लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ ।

-०-

१४. गृह विज्ञान

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
गृह विज्ञान

कक्षा ९ र १० | विषय कोड: **Hos. 259** (कक्षा ९) **Hos. 260** (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ | बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय:

मानव जीवनलाई व्यवस्थित बनाउनु आजको आवश्यकता रहेको छ । दैनिक जीवनमा अपनाइने व्यावहारिक कार्यहरूलाई जीवनपयोगी बनाउन व्यक्तिगत जीवनलाई सरल र सहज बनाउन गृह विज्ञानले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । स्वालम्बीपनको अभिवृद्धि तथा श्रमप्रति बढी जागरुक गराउने विषयका रूपमा यस विषयलाई लिइन्छ । यस विषयको अध्ययनबाट व्यक्तिले सहज जीवनका लागि जिम्मेवारीहरू पूरा गर्ने र व्यावहारिक चुनौतीहरू सामना गर्ने क्षमता प्राप्त गर्नुका साथै रोजगार, आयआर्जन गर्ने सिपको सम्भावना रहेकाले व्यावहारिक र व्यावसायिक महत्त्व रहेको छ । यसै महत्त्वलाई मध्यनजर गर्दै माध्यमिक तहदेखि नै विद्यार्थीहरूमा यससम्बन्धी ज्ञान, सिप र धारणा विकास गर्न यो पाठ्यक्रमको विकास गरिएको हो ।

माध्यमिक तहको कक्षा ९ र १० का लागि विकास गरिएको यस पाठ्यक्रमले गृह विज्ञानको अवधारणा, खाना, पोषण र मानव स्वास्थ्य, मानव शरीरको वृद्धि र विकास, सामान्य रोग र रोकथाम, स्रोतको व्यवस्थापन, कपडा तथा रेसा, पोषण र व्यक्तिगत सरसफाइ, किशोर अवस्थामा मानव शरीरको वृद्धि र विकास, गृह सजावट र यसको मर्मत संभार, कपडा तथा लुगाको हेरविचार र स्याहार, सञ्चार तथा बिस्तार र कृषि बिस्तारजस्ता विषयबस्तुहरूमा जोड दिएको छ । यसबाट विद्यार्थीहरूमा गृह विज्ञानका यी सबै आधारभूत पक्षहरूका आवश्यक ज्ञान तथा सिपहरूको विकास हुने अपेक्षा गरिएको छ । यसका साथै गृह विज्ञान विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा उल्लिखित विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलन कायम गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा परिचय, तहगत सक्षमता, कक्षाकगत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई समेटिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अगिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यसमा विद्यार्थीको निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमताहरू:

माध्यमिक तह कक्षा ११ र १२ को गृह विज्ञान विषयको अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. गृह विज्ञानको अवधारणा, क्षेत्र, विकासक्रम र सान्दर्भिकताको विश्लेषण
२. पोषण र व्यक्तिगत सरसफाइको विधिहरूको अनुसरण र प्रयोग
३. स्थानीयस्तरमा उपलब्ध हुनसक्ने खानाका आधारमा सन्तुलित भोजनको पहिचान र उपयोग
४. मानव शरिरको बृद्धि र विकासका प्रमुख अवस्थाहरूको वर्णन
५. किसोरावस्थामा हुने मानव शरीरको वृद्धि र विकासका विभिन्न अवस्था एवम् तिनका विशेषताहरूको वर्णन एवम् यसबाट बालविकासमा पार्ने प्रभावहरूको व्याख्या
६. गृहसजावट र यसको मर्मत संभारका सिपहरूको व्याख्या र प्रयोग
७. बालबालिकालाई लाग्न सक्ने सामान्य रोग र रोकथामका उपायहरूको वर्णन
८. कपडा र लुगाको हेरविचार, स्याहार र भण्डारणका विविध घरेलु प्रविधिहरूको व्याख्या र सामान्य आधारभूत सिपहरूको प्रयोग
९. कपडाको छनोट र बुनाइका विविध पक्षहरूको वर्णन र आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन
९. घर तथा विद्यालयका फोहोरमैला व्यवस्थापन
१०. प्रभावकारी सञ्चारका विधिहरूको अवलम्बन
११. कृषि विस्तारको क्षेत्र र महत्त्वको उल्लेख

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू

कक्षा ९ र कक्षा १० को अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरूमा निम्नलिखित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने छन् :

कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धिहरू			कक्षा १०का सिकाइ उपलब्धिहरू		
क्र.स.	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू	क्र.स.	विषय क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू
१.	गृह विज्ञानको अवधारणा	१.१ गृह विज्ञानको अवधारणा वर्णन गर्न १.२ गृह विज्ञान विषयको विभिन्न क्षेत्रहरू उल्लेख गर्न २.३ गृह विज्ञानको ऐतिहासिक विकासक्रम उल्लेख गर्न २.४ वर्तमान अवस्थामा गृह विज्ञान विषयको सान्दर्भिकता स्थापित गर्न २.५ पेसाको रूपमा गृह विज्ञानको वर्णन गर्न	१.	खाना, पोषण र सरसफाइ	१.१ खाना योजनाको परिचय, अवधारणा, महत्त्व तथा फाइदाहरू उल्लेख गर्न १.२ खाना योजनाको महत्त्वलाई असर पार्ने तत्त्वहरूको वर्णन गर्न १.३ खानाको स्वस्थ्यकर परिचालन गर्ने सिद्धान्तहरूको वर्णन गर्न १.४ खाद्य पदार्थको भण्डार गर्दा अपनाउनुपर्ने विधिहरूको उल्लेख गर्न र सिपहरूको अवलम्बन गर्न १.५ खाद्य सुरक्षाको परिचय, आवश्यकता र महत्त्व उल्लेख गर्न १.५.१ खाद्य सुरक्षामा हुने विभिन्न अभ्यासहरूको व्याख्या गर्न र आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन गर्न १.६ खाद्य मिसावटको अवधारणा, किसिम र उद्देश्य स्पष्ट पार्न १.७ पोषण र खाना खाने बानीको वर्णन गर्न १.७.१ खाना खाने बानीलाई असर पार्ने तत्त्वहरू उल्लेख गर्न १.७.२ खाना खाने बानीका असल तथा खराब उपजहरूको पहिचान गर्न १.८ खाना प्रतिको गलत जानकारी उल्लेख गर्न १.९ भान्सा कोठाको सरसफाइका सिपहरूको अवलम्बन र अनुसरण गर्न १.१० व्यक्तिगत सरसफाइका सिपहरूको अनुसरण गर्न
२.	खाना, पोषण र मानव स्वास्थ्य	२.१ खाद्य, पोषण र पौष्टिक तत्त्वको परिभाषा र महत्त्व उल्लेख गर्न २.२ खानाको आधारभूत समूहहरू छुट्याउन २.३ खानाको कार्यहरू र महत्त्व उल्लेख गर्न २.४ पौष्टिक तत्त्वहरूको वर्गीकरण, स्रोत र कार्यहरू उल्लेख गर्न २.४ खानाको मानव शरीर र रोगसँगको सम्बन्ध स्पष्ट पार्न २.५ कुपोषणको अवधारणा र प्रकार वर्णन गर्न २.६ सन्तुलित भोजनको अवधारणा, सिद्धान्त र महत्त्व उल्लेख गर्न २.७ पाक विधिको परिचय दिन र किसिम छेट्याउन २.८ खाद्य प्रशोधनका विविध विधिहरूको वर्णन गर्न र	२.	किशोर अवस्थामा मानव शरीरको वृद्धि र विकास	२.१ किशोर अवस्थामा मानव शरीरको वृद्धि र विकासको वर्णन गर्न । २.१.१ किशोर अवस्थामा आउने शारीरिक वृद्धिहरू पहिचान गर्न । २.१.२ किशोरअवस्थामा अन्त:श्रावी ग्रन्थीको शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक अवस्थाको परिवर्तनमा पार्ने असरहरू उल्लेख गर्न २.१.३ केटा तथा केटीहरूको शारीरिक परिपक्वतामा आउने भिन्नताहरू उल्लेख गर्न २.२ किशोर अवस्थाको भावानात्मक र व्यवहारिक ढाँचा बर्णन गर्न २.३ किशोर अवस्थामा परिवार र पाठशालााको भूमिका व्याख्या गर्न । २.४ किशोर अवस्थामा देखिने अभिभावकको मूल्य र साथीसमूहबीच उठ्ने द्वन्द्वका मुद्धाहरूको सूची बनाउन ।

		आधारभूत सिपहरूको अवलम्बन गर्न २.९पाक विधि र प्रशोधन विधिबाट पौष्टिक तत्वहरूमाथि पर्ने असर उल्लेख गर्न र संरक्षणका उपायहरू अवलम्बन गर्न ।			
३.	मानव शरीरको वृद्धि र विकास	३.१ मानव वृद्धि विकासको अवधारणा तथा सिद्धान्तको वर्णन गर्न ३.२ वृद्धि र विकासमा असर पार्ने तत्त्वहरूहरू उल्लेख गर्न ३.३ विकासका प्रमूख अवस्थाहरूको सूची बनाउन ३.४ उमेरअनुसार हुने शारीरिक वृद्धि र विकासको क्रम वर्णन गर्न ३.५ शिशुको स्याहारका आधारभूत सिपहरूको वर्णन गर्न र अवलम्बन गर्न ।	३	गृह सजावट र यसको मर्मत संभार	३.१ घरका मोहडा र स्थान, सुरक्षा, स्वच्छता र सरसफाइ, वायु सञ्चार र प्रकाश, पानी, बिजुली र ढल निकासका बारेमा जानकारी लिई उपयोगका बारेमा वर्णन गर्न, ३.१.२ घरको वातावरण सुधार तथा मर्मत संभार गर्न, ३.१.३ घरमा प्रयोग हुने इन्धनका प्रकार प्रकारहरूको विश्लेषण गर्न ३.१.४ घरको वातावरणीय स्वच्छताका उपयाहरू र सरसफाईको महत्त्व दर्शाउन ३.२. रङको परिचय, वर्गीकरण र महत्त्व प्रस्तुत गर्न ३.२.१ सजावटमा प्रयोग गर्ने कपडा, पुष्प सजावट विधिको प्रयोग गर्न ३.२.२ प्रकाशको व्यवस्था मिलाउन ३.२.३ भान्सा कोठाको बनावट र स्थानको व्यवस्थापन सुधार गर्न
४.	सामान्य रोग र रोकथाम	४.१ बालबालिकामा हुने सामान्य रोगहरू र रोकथामका उपायहरूको वर्णन गर्न	४	कपडा तथा लुगाको हेरविचार र स्याहार	४.१ कपडा तथा लुगाको स्याहार संभारको आवश्यकता र महत्त्व व्याख्या गर्न ४.२ लुगाको धुलाइका आधारभूत प्रविधि र सामग्रीहरूको वर्णन गर्न र आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्न ४.३ सुती कपडा, उनी कपडा, रेसमी कपडा र अन्य कपडाको भन्डारण गर्ने प्रविधिहरूको वर्णन गर्न र आधारभूत सिपहरूको आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्न । ४.४ कपडा बुन्ने कलाको परिचय दिन र उनी धागाको बुनाइको महत्त्व र विशेषताहरू उल्लेख गर्न ४.३.२ उनी कपडाको संभार गर्ने तरिका उल्लेख गर्न
५.	स्रोतको व्यवस्थापन	५.१ स्रोतको परिभाषा र विशेषताहरू उल्लेख गर्न ५.२ मानवस्रोत र गैरमानव स्रोतका प्रकारहरूको वर्णन गर्न ५.३ फोहोर व्यवस्थापन विधिहरूको अवलम्बन गर्न	५.	सञ्चार तथा बिस्तार	५.१ सञ्चारको परिभाषा तथा तत्त्वहरू वर्णन गर्न ५.२ विस्तार तथा विकासका लागि सञ्चारको महत्त्व व्याख्या गर्न ५.३ प्रभावकारी सञ्चारका लागि आवश्यक तत्वहरू उल्लेख गर्न ५.५ प्रभावकारी सञ्चारका बाधकहरू

		५.४ समुदायको फोहोरमैलाको वर्गीकरण गर्न ५.५ भान्साको फोहोरको उचित व्यवस्थापन र यसको प्रयोग गर्न			पहिचान गर्न
६.	कपडा तथा रेशा	६.१ कपडा तथा धागाको परिचय र परिभाषा दिन ६.२ रेशाको वर्गीकरण गर्न ६.३ रेशाको उत्पत्ति र विशेषताहरूका बारेमा वर्णन गर्न ६.४ वस्त्रको पकाउने विधि अवलम्बन गर्न । ६.४.१ कपडा बुनाइको वर्णन गर्न र सामान्य कपडा बुनाइका किसिमहरूको अभ्यास गर्न ६.५ कपडाको छनोट गर्न र कपडाको छनोट गर्दा विचार पुऱ्याउनु पर्ने कुराहरू उल्लेख गर्न	६.	कृषि विस्तार	६.१ कृषि र कृषि विज्ञान विस्तारको क्षेत्रहरूको व्याख्या गर्न ६.२ ग्रामीण विकासका लागि कृषि बिस्तारको महत्त्व उल्लेख गर्न ६.४ गृह विज्ञानमा कृषि विस्तारको भूमिका स्पष्ट पार्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ९				कक्षा १०			
क्र.सं.	विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा	क्र.सं.	विषयवस्तु	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	कार्य घण्टा
१.	गृह विज्ञानको अवधारणा	१.१ गृह विज्ञानको अवधारणा १.२ गृह विज्ञान विषयको विभिन्न क्षेत्रहरू २.३ गृह विज्ञानको ऐतिहासिक विकासक्रम २.४ वर्तमान अवस्थामा गृह विज्ञान विषयको सान्दर्भिकता २.५ पेसाको रूपमा गृह विज्ञान	५	१.	खाना, पोषण र सरसफाइ	१.१ खाना योजनाको परिचय, अवधारणा, महत्त्व तथा फाइदाहरू १.२ खाना योजनाको महत्त्वलाई असर पार्ने तत्त्वहरू : उमेर, लिङ्ग, मौसम, पेसा, मूल्य, सङ्ख्या, अवसर, खानामा पहुँच, परिवारको चलन, बानी, मन पर्ने र मन नपर्ने १.३ खानाको स्वस्थ्यकर परिचालन गर्ने सिद्धान्तहरू १.४ खाद्य पदार्थको भण्डार गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि १.५ खाद्य सुरक्षाको परिचय, आवश्यकता र महत्त्व १.५.१ खाद्य सुरक्षामा हुने विभिन्न अभ्यासहरू: व्यापारको अवस्था, मूल्यमा घटबढ, खाद्यको गुणस्तर, नाप तौलको अवस्था १.६ खाद्य मिसावटको अवधारणा र उद्देश्य १.६.१ खाद्यमा मिसावट गरिने तत्त्वहरू १.६.२ मिसावट भएको खाद्य पदार्थको किसिम १.७ पोषण र खाना खाने बानीको वर्णन	२४

						१.७.१ खाना खाने बानीलाई असर पार्ने तत्त्वहरू १.७.२ खाना खाने बानीका असल तथा खराब उपजहरू १.८ खाना प्रतिको गलत जानकारीको परिचय १.८.१ चलनचल्तीमा भई रहेका खाना प्रतिको गलत जानकारी र यसका बेफाइदाहरू १.९ भान्साकोठाको सरसफाइ १.१० व्यक्तिगत सरसफाइ	
२.	खाना, पोषण र मानव स्वास्थ्य	२.१ खाद्य, पोषण र पौष्टिक तत्त्वको परिभाषा, परिचय र महत्त्व २.२ खानाको आधारभूत समूह २.३ खानाको कार्यहरू र महत्त्व २.३.१ शारीरिक २.३.२ सामाजिक २.३.३ मनोवैज्ञानिक २.३ पौष्टिक तत्त्वहरूको वर्गीकरण, स्रोत र कार्यहरू २.४ खानाको मानव शरीर र रोगसँगको सम्बन्ध २.५ कुपोषणको अवधारणा र प्रकार २.६ सन्तुलित भोजनको अवधारणा, सिद्धान्त र महत्त्व २.७ पाक विधिको परिचय र किसिम २.७.१ पाक विधि : सुख्खा ९म्चथ०, ओसिलो ९ुयष्कत०, दुवैको मिश्रण ९ऋयफदष्लबतष्यल या दयतज० २.८ खाद्य प्रशोधन २.८.१ अङ्कुरण गर्ने २.८.२ फरमेन्टेन्सन गर्ने २.८.३ अन्य विधिबाट गर्ने २.९ पाक विधि र प्रशोधन विधिबाट पौष्टिक तत्त्वहरूमाथि पर्ने असर र संरक्षण	३०	२.	किशोर अवस्थामा मानव शरीरको वृद्धि र विकास	२.१ किशोर अवस्थामा मानव शरीरको वृद्धि र विकास २.१.१ किशोर अवस्थामा आउने शारीरिक वृद्धि २.१.२ किशोरअवस्थामा अन्तःश्रावी ग्रन्थीको शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक अवस्थाको परिवर्तनमा पार्ने असरहरू २.१.३ केटा तथा केटीहरूको शारीरिक परिपक्वतामा आउने भिन्नताहरू २.२ किशोर अवस्थाको भावानात्मक र व्यावहारिक ढाँचा २.२.१ भावनात्मक र परिवर्तनको परिचय र महत्त्व २.२.२ भावनात्मक ढाँचाको प्रकट गर्ने र प्रयोग हुने तरिका तथा समस्याहरू -खाना खाने बानीमा समस्या, खाना नरुच्ने, बुलेमिया, मोटोपना र शारीरिक व्यायामको महत्त्व) २.३ किशोर अवस्थामा परिवार र पाठशालााको भूमिका २.३.१ किशोर अवस्थामा परिवार, साथी र पाठशालाबिचको अन्तरसम्बन्ध र अन्तरक्रिया २.३.२ किशोर अवस्थामा देखिने अभिभावकको मूल्य र साथीसमूहबिच उठ्ने द्वन्द्वका मुद्दाहरू २.३.३ परिवार र समाजसँग राम्रो सञ्चार गर्ने क्षमताको विकास	२५
३.	मानव शरीरको वृद्धि र विकास	३.१ मानव वृद्धि विकासको अवधारणा, सिद्धान्त ३.२ वृद्धि र विकासमा असर पार्ने तत्त्वहरू ३.३ विकासका प्रमूख अवस्थाहरू ३.४ उमेर अनुसार हुने	१८	३	गृह सजावट र यसको मर्मत संभार	३.१ घरको परिवेश ३.१.१ राम्रो घरका विशेषताहरूका बारे पहिचानः मोहडा र स्थान, सुरक्षा, स्वच्छता र सरसफाइ, वायु सञ्चार र प्रकाश, पानी, बिजुली र ढल निकास, ३.१.२ घरको वातावरण र मर्मत	१६

		शारीरिक वृद्धि र विकासको क्रम (जन्म देखि पाँच वर्ष सम्मको) ३.५ शिशुको स्याहार ३.५.१ खाना खुवाउने, पुरक खाना खुवाउने ३.५.२ आराम र निद्रा ३.५.३ शारीरिक क्रियाकलाप ३.५.४ दिशापिसाबको तालिम				संभार ३.१.३ घरमा प्रयोग हुने इन्धनको प्रकार ३.१.४ घरको वातावरणीय स्वच्छता र सरसफाइको महत्त्व र विधि ३.२ घरको सजावट ३.२.१ रङको परिचय, वर्गीकरण र महत्त्व ३.२.२ सजावटमा प्रयोग गर्ने कपडा, पुष्प सजावट ३.२.३ प्रकाशको व्यवस्थापन ३.२.४ भान्सा कोठाको बनावट र स्थानको व्यवस्थापन	
४.	सामान्य रोग र रोकथाम	४.१ बालबालिमा देखिने रोगहरूका लक्षण पहिचान तथा रोगथाम ४.१.१ कान पाक्ने ४.१.२ झाडापखाला ४.१.३ दादुरा ४.१४ लहरे खोकी ४.१.५ टन्सिल ४.१.६ सामान्य ज्वरो तथा खोकी ४.१.७ घाउ खटिरा	६	४	कपडा तथा लुगाको हेरविचार र स्याहार	४.१ लुगा तथा कपडाको परिचय र कपडाबमोजिम स्याहार संभारको आवश्यकता र महत्त्व ४.२ लुगाको धुलाइ ४.२.१ घरेलु प्रविधिबमोजिम कपडा धुँदा गरिने प्रक्रियाहरू : सुती कपडा, उनी कपडा, रेसमी कपडा र अन्य कपडा ४.२.२ धुने सामग्रीहरू: साबुन, माड, नीर, कपडाको चमक ल्याउन प्रयोग हुने सामग्रीहरू ४.२.३ दाग हटाउने प्रविधि र प्रकार : सुती कपडा, उनी कपडा, रेसमी कपडा र अन्य कपडा ४.२.४ सुती कपडा, उनी कपडा, रेसमी कपडा र अन्य कपडाको भण्डारण गर्ने प्रविधि ४.३ कपडा बुन्ने कलाको परिचय ४.३.१ उनी धागोको बुनाइका महत्त्व र विशेषताहरू ४.३.२ उनी कपडाको संभार गर्ने तरिका	१६
५.	स्रोतको व्यवस्थापन	५.१ स्रोतको परिभाषा र विशेषताहरू ५.२ स्रोतका प्रकारहरू ५.२.१ मानव स्रोत: समय, शक्ति, ज्ञान र मनोवृत्ति ५.२.२ गैर मानवस्रोत: रुपियाँ पैसा, भौतिक साधन र सामुदायिक स्रोतहरू ५.३ फोहोर व्यवस्थापन ५.३.१ अस्वीकार गर्ने आवश्यकता ५.३.२ कम गर्ने ५.३.३ पुन: परिचालन गर्ने ५.३.४ मर्मत गर्ने ५.३.५ रिसाइकल गर्ने	१८	५.	सञ्चार तथा विस्तार	५.१ सञ्चारको परिभाषा तथा तत्त्वहरू ५.२ विस्तार तथा विकासका लागि सञ्चार ५.३ विस्तारका लागि सञ्चारको महत्त्व ५.४ प्रभावकारी सञ्चारका लागि आवश्यक तत्त्वहरू ५.५ प्रभावकारी सञ्चारका बाधकहरू	८

		५.४ समुदायको फोहोरमैलाको वर्गीकरण ५.४.१ कुहिने र नकुहिने फोहोरको अवधारणा ५.५ भान्साको फोहोरको उचित व्यवस्थापन र यसको प्रयोग					
६.	कपडा तथा रेशा	६.१ कपडा तथा धागोको परिचय र परिभाषा ६.२ रेशाको वर्गीकरण ६.३ रेशाको उत्पत्ति र विशेषताहरूको बारेमा जानकारी : महसुस गरेर, प्रकटन, रङ, स्थिरता, लम्बाइ बलियोपन, अवशोषण, खुम्च्याइ लचिलोपन र ताप तथा सूर्यको किरणको असर ६.४ वस्त्रको पकाउने विधि ६.४.१ कपडा बुनाइको वर्णन र किसिम: कपडाको नाप, नक्सा (ड्राफ्टिङ), ६.५ कपडाको छनोट ६.५.१ कपडाको छनोट गर्दा विचार पुऱ्याउनु पर्ने कुराहरू ६.५.२ कपडाको छनोट गर्दा असर पार्ने तत्त्वहरू: उमेर, उद्देश्य, पेसा, फेसन, शारीरिक बनोट, मौसम, सुविधा र मुल्य	२०	६.	कृषि बिस्तार	६.१ कृषि विस्तारको क्षेत्र ६.२ ग्रामिण विकासका लागि कृषि विस्तार ६.३ गृह विज्ञानमा कृषि विस्तारको भूमिका	४
		जम्मा सैद्धान्तिक	९६			जम्मा सैद्धान्तिक	९६

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेशअनुरूपका स्थानीय क्रियाकलापसमेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्यघण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
१. गृह विज्ञानको अवधारणा	१.१ गृह विज्ञान अवधारणा र आधारभूत पक्षहरू र सान्दर्भिकता समेट्ने गरी परिचयात्मक लेख तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४	१. खाना, पोषण र सरसफाइ	१.१ आफ्नो समुदायका कुनै एक स्थानीय कृषक र कृषि व्यवसायीको भ्रमण गर्नुहोस् र त्यहाँ अवलम्बन गरिएको खाद्य सुरक्षा र भण्डारणका स्थानीय प्रविधिहरूका सम्बन्धमा छलफल गरी सोसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	५
२. खाना, पोषण र मानव स्वास्थ्य	२.१ सन्तुलित भोजनको अवधारणालाई स्पष्ट पार्न तपाईंको समुदायमा उपलब्ध हुने खानाका परिकारका चित्र/फोटो सङ्कलन गरी सन्तुलित भोजनको परिचयात्मक चित्रपुस्तक तयार पार्नुहोस र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	२. कशोर अवस्थामा मानव शरीरको वृद्धि र विकास	२.१ किसोरअवस्थामा हुने शारिरिक तथा मानसिक परिवर्तन, त्यसले उत्पन्न गर्न सक्ने समस्या र त्यसको समाधानका सम्भावित उपायहरू समेटिएको तालिका निर्माण गर्नुहोस् र कक्षाकोठामा प्रस्तुत गरि छलफल गर्नुहोस् ।	५
३. मानव शरीरको	३.१ स्थानीय महिला स्वयमसेवी वा स्वास्थ्यकर्मीको भ्रमण गर्नुहोस् र	४	३. गृह सजावट	३.१ आफ्नो कक्षाकोठामको सरसफाइ र सजावटको अभ्यास गर्नुहोस् र सो सम्बन्धमा	७

वृद्धि र विकास	शिशुको स्याहार र ध्यान दिनुपर्ने विविध कुराहरूका सन्दर्भमा अन्तक्रिया गरी सोको सो सम्बन्धमा सिकाइ प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।		र यसको मर्मत संभार	गरिएका कार्यहरू समेटी एउटा प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस ।	
४. सामान्य रोग र रोकथाम	४.१ ३.१ स्थानीय स्वास्थ्य संस्थामा भ्रमण गर्नुहोस् र बालबालिकामा हसन सक्ने सामान्य रोगहरू र रोकथामका उपायहरूका सन्दर्भमा छलफल अन्तक्रिया गरी सोको सो सम्बन्धमा सिकाइ प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	५	४. कपडा तथा लुगाको हेरविचार र स्याहार	४.१ लुगा धुलाइका घरेलु प्रविधिहरूको चित्र र फोटो सङ्कलन गरी लेवलिङ गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । ४.२ कपडाका दाग हटाउने विधिहरूको अभ्यास गर्नुहोस् र सो को विधि उल्लेख गरी प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।	७
५. स्रोतको व्यवस्थापन	५.१ आफ्नो विद्यालयमा हुने फोहरमैलाको व्यवस्थापन गर्नुहोस् र सो क्रममा गरिएका कार्यहरूको क्रमबद्ध वर्णन गरी प्रतिवेदन तयार पार्नुहोस् ।	८	५. सञ्चार तथा बिस्तार	५.१ प्रभावकारी सञ्चारका बाधकहरू र कम गर्ने उपायहरूको तालिका निर्माण गर्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	४
६. कपडा तथा रेशा	६.१ कपडा बुनाइमा कपडाको नाप, नक्सा र सामान्य बुनाइको अभ्यास गर्नुहोस् ।	६	६. कृषि विस्तार	६.१ कृषि र कृषि विज्ञान विस्तारको महत्त्वहरू विभिन्न स्रोतहरूबाट खोज गरी खोजमूलक लेख तयार पार्नुहोस् ।	४
जम्मा		३२	जम्मा		३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाई गुणात्मक नतिजा प्राप्त गर्न शिक्षण सहजीकरण प्रक्रियाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोचाइ तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकासमा सहयोग गर्दछ । त्यसैले गृह विज्ञान विषयका विषयवस्तुहरूको सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्दछ । आवश्यक परेमा एकै पटक एकभन्दा बढी विधिहरूको पनि संयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । गृह विज्ञान सिकाइ सहजीकरणको क्रममा खास गरी निम्नलिखित विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

- छलफल
- प्रदर्शन
- प्रश्नोत्तर
- खोज विधि
- अवलोकन
- भूमिका अभिनय

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपर्युक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यीबाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थीहरूका मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य उनीहरूको सिकाइ उपलब्धिको यथार्थ अवस्था यकिन गर्नु हो । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ । यस विषयका सन्दर्भमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । शिक्षकले मूल्याङ्कन तथा परीक्षाका नतिजाबाट विद्यार्थीहरूका सिकाइ कठिनाइहरू पत्ता लगाई तिनको निराकरणमा सहजीकरण गर्नुपर्छ ।

(अ) आन्तरिक मूल्याङ्कन सिकाइका क्रममा विद्यार्थीले के कति सिके भन्ने पक्षको मूल्याङ्कन गरी नसिकेको भए नसिक्नुको कारण अन्वेषण गरी पुनः सिकाइन्छ । यस्तो मूल्याङ्कन कक्षाकोठामा सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाकै क्रममा कक्षाकार्य, गृहकार्य, कक्षा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, हाजिरीका आधारमा अभिलेख राख्नुपर्छ । साथै यस क्रममा आवश्यकतानुसार विद्यार्थीलाई तुरुन्त पृष्ठपोषण दिनुपर्छ र विद्यार्थीमा सुधारको वातावरण तयार गरिदिनुपर्छ । यसअन्तर्गत पाठ्यक्रममा निर्धारित विषय क्षेत्रलगायतका पक्षका आधारमा व्यवहार परिवर्तन, प्राप्त ज्ञान तथा सिपको निरन्तर अभ्यास एवम् उपयोगमा केन्द्रित भई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरी अभिलेख राख्नुपर्दछ । गृह विज्ञान विषयमा कक्षा ९ र १० मा कुल भारमध्ये २५ भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.स.	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१०	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	५	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	७	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेख
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसका लागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसका आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-०-

१५. बुढ्यौली शिक्षा

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
बुढ्यौली शिक्षा

कक्षा ९ र १० | विषय कोड: **Ger. 253** (कक्षा ९)
Ger. 254 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा: ४ | बार्षिक कार्यघण्टा: १२८

१. परिचय

बुढ्यौली जनसङ्ख्या भनेको देशको पाको उमेरको जनशक्ति हो । मूलत: बुढ्यौली अवस्थामाका मानिसको सम्बन्धमा अध्ययन गरिने विषयवस्तुलाई केवल जनसङ्ख्या शिक्षाअन्तर्गतको प्रमुख विधाका रूपमा लिने गरिएको पाइन्छ । सूक्ष्म रूपले विश्लेषण गरिँदा बुढ्यौलीको विषयवस्तु र जनसङ्ख्या शिक्षाको विषय क्षेत्रहरू आपसमा अन्योन्याश्रित छन् । कारण मानव जीवनका लागि प्राकृतिक, सामाजिक, आर्थिक, मनोवैज्ञानिक, संवेगात्मक, भावनात्मक, आध्यात्मिक आदि पक्षहरू अत्यावश्यक हुन् । तसर्थ बुढ्यौली अवस्थाका मानिसहरूको जीवन स्वस्थ र दीर्घायु बनाउनका लागि स्वस्थ वातावरण र उचित स्वास्थ्य सेवा र सुविधालगायत अन्य पक्षहरू सहज उपलब्ध हुनु अत्यन्त आवश्यक छ । अनुभवी र खारिएका जनशक्तिको परिचालन व्यवस्थित ढङ्गबाट गर्न सक्ने राष्ट्रहरूले आनो विकास द्रुत गतिमा गरिरहेका छन् । तसर्थ बुढ्यौली जनसङ्ख्या वृद्धिलाई वैज्ञानिक ढङ्गले व्यवस्थापन गरी देश विकासको कार्यमा लगाउनु बुद्धिमानी सोच हुन्छ । विद्यालयका हुर्कदो उमेरका किशोरकिशोरीहरूलाई बुढ्यौली शिक्षाका आधारभूत ज्ञान र धारणा दिनु नितान्त आवश्यक छ । विद्यालय पाठ्यक्रममा यस प्रकृतिको विषयको समावेशले विद्यार्थीलाई बुढ्यौली अवस्थाका श्रेष्ठ नागरिकहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यहरूका समसामयिक गतिविधिहरू र सरोकार मुद्दाहरू एवम् जल्दाबल्दा समस्या र चुनौतीहरूको सम्बोधन गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी र संलग्न हुने प्रेरणा जगाउने छ । माध्यमिक तह अध्ययन गर्ने विद्यार्थीले पढाइ सँगसँगै वा पढाइ पछि व्यावसायका रूपमा पनि सजिलैसँग स्वरोजगारमुखी भई यसबाट लाभ लिन सकुन र उच्च अध्ययनतर्फ जाँदा पनि सम्बन्धित विषयको आधारभूत ज्ञान र व्यवसायिक सिप पाउन सकुन भन्ने ध्ययेले यो विषयको पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ ।

बुढ्यौली अवस्थाका आधारभूत पक्ष र यसको व्यबस्थापनका विषयवस्तुहरू समेटेर विद्यार्थीहरूमा यस विषयको ज्ञान, सिप र अभिवृद्धि विकास गर्न सहयोग गर्ने गरि यसका विषयवस्तुहरू छनोट गरिएका छन । यस पाठ्यक्रममा मूलत: बुढ्यौली शिक्षा, जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्था, वृद्धावस्थाको बारेमा सामाजिक र सांस्कृतिक मान्यता, बढ्दो ज्येष्ठ नागरिकको जनसंख्याले पार्ने असर, वृद्धावस्थामा सहयोग र सामाजिक सुरक्षा, बुढ्यौली स्याहार, वृद्धावस्थामा आउने शारीरिक परिवर्तन, वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक अवस्था र लाग्ने विभिन्न रोग, सफल बुढ्यौली र सक्रिय बुढ्यौली, ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकार र नीति तथा कार्यक्रम जस्ता विषयहरू समेटिएको छ ।

यस पाठ्यक्रमको सिकाइ अपेक्षाहरू पूरा गर्न तहगत सक्षमता, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र विद्यार्थी मूल्याङ्कन समेतलाई पाठ्यक्रममा उल्लेख गरिएको छ । यस क्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अघिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । यसमा विद्यार्थीको निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमताहरू

माध्यमिक तहको बुढ्यौली शिक्षा विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

१. बुढ्यौली शिक्षा, बुढ्यौली स्याहार र निवृत्त जीवन व्यवस्थापनका आधारभूत ज्ञान र सिपहरूको अवलम्बन
२. जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्थाको विश्लेषण
३. बृद्धावस्थामा आउने विविध परिवर्तनको आकलन
४. बृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक समस्याहरूको पहिचान र निराकरणका उपायहरूको अवलम्बन
५. जेष्ठ नागरिकका लागि सामाजिक सुरक्षा र सहयोगका व्यवस्थाहरूको विश्लेषण

६. जेष्ठ नागरिकको बारेमा सामाजिक र सास्कृतिक मान्यताहरूको विश्लेषण र असल पक्षहरूको अनुकरण ।

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू

कक्षा९ र कक्षा १० को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीमा निम्नलिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धिहरू		कक्षा १० का सिकाइ उपलब्धिहरू	
विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू	विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धिहरू
१. बुढ्यौली शिक्षा	१.१ बुढ्यौली शिक्षाको परिचय दिन १.२ बुढ्यौली शिक्षाका महत्त्व र आवश्यकता स्पष्ट पार्न १.३ बुढ्यौली शिक्षाको ऐतिहासिक विकासक्रमको वर्णन गर्न १.४ बुढयौली र वृद्धावस्थाको अवधारणा व्याख्या गर्न १.५ बुढयौलीको जनसंख्या मापन गर्न १.६ निवृत्त जीवन व्यवस्थापनको विविध पक्षहरूको वर्णन गर्न १.७ बुढ्यौली सम्बन्धी रहेका भ्रमहरूका बारेमा स्पष्ट पार्न	१. बुढ्यौली स्याहार	१.१ बुढ्यौली स्याहारको परिचय दिन १.२ बुढ्यौली स्याहारको आवश्यकता औँल्याउन १.३ नेपाली संस्कृतिमा बुढ्यौली स्याहारको महत्त्व उल्लेख गर्न १.४ बुढ्यौली स्याहारसँग विकास भएका केही शब्दावलीहरूको परिचय दिन १.५ बुढ्यौली स्याहार सेवा दिँदा ख्याल गर्नु पर्ने आचारसंहिताहरूको वर्णन गर्न १.६ बुढ्यौली स्याहार गर्दा हुने कठिनाइहरूको जानकारी दिन
२. जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्था	२.१ विश्वमा जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्थाको विश्लेषण गर्न २.२ विकसित र विकाशोन्मुख देशमा जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्थाको तुलना गर्न २.३ दक्षिण एसियामा जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्था उल्लेख गर्न २.४ समग्रमा नेपालमा जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्था र प्रदेशअनुसारको जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्था वर्णन गर्न २.६ नेपालको औसत आयुका बारे चर्चा २.७ नेपालको जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक विश्लेषण गर्न	२. वृद्धाश्रममा आउने विविध परिवर्तन	२.१ वृद्धाश्रममा आउने विविध शारीरिक परिवर्तनहरूका बारेमा वर्णन गर्न २.१.१ कपालमा आउने परिवर्तन २.१.२ छालामा आउने परिवर्तन २.१.३ निद्रामा आउने परिवर्तन २.१.४ देख्ने क्षमतामा आउने परिवर्तन २.१.५ श्रवणशक्तिमा आउने परिवर्तन २.१.६ मुत्र प्रणालीमा आउने परिवर्तन २.१.७ श्वासप्रश्वास प्रणालीमा आउने परिवर्तन २.२ मानसिक परिवर्तन २.३ मनोसामाजिक अवस्था २.४ संवेगमा आउने परिवर्तन
३. वृद्धावस्थाको बारेमा सामाजिक र सांस्कृतिक मान्यता	३.१ वृद्ध बाबु आमाको स्याहार सम्बन्धी पूर्वीय दृष्टिकोणको विश्लेषण गर्न ३.२ मानव जीवनका चार अवस्थाहरूको वर्णन गर्न ३.३ ज्येष्ठ नागरिकप्रति छोराछोरीको कर्तव्यहरूको बोध गर्न ३.४ अन्तर पुस्ता सम्बन्धको विश्लेषण गर्न ३.७ बुढ्यौली र धर्मकर्मको आधारभूत पक्षहरूको वर्णन गर्न	३. वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक अवस्था र लाग्ने विभिन्न रोग	३.१ वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक समस्या र लाग्ने विभिन्न रोगहरूको वर्णन गर्न र निराकरणका आवश्यक उपायहरूको अवलम्बन गर्न ३.२ ज्येष्ठ नागरिक प्रति गरिने दुर्व्यवहारहरू उल्लेख गर्न र सोको निराकारणका उपायहरूको अवलम्बन गर्न ३.३ वृद्धावस्थामा लाग्ने रोगहरूको बारेमा भन्न सक्ने
४. बढ्दो ज्येष्ठ नागरिकको	४.१ विश्व र नेपालमा मा ज्येष्ठ नागरिकको वृद्धिदर उल्लेख गर्न ४.२ बढ्दो ज्येष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्याले	४. सफल बुढ्यौली र सक्रिय	४.१ सफल बुढ्यौलीको अवधारणा स्पष्ट पार्न ४.२ सफल बुढ्यौलीका निर्धारणहरू (अशक्तता/रोगमुक्त, उच्च सज्ञानात्मक र

जनसङ्ख्याले पार्ने असर	सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक। स्याहार र उपचारका क्षेत्रमा पर्ने असरहरूको वर्णन गर्न	बुद्यौली	शारीरिक क्षमता, अर्थपूर्ण तरिकाले अन्यसँग गरिने कुराकानी, भौतिक, मनोवैज्ञानिक र सामाजिक तत्त्वहरू) का बारेमा वर्णन गर्न ४.३ सक्रिय बुद्यौलीको अवधारणा र मान्यता उल्लेख गर्न ४.४ सक्रिय बुद्यौलीका सिद्धान्तहरू र निर्धारकहरूको वर्णन गर्न
५. वृद्धावस्थामा सहयोग र सामाजिक सुरक्षा	५.१ औपचारिक र अनौपचारिक सहयोगको परिचय दिन ५.२ सामाजिक सुरक्षाको अवधारणा र वृद्धावस्थामा दिइने औपचारिक सहयोगका व्यवस्थाहरूको वर्णन गर्न ५.३वृद्धावस्थामा अनौपचारिक सहयोगको महत्त्व चर्चा गर्न ५.५ नेपाली संस्कृतिमा अनौपचारिक सहयोगको अवस्थाको चर्चा गर्न ५.६ नेपालमा ज्येष्ठ नागरिकहरूको सामाजिक सुरक्षाको अवस्था विश्लेषण गर्न ५.७ ज्येष्ठ नागरिकको परिवार र समाजको भुमिका पहिल्याउन ५.८ बसाईंसराईं र ज्येष्ठ नागरिक को जीवनका पक्षहरूको वर्णन गर्न ।	५. ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकार र नीति तथा कार्यक्रम	५.१ अधिकार र जिम्मेवारीको अवधारणा वर्णन गर्न ५.२ मानव अधिकारको आवश्यकता र महत्त्व उल्लेख गर्न ५.३ ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकार र नेपालमा ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकारको अवस्था चित्रण गर्न ५.५ ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमको आवश्यकता पुष्टि गर्न ५.६ नेपालमा ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरू उल्लेख गर्न ।

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा-९				कक्षा -१०			
क्र.स.	विषय क्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्य घण्टा	क्र.सं	विषय क्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	कार्य घण्टा
१.	बुद्यौली शिक्षा	१.१ बुद्यौली शिक्षाको परिचय १.२ बुद्यौली शिक्षाको आवश्यकता र महत्त्व १.३ बुद्यौली शिक्षाको ऐतिहासिक विकासक्रम १.४ बुद्यौली र वृद्धावस्थाको अवधारणा १.५ बुद्यौली जनसङ्ख्याको मापन १.६ बुद्यौलीसम्बन्धी रहेका भ्रमहरू १.७ निवृत्त जीवन व्यवस्थापन	१५	१.	बुद्यौली स्याहार	१.१ बुद्यौली स्याहारको परिचय १.२ बुद्यौली स्याहारको आवश्यकता १.३ नेपाली संस्कृतिमा बुद्यौली स्याहार १.४ बुद्यौली स्याहारसँग विकास भएका केही शब्दावलीहरू १.४.१ सहयोगीसहितको बसाइ १.४.२ ज्येष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र १.४.३ दिर्घकालीन स्याहार १.४.४ नर्सिङ्ग सेवा १.४.५ घरभित्रै दिइने सेवाहरू १.४.६ वृद्धाश्रम १.५ बुद्यौली स्याहार सेवा दिँदा ख्याल गर्नु पर्ने आचारसंहिता १.६ बुद्यौली स्याहार गर्दा हुने	१५

						कठिनाइ १.७ बुढ्यौलीमैत्री वातावरण १.८ बुढ्यौली अवस्थामा हुने हिंसा १.९ स्वस्थ्य बुढ्यौली अवस्था	
२.	जेष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्यिक अवस्था	२.१ विश्वमा जेष्ठ नागरिकको जनसाङ्ख्यिक अवस्था २.२ विकसित र विकाशोन्मुख देशमा जेष्ठ नागरिकको जनसाङ्ख्यिक अवस्था २.३ दक्षिण एसियामा जेष्ठ नागरिकको जनसाङ्ख्यिक अवस्था २.४ नेपालमा जेष्ठ नागरिकको जनसाङ्ख्यिक अवस्था र वृद्धिदर २.५ उमेर र लिङ्गका आधारमा जेष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्या २.६ नेपालको औसत आयुको अवस्था २.७ नेपालको प्रदेशअनुसारको जेष्ठ नागरिकको जानसांख्यिक अवस्था २.८ बढ्दो उमेरमा महिलाको बाहुल्यता	२०	२.	वृद्धावस्थामा आउने विविध परिवर्तनहरू	२.१ वृद्धावस्थामा आउने विविध शारिरिक परिवर्तनहरू २.१.१ कपालमा आउने परिवर्तन २.१.२ छालामा आउने परिवर्तन २.१.३ देख्ने क्षमतामा आउने परिवर्तन २.१.४ श्रवणशक्तिमा आउने परिवर्तन २.१.५ निद्रामा आउने परिवर्तन २.१.६ मुत्र प्रणालीमा आउने परिवर्तन २.१.७ श्वासप्रश्वास प्रणालीमा आउने परिवर्तन २.२ वृद्धावस्थामा आउने मानसिक परिवर्तन २.२.१ वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक परिवर्तन २.२.२ वृद्धावस्थामा आउने संवेगात्मक परिवर्तन	२०
३.	वृद्धावस्थाको बारेमा सामाजिक र सांस्कृतिक मान्यता	३.१ वृद्ध बाबुआमाको स्याहार सम्बन्धी पुर्वीय दृष्टिकोण ३.२ पूर्वीय दृष्टिकोणको आधारमा मानव जीवनको वर्गीकरण ३.३ श्रवण कुमारको पितृमोह (कथा) ३.४ जेष्ठ नागरिकको स्याहार ३.५ ज्येष्ठ नागरिक प्रति छोराछोरीको कर्तव्य ३.६ अन्तर पुस्ता सम्बन्ध ३.७ बुढ्यौली र धर्मकर्म	२०	३.	वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक अवस्था र लाग्ने विभिन्न रोग	३.१ वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक समस्या र निराकरणका उपायहरू ३.१.१ एक्लोपना ३.१.२ उदासिपन ३.१.३ आत्महत्या ३.२ ज्येष्ठ नागरिक प्रति गरिने दुर्व्यवहार र समाधानका उपायहरू ३.३ वृद्धावस्थामा लाग्ने रोगहरू ३.१.१ उच्च रक्तचाप ३.१.२ मधुमेह ३.१.३ वाथ ३.१.४ मुटुसम्बन्धी रोग ३.१.५ क्यान्सर ३.१.६ हड्डी खिइनु ३.१.७ विर्सने रोग डिमेन्सिनिया ३.१.८ पार्किसन्स	२५

४.	ज्येष्ठ नागरिकको बढ्दो जनसंख्याले पार्ने असर र व्यवस्थापन	४.१ ज्येष्ठ नागरिकको बढ्दो जनसङ्ख्याले विभिन्न क्षेत्रमा पार्ने असर ४.१.१ सामाजिक असर ४.१.२ आर्थिक असर ४.१.३ पारिवारिक असर ४.१.४ स्याहार सुसार ४.१.५ उपचार ४.२ ज्येष्ठ नागरिकको व्यवस्थापन ४.२.१ सामाजिक ४.२.२ आर्थिक ४.२.३ पारिवारिक असर ४.२.४ स्याहार सुसार ४.२.५ उपचार	२०	४.	सफल बुढ्यौली र सक्रिय बुढ्यौली	४.१ सफल बुढ्यौलीको अवधारणा ४.२ सफल बुढ्यौलीका निर्धारकहरू ४.२.१ रोगमुक्त अवस्था ४.२.२ शारीरिक क्षमता ४.२.३ मानसिक क्षमता ४.२.४ मनोवैज्ञानिक तत्त्वहरू र सामाजिक तत्त्वहरू ४.३ सक्रिय बुढ्यौली ४.३.१ अवधारणा ४.३.२ सक्रिय बुढ्यौलीका निर्धारक तत्त्वहरू	२०
५.	वृद्धावस्थामा सहयोग र सामाजिक सुरक्षा	५.१ औपचारिक रअनौपचारिक सहयोगको परिचय ५.२ वृद्धावस्थामा औपचारिक सहयोग ५.२.१ वृद्ध निवृत्तिभरणको व्यवस्था ५.२.२ वृद्ध भत्ताको व्यवस्था ५.२.३ स्वास्थ्य सुविधाको व्यवस्था ५.४ अनौपचारिक सहयोगको आवश्यकता ५.५ वृद्धावस्थामा अनौपचारिक सहयोगको ५.६ नेपालमा ज्येष्ठ नागरिकहरूको सामाजिक सुरक्षाको अवस्था ५.७ ज्येष्ठ नागरिकको परिवार र समाजमा भुमिका ५.८ बसाइँसराइ र ज्येष्ठनागरिक	२१	५.	ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकार र नीति तथा कार्यक्रम	५.१ अधिकार र जिम्मेवारीको अवधारणा ५.२ ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकार ५.३ ज्येष्ठ नागरिकका मानव अधिकारको आवश्यकता ५.४ नेपालमा ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकारको अवस्था ५.५ ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमको आवश्यकता ५.६ नेपालमा ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम	१६
		सैद्धान्तिक जम्मा	९६			सैद्धान्तिक जम्मा	९६

५. सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेशअनुरूपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ९			कक्षा १०		
विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्य घण्टा	विषयक्षेत्र	सम्भावित प्रयोगात्मक तथा परियोजना क्रियाकलाप	कार्यघण्टा
१. बुढ्यौली शिक्षा	१.१ बुढ्यौली शिक्षाको ऐतिहासिक विकासक्रम समेट्ने समयक्रम र विकसित अवधारणा सहितको चार्टपेपर प्रस्तुति तयार पार्नुहोस् ।	४	१. बुढ्यौली स्याहार	१.१ नेपाली सस्कृतीमा बुढ्यौली स्याहारका सम्बन्धमा खोजमूलक लेख तयार गर्नुहोस् ।	४
२. जेष्ठ नागरिकको	२.१ विकसित र विकासोन्मूख देशमा जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक	८	२. वृद्धाश्रममा आउने शारीरिक	२.१ वृद्धाअवस्थामा आउने विविध शारिरीक, मानसिक,	४

जानसाङ्ख्यिक अवस्था	अवस्थाको तुलनात्मक अवस्था देखाउने तालिका विकास गर्नुहोस् र उपयुक्त चार्टमार्फत कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । २.२ नेपालको प्रदेशअनुसारको जेष्ठ नागरिकको जानसाङ्ख्यिक अवस्थाको तालिका विकास गरी त्यसको विश्लेषण तयार पार्नुहोस ।		परिवर्तन	मनोसामाजिक र संवेगात्मक परिवर्तनहरूको सुची तयार पारी कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।	
३. वृद्धावस्थाको बारेमा सामाजिक र सांस्कृतिक मान्यता	३.१ बृद्धावस्थासम्बन्धी सामाजिक मान्यता झल्काउने एउटा कथा/लोककथा सङ्कलन गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	६	३. वृद्धावस्थामा आउने मनोसामाजिक अवस्था र लाग्ने विभिन्न रोग	३.१ जेष्ठ नागरिकप्रति गरिने दुर्व्यवहारको सूची र सोको निराकरणका उपायहरू सुझाउने एउटा सामाजिक नाटक कक्षाको समूहमा तयार पारी प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	१०
४. बढ्दो ज्येष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्याले पार्ने असर	४.१ नेपालमा जेष्ठनागरिकको वृद्धिदरसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गरी सो को उपयुक्त रेखाचित्रमार्फत विश्लेषण प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	५	४. सफल बुढ्यौली र सक्रिय बुढ्यौली	४.१ सफल र सक्रिय बुढ्योलीका सम्बन्धमा एउटा लेख तयार गर्नुहोस् । ४.२ आफ्नो घर वा समूदायमा रहनुभएका जेष्ठनागरिकसँग छलफल गरी सक्रिय बुढ्यौलीका लागि उहाले अपनाउनु भएको प्रयासहरूको सूची बनाउनुहोस् ।	८
५. वृद्धावस्थामा सहयोग र सामाजिक सुरक्षा	५.१ नेपालमा सामाजिक सुरक्षा र सहयोगका व्यवस्थाको सूची बनाउनुहोस् । ५.२ कुनै एक जेष्ठ नागरिकसंग अन्तरवार्ता गरी माथि उल्लिखित सुचिमा भएका सामाजिक सुरक्षा र सहयोगका व्यवस्थाहरू कतिको प्रभावकारी र उपयोगी छ विश्लेषण गरी एउटा लेख तयार पार्नुहोस । ५.३ विद्यालयमा आफ्नै स्थानीयस्तरका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सहभागी गराई उहाँहरूसँग भलाकुसारी, नाचगान, सरसफाई र खानपान सम्बन्धी कार्यक्रम गरेर प्रतिवेदन तयार गरी प्रस्तुत गर्नुहोस् ।	९	५. ज्येष्ठ नागरिकको मानव अधिकार र नीति तथा कार्यक्रम	५.१ नेपालमा जेष्ठ नागरिक सम्बन्धि नीति तथा कार्यक्रमहरूको सूची तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् । ५.२ आफ्नो घर वा समुदायमा रहनुभएका कुनै एक जेष्ठ नागरिकले माथिमा कुन कुन नीती तथा कार्यक्रमबाट लाभान्वित हुनुभएको छ रुजुसूची तयार गर्नुहोस् ।	६
	जम्मा	३२		जम्मा	३२

६. शिक्षण सहजीकरण प्रक्रिया

शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाई गुणात्मक नतिजा प्राप्त गर्न शिक्षण सहजीकरण प्रक्रियाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसले विद्यार्थीको समझदारी, रचनात्मक सोचाई तथा प्रयोगात्मक सिप र अभिवृत्तिको विकासमा सहयोग गर्दछ । त्यसैले बुढ्यौली शिक्षाका विषयवस्तुहरूको शिक्षण सहजीकरण प्रक्रियामा उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्दछ । आवश्यक परेमा एकै पटक एकभन्दा बढी विधिहरूको पनि संयुक्त रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । बुढ्यौली शिक्षण सहजीकरणको क्रममा खास गरी निम्न विधि तथा तरिकाहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

(क) छलफल (ख) समूहकार्य (ग) लघु परियोजना (घ) प्रतिवेदन तयारी (ङ) स्थलगत अध्ययन
(च) प्रदर्शन (छ) प्रश्नोत्तर (ज) खोज विधि (झ) अवलोकन (ञ) परियोजना कार्य
(ट) भूमिका अभिनय

माथि उल्लिखित शिक्षण विधि/तरिकाहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको अवस्था, उपलब्ध समय आदिलाई ध्यानमा राखेर उपर्युक्त हुने छनोट गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यी बाहेक अन्य उपर्युक्त र प्रभावकारी विधि एवम् तरिकाहरू समेत अपनाउन सकिने छ । यसमा प्रयोगात्मक कार्यलाई २५ प्रतिशत भार छुट्याइएकाले शिक्षण सिकाइको क्रममा समेत सोहीअनुसार समय विभाजन गर्नुपर्ने छ । प्रयोगात्मक कार्यमा स्थलगत अध्यन, प्रतिवेदन लेखन, प्रश्नावली निर्माण, प्रतिवेदन प्रस्तुति अभ्यास, बुद्धयौलीको जनसाङ्ख्यिकीय मापनका अभ्यास, लघु परियोजनाको खाका निर्माण आदि गराउनु पर्ने छ । प्रयोगात्मक कार्यका लागि स्थानीय स्तरका सरकारी र गैर सरकारी निकायहरूका सम्बद्ध स्रोत व्यक्तिहरूको समेत सहयोग लिन सकिने छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थीहरूका मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य उनीहरूको सिकाइ उपलब्धिको यथार्थ अवस्था यकिन गर्नु हो । यसबाट सिकाइ सहजीकरणका लागि सुधारात्मक उपाय अपनाउन तथा अन्य प्रशासनिक र प्राज्ञिक कामहरू गर्न सकिन्छ । यस विषयका सन्दर्भमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । शिक्षकले मूल्याङ्कन तथा परीक्षाका नतिजाबाट विद्यार्थीहरूका सिकाइ कठिनाइहरू पत्ता लगाई तिनको निराकरणमा सहजीकरण गर्नुपर्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई लिइन्छ । यसले विद्यार्थीको सिकाइ अवस्था र आवश्यकता निर्धारण गर्दछ र सोका आधारमा आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । बुद्धयौली शिक्षाको शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि निम्न लिखित विधिहरूको प्रयोग गर्नुपर्ने छ :

- व्यवहारमा आएका सुधार तथा परिवर्तनको अवलोकन
- कक्षा कार्य, गृहकार्य, समूह कार्य, परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य, सामुदायिक कार्य तथा अन्य अतिरिक्त र सह क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता
- सिकेका ज्ञान र सिपहरूको व्यवहारमा प्रयोग
- लिखित कार्य : आवधिक परीक्षा, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य
- मौखिक सहचार्य (छलफल, प्रस्नोत्तर, वाद विवाद, संवाद, प्रवचन आदि)

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि आन्तरिक र बाह्य सैद्धान्तिक दुवै मूल्याङ्कनका प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ ।

(अ) आन्तरिक/प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै तलका पक्षहरूको अभिलेखनबाट शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको २५ प्रतिशत भारअन्तर्गत निम्नअनुसारको मूल्याङ्कन गरी अङ्क प्रदान गरिने छ :

क्र.स.	क्षेत्र	परीक्षण गर्ने पक्ष	अङ्कभार	मूल्याङ्कनका आधार
१.	सिकाइ सहभागिता	सिकाइ सहभागिता	३	सक्रिय सिकाइका लागि दैनिक कक्षा उपस्थिति, व्यक्तिगत, समूहगत र कक्षागत सिकाइ सहभागिता
२.	परियोजना कार्य	परियोजना कार्य प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुतीकरण	१०	परियोजना कार्य, प्रतिवेदन र प्रस्तुतीकरण
३.	अवलोकन भ्रमण	अवलोकन भ्रमण, प्रतिवेदन तय	६	अवलोकन, प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति
४.	विषयवस्तुगत मूल्याङ्कन	त्रैमासिक परीक्षा	६	त्रैमासिक परीक्षाहरूको मूल्याङ्कनका अभिलेखबाट
जम्मा			२५	

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ९ र १० मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसकालागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ९ र १० का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।

-o-

16. Science

Secondary Education Curriculum

Science

Grade 9 and 10 **Subject code: Sci. 205 (Grade 9) Sci. 206 (Grade 10)**

Credit hour: 4 **Annual working hours: 128**

1. Introduction

Natural phenomena and the activities of human life are guided by scientific principles, rules and facts. Therefore, it is important to develop the basic knowledge, skills and attitudes of science among children from the school level by developing their interests in such events and activities. For this, science is considered as an important subject in school education, and hence, made compulsory. Moreover, it is necessary to provide additional content of different areas of science for those students who have a special interest and plan to pursue further studies in science related subject areas. This curriculum has been prepared for grades 9 and 10 as an optional subject to provide the necessary foundation and basic knowledge for those students who wish to have of higher studies in science. It is hoped that this curriculum will enhance the students' interest, skills and create awareness to participate in scientific research. This optional science curriculum is an advanced form of compulsory science at the school level.

The curriculum covers various subjects in the following areas of science.

a. Physics b. Chemistry c. Biology d. Geology and Astronomy.

To promote hands-on experience and effective learning activities in science teaching, 25% of working hours have been allocated for internal assessment. Internal assessment covers the students' participaton, project works, practical activities, and trimester test. As one of the national objectives of school education is to create scientific and research-oriented manpower, this curriculum focuses on the practical application of scientific concepts, facts, skills, principles and technologies.

The curriculum also emphasizes the use of internal assessment tools in wchich formative assessment is an integral part of learning activities. To achieve the expected learning outcomes, it focuses on student-centered learning activities such as experiments, researches and project-based learning, group discussions, field visits, group work and presentations, etc. The curriculum has clearly defined the contents which are essential to produce basic knowledge of science and technology in children and the skills to give scientific reasonings, solve problems scientifically and carry out researches scientifically.

2. Level wise competences

After completion of this course students are expected to have the following competencies;

1. Enhance scientific research and thought through the acquisition of the basic knowledge of scientific concepts, theories, and rules.
2. Aware of surrounding physical activities of scientific concepts, facts, skills, theories, and knowledge and their applications in daily life.
3. Identify, evaluate and demonstrate the understanding of properties of substances and use them in practical life.

4. Demonstrate understanding of the basic aspects of life, life process, heredity and internalize their importance.
5. Demonstrate the understanding of the interrelationships between organic and inorganic elements of the environment and help in protecting the environment.
6. Acquire and develop knowledge of the basic practical aspects of life sciences and apply them in daily life properly.
7. Acquire information about the past, present and future of the earth and the universe.

3. Grade Wise Learning Outcomes

Grade 9		Grade 10	
Area and Units	**Learning outcomes**	**Area and Unit**	**Leaning outcomes**
Biology			
1. Cell Biology	1.1 Introduce prokaryotic and eukaryotic cell. 1.2 Explain structure and fuctions of cell organelles. 1.3 Relate the functions of cell with life processes.	**1. Cell Biology**	1.1 Explain the stages of mitosis cell division 1.2 Explain the stages of meiosis cell division. 1.3 Mention the significance of mitosis and meiosis cell division. 1.4 Relate sexual reproduction with genetic variation and asexual reproduction along with formation of clone.
2. Life and life process	2.1 Introduce microbiology and its importance. 2.2 Explain the mode of reproduction of virus, bacteria and fungi. 2.3 Grow a mucor to demonstrate its life cycle. 2.4 Investigate the advantages and disadvantages of mucor.	**2. Life and life process**	2.1 Explain the life cycle of spirogyra and entamoeba. 2.2 Perform the experiments to demonstrate the osmosis and transpiration process in plants and describe their importance. 2.3 Introduce the intracelluar respiration.
3. Genetics	3.1 Introduce chromosome and describe its types. 3.2 Introduce genetics. 3.3 Describe the relation between gene and chromosome.	**3. Genetics**	3.1 Explain the Mendel's law of independent assortment and verify it with dihybrid cross. 3.2 Analyze the detail structure of RNA and DNA. 3.3 Describe the types of RNA with their functions. 3.4 Explore the role of DNA in genetics. 3.5 Introduce sex linked inheritance and its process.
4. Ecology	4.1 Describe ecology and ecosystem with examples. 4.2 Interrelate the population and community of living organisms with environment. 4.3 Explain the decomposition process of organic matters. 4.4 Describe wetland ecosystem.	**4. Ecology**	4.1 Introduce biological pyramid and its types. 4.2 Illustrate energy transfer through different trophic level in ecosystem. 4.3 Explain Biogeochemical cycles.

5. Applied Biology	5.1 Explore the role of skin, blood and mucus membrane present in respiratory tract in defence mechanism of human body. 5.2 Introduce immunity and vaccination and find their importance. 5.3 Introduce Anti Biotics and mention their advantages and disadvantages.	**5. Applied Biology**	5.1 Introduce DNA finger printing and explore its importance. 5.2 Conceptualize cloning and genetic engineering and explain their ethical issues. 5.3 Explain the fact that Cloning minimizes the variation in organisms and evaluate its effects. 5.4 Conceptualize bio weapons. 5.5 Introduce organ transplantation and mention its importance.
Chemistry			
6. Atomic structure	6.1 Explain Dalton's atomic theory and its modification. 6.2 Introduce subatomic particles and their properties. 6.3 State the postulates of Rutherford's atomic model 6.4 Explain Bohr's atomic model. 6.5 Clarify the concept of atomic number, atomic mass, isotopes, isobar, and isotones.	**6. Periodic Table**	6.1 Introduce modern periodic table. 6.2 Write the electronic configuration of elements up to atomic number 30 based on s, p, d, f. 6.3 Introduce s-block, p-block, d-block, and f-block elements and describe their characteristics. 6.4 Explain the variation of periodic properties of elements in various groups and periods in terms of atomic size, valency, ionization potential, electron affinity, and electronegativity. 6.5 Explain the chemical reactivity of elements in various groups and periods.
7. Gas laws	7.1 Introduce Boyle's law and Charles's law of gas and explain their applications. 7.2 Derive combined gas equation. 7.3 Introduce the concept of standard temperature and pressure (STP). 7.4 State the assumptions of kinetic theory of gases. 7.5 Introduce the concept of real and idea gases. 7.6 State Graham's law of diffusion of gas and illustrate its applications.	**7. Chemical Bonding**	7.1 Illustrate the formation of covalent bond and describe its types. 7.2 Describe the formation of Co-ordinate covalent bond. 7.3 Explain the characteristics of covalent compounds. 7.4 Introduce mole concept (grams mole, gram atom, molar volume). 7.5 State Avogadro's law and solve related numerical problems.

8. Electrolysis	8.1 Differentiate between electrolytes and non-electrolytes with examples. 8.2 Differentiate between strong and weak electrolytes with examples. 8.3 Explain Arrhenius theory of electrolysis. 8.4 Explain application of electrolysis.	**8. Chemical Reaction**	8.1 Introduce precipitation reaction, hydrolysis reaction, catalytic reaction, photochemical reaction, oxidation reaction, reduction reaction and electrolytic reaction. 8.2 Introduce monomer, polymer, and polymerization. 8.3 Illustrate the applications of polymers.
9. Organic compounds	9.1 Introduce organic compounds. 9.2 Explain unique properties of carbon. 9.3 Introduce alkyl group, functional group and homologous series. 9.4 Give IUPAC name, condensed formula, and structural formula of alkane, alkene, alkyne, alcohol, ether, aldehyde, ketone, and carboxylic acid.	**9. Organic compounds**	9.1 Introduce open chain and closed chain organic compounds. 9.2 Identify aromatic hydrocarbon based on Huckel's rule. 9.3 Describe chain, position and functional isomers. 9.4 Illustrate addition, substitution and elimination reactions of aliphatic organic compounds.
10. Inorganic materials	10.1 Describe the general chemical properties of oxygen, sulphur, chlorine, water, HCl, NaOH and NaCl. 10.2 Illustrate alloys and its types. 10.3 Explain the application of alloys.	**10. Metallurgy**	10.1Introduce steps of metallurgy. 10.2Explain the steps of extraction of iron. 10.3Explain physical properties, chemical properties with application of iron, copper, aluminium, silver and gold.
11. Force	11.1 Introduce vector and scalar quantities. 11.2 Add and subtract vectors. 11.3 Calculate acceleration, average velocity and distance from the velocity-time graph. 11.4 Define and calculate moment of a force. 11.5 Define couple and give examples of couple in daily life. 11.6 Conceptualize linear momentum and explain its relation to force. 11.7 State the law of conservation of linear momentum and apply it to solve simple	**11. Force**	11.1 Describe a simple pendulum. 11.2 Identify and describe periodic motions. 11.3 Identify and describe circular motions. 11.4 Demonstrate and explain centripetal force and give examples of its application in daily life. 11.5 Describe gravitational field intensity and solve simple mathematical problems related to it. 11.6 Explain gravitational potential, escape velocity and their relationship. 11.7 Introduce center of gravity and relate it to stability of an object.

	problems in daily life.		
12. Radioactivity	12.1 Introduce alpha (α), beta (β) and gamma (γ) radiation as nuclear radiation. 12.2 State the characteristics of alpha (α), beta (β) and gamma (γ) radiations and explain their applications. 12.3 Describe the health hazards of radioactive materials and the method of handling and storing them safely.	**12. Heat**	12.1 Define evaporation and investigate the impact of evaporation on the temperature of the liquid. 12.2 Describe the factors affecting the rate of evaporation. 12.3 Differentiate between evaporation and boiling. 12.4 Explain thermal expansion in terms of molecular motion and describe different types of thermal expansion. 12.5 Explore impacts of thermal expansion in daily life. 12.6 Define latent heat and explain it in terms of kinetic molecular theory. 12.7 State and apply heat equation to solve simple mathematical problems.
13. Light	13.1 Define refraction of light and state Snell's law. 13.2 Describe and demonstrate total internal reflection of light. 13.3 Give the meaning of critical angle and solve mathematical problems related to refractive index and critical angle. 13.4 Determine the refractive index of glass. 13.5 Explain real and apparent depth with examples and solve simple mathematical problems related to it.	**13. Light**	13.1 Describe types, power and magnification of lens with examples and solve related simple mathematical problems 13.2 Use lens formula to solve related numerial problems. 13.3 Describe the function and the basic structure of compound microscope, and astronomical telescope.
14. Electricity and magnetism	14.1 Define electric field of a point charge and describe the field pattern around positive and negative point charges. 14.2 Relate the magnitude of electrostatic force between two point charges to the	**14. Electricity and magnetism**	14.1 Recognize secondary cell as a source of electricity. 14.2 Describe the structure and the chemical processes that occur during charging and discharging of a lead acid cell.

	magnitude of their charges and their separation distance. 14.3 Introduce capacitor as a charge storing device and give examples of its application in daily life. 14.4 Sketch magnetic lines of forces around a bar magnet. 14.5 Describe the magnetic field of the Earth. 14.6 Define angle of dip and the angle of declination and explain the process of finding their values.		14.3 State the advantages of secondary cell over primary cell. 14.4 Use galvanometer, ammeter and voltmeter in electric circuit. 14.5 Explain the structure of a galvanometer. 14.6 Explain the process of conversion of a galvanometer to ammeter and voltmeter. 14.7 Introduce semiconductor, diode and transistor and give examples of their daily life applications. 14.8 Describe paramagnetic and ferromagnetic materials in terms of molecular structure.
15. Geology	15.1 Define geology and explain its importance. 15.2 Describe tectonic plates and explain how their collision leads to formation of Fold Mountains. 15.3 Describe the cause of volcanic eruptions and earthquakes and their impact on people and the environment 15.4 Explain what can be done to reduce the impacts of earthquakes and volcanoes	**15. Geology and Astronomy**	15.1 Explain geochronology. 15.2 Describe fossils, process of formation of fossils and their importance. 15.3 Describe the fossils found in Nepal and explain their significance. 15.4 Explain the meaning and importance of carbon dating. 15.5 Explain the chronology of space exploration.

4. Scope and Sequence of Contents

Unit	Contents	Unit		Contents	
		CH			CH
1. Cell Biology	1.1 Prokaryotic and eukaryotic cell - introduction 1.2 Structure and function of cell organelles - cell wall - cell membrane - mitochondria - plastids - nucleus - golgibodies - centrosome - lysosome - vacuole - ribosome - endoplasmic reticulum 1.3 Relation of cell functions with respiration, excretion, reproduction, and photosynthesis	**10**	**1. Cell Biology**	1.1 Mitosis cell division - Introduction - Different stages (Interphase, Karyokinesis (prophase, metaphase, anaphase, telophase) and cytokinesis) 1.2 Meiosis of cell division: - Introduction - Meiosis-I (Interphase, Karyokinesis (Prophase-I, Metaphase-I, Anaphase-I, Telophase-I) - Meiosis-II (Prophase-II, Metaphase-II, Anaphase-II, Telophase-II, cytokinesis) 1.3 Significance of mitosis and meiosis cell division. 1.4 Role of sexual and asexual reproduction (genetic variation and formation of clone).	**10**
2. Life and life process	2.1 Microbiology - introduction and importance 2.2 Mode of reproduction of virus (lytic cycle of bacteriophase), bacteria (fission in E. coli) and fungi (budding in yeast) 2.3 Life cycle of mucor 2.4 Advantages and disadvantages of mucor	**10**	**2. Life and Life process**	2.1 Life cycle of Spirogyra and *Entamoeba*. 2.2 Osmosis and Transpiration process: Demonstration and Importance. 2.3 Intracelluar respiration - Introduction - Advantages	**7**
3. Genetics	3.1 Chromosome and its types (On the basis of structure and function)	**4**	**3. Genetics**	3.1 Mendel's law - Law of independent assortment	**8**

	3.2 Introduction to Genetics 3.3 Relation between gene and chromosome			- Phylogenetic chart of dihybrid cross - verification of Mendel's law of independent assortment. 3.2 RNA and DNA: Detail structure with nitrogen bases, sugar, phosphoric acid and bonding among them 3.3 RNA: Types (mRNA, rRNA and tRNA) and Function. 3.4 Role of DNA in genetics. 3.5 Sex linked inheritance - Introduction - types on the basis of location and process (colour blindness and haemophilia)	
4. Ecology	4.1 Ecology and ecosystem with examples. 4.2 Effects of increase and decrease in population of one species over other on ecosystem with the help of food chain and food web. 4.3 Bacterial and fungal decomposition process of organic matter. 4.4 Wetland ecosystem.	**8**	**4. Ecology**	4.1 Biological pyramid: Introduction and types 4.2 Energy transfer through different trophic level in ecosystem with illustration. 4.3 Biogeochemical cycle - Oxygen cycle - Carbon cycle - Nitrogen cycle	**5**
5. Applied Biology	5.1 Role of skin and mucus membrane in defense mechanism of human body 5.2 Role of blood in defense mechanism of human body (Phagocytosis, Antibody production) 5.3 Immunity and Vaccination: Introduction and Importance 5.4 Antibiotics: Introduction, Advantages and Disadvantages	**8**	**5. Applied Biology**	5.1 DNA finger printing: Introduction and Importance. 5.2 Cloning and Genetic Engineering - Concept and Related ethical issues. - Characteristics of clones 5.4 Minimization of variation in organisms due to cloning and evaluation of its effects 5.5 Bio weapons	**10**

				- Inroduction - History - Advantages and disadvantages 5.6 Organ transplantation: Introduction and Importance 5.7 Process and Importance of Kidney transplantation	
Total		**40**			**40**
			Chemistry		
6. Atomic structure	6.1 Dalton's atomic theory - Postulates - Modifications 6.2 Subatomic particles - Introduction - Properties. 6.3 Rutherford's atomic model - Postulates 6.4 Bohr's atomic model - Postulates 6.5 Concept of - Atomic number - Atomic mass - Isotopes - Isobar - Isotones	7	**6. Periodic table**	6.1 Periodic table - Modern periodic law - Modern periodic table 6.2 Electronic configuration - s, p, d, f electronic configuration of elements up to atomic number 30 6.3 s-block, p-block, d-block, and f-block elements - Description - Characteristics. 6.4 Variation of periodic properties of elements in various groups and periods in terms of - Atomic size - Valency - Ionization potential - Electron affinity - Electronegativity. 6.5 Chemical reactivity of elements (1,2,15,16 and 17 group elements) in period and groups.	8

7. Gas laws	7.1 Boyle's law and Charles's law - Statement - Explain - Applications 7.2 Combined gas equation. - Derivation - Numerical problems 7.3 Standard temperature and pressure (STP). - Introduction - Concept 7.4 Kinetic theory of gases. - Assumptions 7.5 Real and idea gases - Introduction - Concept 7.6 Graham's law of diffusion of gas - Statement - Applications	8	**7. Chemical Bonding**	7.1 Covalent bond - Formation - Examples of covalent compounds - Characteristics of covalent compounds - Types (sigma and pi) 7.2 Co-ordinate covalent bonds. - Formation - Examples of co-ordinate covalent compounds 7.3 Mole concept - Grams mole - Gram atom - Molar volume 7.4 Avogadro's law - Statement - Numerical problems	8
8. Electrolysis	8.1 Electrolytes and non-electrolytes - Statement - Examples - Differences 8.2. Strong electrolytes and Weak electrolytes - Statement - Examples - Differences 8.3 Arrhenius theory of electrolysis	10	**8. Chemical reaction**	8.1 Chemical reaction and chemical equation - Introduction - Examples 8.2 Introduction to some Chemical reactions - Precipitation reaction - Hydrolysis reaction - Catalytic reaction - Photochemical reaction	7

	- Postulates 8.4 Application of electrolysis - Electroplating - Electrorefining Electrotyping			- Electrolytic reaction - Oxidation reaction - Reduction reaction 8.3 Monomer, polymer, and polymerization - Introduction - Examples - Types of polymers (natural and man-made) - Application of polymers	
9. Organic compounds	9.1 Organic compounds - Introduction - Examples 9.2 Unique properties of carbon - Tetracovalency of carbon - Catenation - Multiple bonding 9.3 Introduction to - Alkyl group - Functional group - Homologous series. 9.4 IUPAC name, condensed formula and structural formula for - Alkane - Alkene - Alkyne - Alcohol - Ether - Aldehyde - Ketone	**10**	**9. Organic compounds**	9.1 Organic compounds - Introduction - Examples 9.2 Open chain organic compounds - Statement and examples 9.3 Closed chain organic compounds (alicyclic and aromatic) - statement and examples 9.4 Huckel's rule - Statement - Identification of aromatic hydrocarbon based on Huckel's rule. 9.5 Description of - Chain isomerism - Position isomerism - Functional isomers 9.6 Introduction to some organic reactions - addition reaction (addition of homo-	11

	- Carboxylic acid			atomic molecules) - Substitution reaction - Elimination reactions of aliphatic organic compounds.	
10. Inorganic materials	10.1 general chemical properties of oxygen, sulphur, chlorine, water, HCl, NaOH and NaCl. 10.2 Alloys - Introduction and type - Application	**5**	**10. Metallurgy**	10.1 Metallurgy - Introduction 10.2 Extraction of iron - Steps of extraction of iron with chemical reaction 10.3 Physical properties and uses of iron, copper, aluminium, silver and gold. 10.4 Chemical properties of iron, copper, aluminium and silver with only dilute hydrochloric acid, sulphuric acid and nitric acid) and reaction of gold with aquaregia.	6
Total		40			**40**
		Physics			
11. Force	11.1 Vector and scalar qualities - Definition and examples - Addition and subtraction of vectors 11.2 Velocity-time graph - Plotting - Determination of acceleration, average velocity and distance from v-t graph 11.3 Turning effect of force - Definition and calculation of moment of a force - Definition and daily life examples of Couple	12	11. Force	11.1 Simple pendulum - Description 11.2 Periodic motion - Definition - Examples 11.3 Circular motion - Definition - Examples 11.4 Centripetal force - Definition - Examples - Demonstration	12

	11.4 Linear momentum - Definition - Relation between linear momentum and force (Newton's Second law of motion) - Law of conservation of linear momentum and its application to solve simple daily life problems			- Daily life application 11.5 Gravitational field intensity - Introduction - Simple mathematical problems 11.6 Gravitational potential of the Earth - Concept - Definition - Meaning of escape velocity and its relation to gravitational potential 11.7 Centre of gravity - Meaning - Method of its determination in simple objects like pencil, ruler, etc. - Relationship with stability of an object	
12. Radioactivity	12.1 Introduction of nuclear radiation - Types of nuclear radiations (alpha (α), beta (β) and gamma (γ)) - Characteristics (charge, mass, penetration and ionization power) of alpha (α), beta (β) and gamma (γ) radiations - Uses of nuclear radiations - Health hazards of nuclear radiations - Methods of safely handling and storing nuclear materials	6	12. Heat	12.1 Evaporation - Definition - Impact of evaporation on the temperature of the liquid - Factors affecting the rate of evaporation - Different between evaporation and boiling 12.2 Thermal expansion - Explanation in terms of molecular motion - Linear, superficial and cubical thermal expansions (no mathematical treatment but only meaning, demonstrations and examples) - Impacts of thermal expansion in daily life 12.3 Latent heat - Definition	10

				- Molecular explanation 12.4 Heat equation - Statement - Simple mathematical problems	
13. Light	13.1 Refraction - Definition - Snell's law 13.2 Total internal refraction of light - Demonstration - Meaning of critical angle - Simple numerical problems related to refractive index and critical angulation 13.3 Determination of refractive index of glass 13.4 Real and apparent depth - Meaning - Numerical problems	8	13. light	13.1 Lens - Types - Power - Magnification - Simple mathematical problems on power and magnification - Use of lens formula to solve related numerical problem 13.2 Optical instruments - Function and the basic structure of compound microscope - Function and the basic structure of astronomical telescope	9
14. Electricity and magnetism	14.1 Electric field and lines of force - Concept and definition - Field pattern around positive and negative point charges - Direction of electrostatic force between two like point charges and unlike point charges - Relation between magnitude of electrostatic force and the magnitude of charges and the distance between two point charges 14.2 Capacitor - Introduction as a charge storing device - Definition of capacitance - Unit of capacitance	14	14. Electricity and magnetism	14.1 Magnetic materials - Concept of molecular magnetism - Paramagnetic and ferromagnetic materials – examples and their molecular structure. 14.2 Secondary cell - Meaning, types and applications - General structure - Chemical processes that occur during charging and discharging of a lead acid cell - Advantages of secondary cell over primary cell 14.3 Use of ammeter and voltmeter. 14.4 Galvanometer	9

	- Examples of uses of capacitors in daily life 14.3 Magnetic lines of forces around a bar magnet 14.4 Magnetic field pattern of the Earth 14.5 Angle of dip and the angle of declination - Concept and definitions - Uses - Measurement			- Use - Structure - Process of converting it to ammeter and voltmeter 14.5 Semiconductor, diode and transistors - Meaning, examples and applications	
Total		40			40
Geology and Astronomy					
15. Geology	15.1 Meaning and importance of geology 15.2 Tectonic plates 15.3 Process of formation of a fold mountain 15.4 Volcanic eruptions - Causes - Effects on people and the environment - Measures to reduce the impacts 15.5 Earthquakes - Causes - Effects on people and the environment - Measures to reduce the impacts	8	15. Earth and the Universe	15.1 Geochronology – meaning and importance 15.2 Fossils - Definition - Process of formation - Importance - Types of fossils found in Nepal and their significance 15.3 Carbon Dating - meaning and importance 15.4 Planetarium – meaning and uses 15.5 Chronology of space exploration	8
Total Credit Hours (CH)		**128**			**128**

5. Practical and Project Work Activities

Grade 9		Grade 10	
1.	To observe permanent slide of Prokaryotic and Eukaryotic cell under microscope and draw the well labeled diagram based on observation.	1.	To observe the permanent slide of different stages of mitosis and meiosis and draw well labeled diagram based on observation.
2.	Prepare model of prokaryotic cell with cell organelles using locally available materials	2.	Prepare model of different stages of mitosis and meiosis by using locally available materials
3.	Prepare model of eukaryotic cell with cell organelles using locally available materials	3.	To observe the structure of spirogyra under microscope by collecting water from nearby water resource and draw a well labeled structure of it.
4.	Study the structure and characteristics of virus using reference material and prepare a report on it.	4.	To observe the permanent slide of life cycle of and Spirogyra and *Entamoeba* and draw a well labeled diagram of it.
5.	Study the structure and characteristics of bacteria using reference material and prepare a report on it.	5.	To demonstrate osmosis process in plants.
6.	Prepare a model of baceteriophase by using locally available material.	6.	To demonstrate transpiration process in plants.
7.	To grow mucor on the surface of bread/roti and demonstrate the life cycle of mucor and draw well labeled diagram of it.	7.	Prepare a model of Mendel's dihybrid cross with the help of available beans or other materials and demonstrate it
8.	Prepare a model of different types of chromosome by using locally available materials and present it in the classroom.	8.	Observe the ecosystem found in your surroundings and prepare a chart of biological pyramid and energy transfer in different trophic levels of that ecosystem
9.	Observe the ecosystem nearby your school and prepare a chart.	9.	Study the concept of cloning and genetic engineering and ethical issues of them with the help of reference materials and prepare a short report.
10.	Prepare a report on antibiotics with the help of reference mateirals and present it in the classroom	10.	Study the importance of organ transplantation and the practices done in Nepal and prepare a short report with the help of

			reference materials.
11.	Prepare a report on vaccines with the help of reference materials and present it in the classroom		
Chemistry			
12.	To display Rutherford's alpha rays scattering experiment on a chart paper.	11.	To display in a chart paper showing periodic trend of the periodic properties.
13.	To demonstrate effect of pressure in the volume of gas.	12.	To display in a chart paper showing the process of formation of sigma and pi bond.
14.	To demonstrate effect of temperature in the volume of gas.	13.	To display the structure of O_3 and SO_3 in a chart paper.
15.	To demonstrate the effect of catalyst in the chemical reaction	14.	To prepare the model to show the bonds of alkane, alkene and alkyne.
16.	To demonstrate effect of heat, solution and surface area on the chemical reaction.	15.	To display all possible structural isomers of C_5
17.	To display application of alcohol and carboxylic in a chart paper.	16.	To demonstrate that MP and BP of organic compounds is less than inorganic compounds.
18.	To show that organic compounds are insoluble in water but inorganic compounds are soluble in water.	17.	To demonstrate photochemical reaction using silver compounds.
19.	To identify strong and weak electrolytes between ammonium chloride and sodium chloride.	18.	To prepare a model of aliphatic and alicyclic compounds.
20.	To show copper plating over iron.	19.	To show the flow sheet of extraction of iron.
21.	To show electrolysis of water.	20.	Determination of centre of gravity of simple objects.
Physics			
22.	Draw the velocity time graph of given data using graph paper.	21.	Draw the ray diagram of compound microscope
23.	Make a chart showing the characteristics of alpha (α), beta (β)	22.	Draw the ray diagram of astronomical telescope.

	and gamma (γ) radiations		
24.	Demonstrate total internal reflection of light using water and laser beam / using test tube, water, beaker and marble or coloured object.	23.	Make a chart showing the advantages of secondary cell over primary cell
25.	Find the refractive index of glass.	24.	Draw the molecular structure of paramagnetic and ferromagnetic materials.
26.	Draw the magnetic lines of forces around a bar magnet using magnetic compass and a bar magnet		
27.	Find the value of angle of dip.		
28.	Make a chart showing the names of rocks and mineral found in different part of Himalayan region of Nepal.		
29.	Finding angle of dip.		

6. Learning Facilitation Process and Method

Learning facilitation process in science is the technique which enables the students for acquiring the knowledge, developing desired skills and scientific attitudes. It also encourages the students for learning from themselves, through interacting with natural world and forming their own thoughts and ideas. Every individual is different, so effective learning facilitation process selected by teachers' plays vital role to achieve optimum learning outcomes among diverse students.

The strategies of teaching may differ from one teacher to another but some strategies or methods are common in science teaching learning process. Some common strategies can be used in different units; however, some specific methods need to be used for specific content areas. Every teacher should be aware of following aspects for the effective facilitation of learning science in their respective classroom;

a. learning environment of the classroom
b. student's interest in subject matter
c. student's capacity to understand the subject
d. trust on selected strategies to success the teaching learning process
e. Encouraging students, developing creative thinking, inculcating collaborative, cooperative and supportive behaviors among the students
f. support student to explore their inherent character
g. emphasis to use locally available materials

In teaching learning process of science, varieties of approaches, methods, techniques can be used based on the nature of the content. Some are as follows;

a. Experiment method
b. Discussion method
c. Demonstration method
d. Question answer method
e. Field study method
f. Case study method
g. Observation method
h. Project method
i. Problem solving method
j. Inquiry method
k. Collaborative and cooperative method
l. Satellite method

Aforesaid methods are some examples that can be used for teaching learning of science. In addition, teacher can choose other appropriate, suitable and innovative methods of teaching science. Most importantly, local context and locally available materials should be emphasized

Twenty-five percent times is allocated for experiments /practical work. To develop science process skills in the student, practical activities should incorporate following tasks as far as possible.

a. observation
b. classification
c. grouping
d. reasoning
e. interpretation/presentation
f. drawing
g. reporting
h. identification
i. verification
j. inferring
k. prediction
l. material collection
m. description
n. record keeping

7. Evaluation Process

Evaluation is a process of assessing the students' learning progress and should be used as an integral part of teaching-and learning. Both formative and summative evaluation should be carried out to assess the students' learning.

Internal Evaluation

The main purpose of formative evaluation is to improve the student's learning. Formal as well as informal evaluation strategies will be used in formative evaluation. For assessing the students' learning by formative evaluation, different evaluation tools can be used. These includes classwork, observation of students' work and performance, homework, project work, oral test, unit test, monthly test and trimester examinations, self and peer assessment and so on. A portfolio (record keeping) of each student should be maintained by the teacher. The portfolio consists of the details on students' performance in different assessment areas given in the table below. The record of student's practical work, project work, students' performance in activities and achievement in test should be kept in his/her portfolio. The weightage of practical work is 25%. In this curriculum practical work includes the project works and practical tasks.

Assessment criteria of internal evaluation

Criteria of internal evaluation are given below:

<table>
<tr><th>S. N.</th><th colspan="2">Criteria of assessment</th><th>weightage</th></tr>
<tr><td>1</td><td colspan="2">Participation (Attendance and participation in learning activities)</td><td>3</td></tr>
<tr><td rowspan="3">2</td><td rowspan="3">Practical and project works</td><td>Collection and arrangement of materials for practical activities, testing, observation, tabulation, and drawing conclusion.</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Report/ Material Development
• Reporting of practical / project works (topic, objective, procedures, results and conclusion), chart making, model making, materials construction</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Presentation:
• Demonstration of one practical work and viva
• Spotting (Drawing, classification, description of characteristics
• Presentation of any one project work</td><td>4</td></tr>
<tr><td>3</td><td colspan="2">Trimester test</td><td>6</td></tr>
<tr><td colspan="3"></td><td>25</td></tr>
</table>

Final examination

Final evaluation will be carried out to assess the cognitive domain of the students. Out of 100, theoretical evaluation covers 75 percentage of the weight. The tool for external evaluation of theoretical learning will be a written examination. Questions for the external examination will be based on the specification grid developed by Curriculum Development Centre.

-o-